

NUPI

[3·04] Nordisk Øst·forum

Rusland som et almindeligt mellem-
indkomstland

Virkelighed på godt og ondt – styring
af det russiske systemskifte

Postsovjetiska berättelser om andra
världskriget i Vitryssland

Håndvåpen i Kirgisistan

«All makt åt regionerna»

«Det er søtt og vakkert å dø for Stalin!»

Nr. 3 - 2004
17. Årgang

Norwegian Institute
of International
Affairs

Norsk
Utenrikspolitisk
Institutt

[3] Innhold

- 287 **Forord**
- 289 **Rusland som et almindeligt mellemindkomstland**
Martin Paldam
- 309 **Virkelighed på godt og ondt – styring af det russiske systemskifte**
Christina Lund Jakobsen
- 325 **«Enade vi stod»? Postsovjetiska berättelser om andra världskriget i Vitryssland**
Barbara Törnquist-Plewa
- 345 **Ubegrundet uro: et casestudium av spredning av håndvåpen i Kirgisistan**
Neil MacFarlane & Stina Torjesen
- 363 **«All makt åt regionerna». Centralism, lokalism och utveckling i rysk politik**
Katja Ruutu
- 377 **«Det er søtt og vakkert å dø for Stalin!»**
Jardar Østbø
- Velkommen til Internett*
- 391 **Russisk økonomi på nettet**

- Bokomtaler*
- 395 **The Russian Market Economy**
Omtalt av Bjørn Brunstad
- 398 **Russian Military Reform and Russia's Security Environment**
Omtalt af Ib Faurby
- 402 **The Handbook of Political Change in Eastern Europe, Second Edition**
Recenserad av Mats Öhlén
- 406 **Fascism, Liberalism, and Social Democracy in Central Europe: Past and Present**
Recenserad av Björn Badersten
- 409 **Rusland i stykker**
Omtalt av Marit Christensen
- 412 **Reise udi Rusland. Første udgave fra 1743 med forord af Ludvig Holberg**
Omtalt af Michael Harbsmeier
- 416 **Manoeuvres of National Interest: Internationalism and Nationalism in the Emerging Kadarist Criticism of Romania 1968–1972**
Omtalt af Steven Sampson
- 420 **En terrorists memoarer**
Omtalt af Inge Marie Larsen
- 423 *Nye bøker i Norden*

Forord

Russisk økonomi: Hvor markedsstyrt? Hvor politisert? Hvor stabil?

Russisk økonomi har opplevd både katastrofal nedgang og spektakulær vekst siden markedskreftene ble sluppet løs i 1992. Etter rubelkrisen i 1998 har imidlertid de fleste indikatorer pekt oppover, og de siste tre årene har Russlands BNP vokst med i gjennomsnitt 6,8 prosent per år. Er russerne nå gjennom det verste, eller er den pågående rettssaken rundt Yukos et varsel om nye kriser? Meningene er delte. Martin Paldam prøver i den første artikkelen i denne utgaven av *Nordisk Østforum* å sette dagens økonomiske utvikling inn i en større kontekst. Paldam ser på langtidsvekst og hvordan Russland scorer på en rekke ulike indikatorer sammenlignet med andre land. Konklusjonen hans er at Russland i dag fremstår som et vanlig mellominnkommland.

Men med det er debatten ikke over. For er dette mellominnkomlandet en markedsøkonomi? Ja, svarer Anders Åslund, seniorforsker ved Carnegiestiftelsen og tidligere rådgiver for den russiske regjeringens reformpolitikk, det ble den allerede i 1993. Nei, svarer professor Stefan Hedlund, markedseksperimentet var en fiasko, og bare en i rekken av mislykkede russiske reformer. Christina Lund Jakobsen har sett på de to forskernes diametralt forskjellige oppfatning av markedsreformene i et forsøk på å avdekke de to forskernes underforståtte forståelse av mulighet for styring, det vil si deres forståelse av forholdet mellom idealer og virkelighet i en styringsprosess.

I neste artikkel går vi fra kampen om fortolkningen av russiske økonomiske reformer til en ikke mindre viktig strid, nemlig kampen om historien. Ingen annen del av Europa led større menneskelige og materielle tap under 2. verdenskrig enn dagens Hviterussland. Sovjetmyndighetens løsning på det hviterussiske krigstraumet var ifølge Barbara Törnquist-Plewa en mytologisering av krigsmotstanden, en patriotisk historieskrivning om de hviterussiske partisanenes heroiske innsats. I dag utfordres den offisielle historien av både hviterussiske opposisjo-

nelle – som fremstiller Hviterussland som et offer for både nazismen og kommunismen – og av vestlige historikere, som problematiserer hviterussernes holdning til Holocaust og deres nazisympatier.

Diskursen påvirker selvsagt ikke bare hvordan vi oppfatter en krig i ettertid, men også våre oppfatninger av pågående og potensielle konflikter. S. Neil MacFarlane og Stina Torjesen tar opp nettopp dette problemet i et casestudium av spredningen av håndvåpen i Kirgisistan. Basert på en husstandsundersøkelse finner de at det er iøynefallende diskrepans mellom hvilken rolle håndvåpensituasjonen spiller i sikkerhetsdiskursen rundt Sentral-Asia, og den faktiske spredningen i Kirgisistan. Ifølge forfatterne fører manglende forståelse for regional variasjon og en diskurs som overdramatiserer krisetegn og neglisjerer stabiliserende faktorer, til at vi opererer med et svært feilaktig trusselbilde.

Tilbake i Russland gir Katja Ruutu oss nok et eksempel på samspillet mellom begrepsutvikling og politikk. Hun viser hvordan 1990-tallets russiske desentraliseringsdebatt må ses i lys av den sovjetiske debatten om vektlegging av «regioner» versus «sovjeter». Når Jeltsin i 1990 erklærte at regionene skulle «ta så mye suverenitet som de kunne svelge», var det ifølge Ruutu ut fra et ønske om å utfordre sovjetstrukturens makt. At han dermed også kom til å utfordre det kommunistiske regimet i sin helhet, var ifølge Ruutu en uunngåelig, men neppe tilsiktet konsekvens.

Vi runder av artikkeldelen med en kikk på en av de mest fargerike, ukonvensjonelle og produktive samfunnsdebattantene i dagens Russland, Aleksandr Dugin. «Det er søtt og vakkert å dø for Stalin!», hevder han, og Jardar Østbø har sett nærmere på hvordan nasjonalbolsjevikken Dugin, som ellers har en mening om det meste, fra aktuelle politiske emner via ortodoksiens metafysikk til den skandaleombruste russiske popduoen Tatu, forholder seg til personen og politikeren Stalin. Gjennom et nærstudium av hans forfatterskap viser Østbø hvordan Dugin plasserer Stalin og hans utrenskninger inn i en større, geopolitisk fundert kamp mellom land- (Russland og Tyskland) og sjømakter (USA og Storbritannia) om verdensherredømme.

I internettpalten vår kommer vi tilbake til temaet russisk økonomi, med en gjennomgang av både russiske og internasjonale nettsteder som omhandler økonomiske utviklingstrekk og bakgrunnsstoff. Og sist, men ikke minst, byr bokspalten på en omtale av den nyeste boken til en av nestorene i nordisk forskning på russisk økonomi, Pekka Sutela.

God lesning!

Redaksjonen

Rusland som et almindeligt mellemindkomstland

Martin Paldam
professor, dr. oec.,
Økonomisk Institut,
Aarhus Universitet

Rusland har nu sit hidtil mest menneskevenlige samfundssystem. Ja, det ser sågar ud til, at landet er blevet til en dynamisk økonomi, med en gennemsnitlig vækstrate på godt 6 procent per år siden 1998. Den hurtige vækst har hidtil kun været i fem år, men efter alle prognoser ser den ud til at fortsætte. Den blev sat i gang af olieprisstigninger, men opgangen har bredt sig. Der er stadig en del af landet, der ikke har mærket opgangen, men det bliver støt en mindre del.

Nu hvor tingene er faldet til ro efter transitionen fra socialismen, kan vi se, at Rusland¹ har udviklet sig fra at være et usædvanligt *mikland* (mellemindkomstland) til et mere almindeligt mikland som Mexico eller Malaysia.² Ligheden ligger naturligvis ikke i de historiske og kulturelle forudsætninger. Den vedrører den økonomiske, sociale og politiske struktur, såvel som niveauet for en række problemer som fordelingsskævhed, demokratibrust, korrupsion og kriminalitet.

-
- 1 Artiklen sammenligner Rusland med den Russiske Sovjetrepublik (RSFSR), når der anlægges et længere perspektiv. Hele Sovjetunionen og det Russiske Imperium omtales dog også.
 - 2 Det var et af de vigtigste budskaber i min bog *Udviklingen i Rusland, Polen og Baltikum* (Paldam 2002a), og i den førende russisk-amerikanske økonom Andrei Shleifers seneste artikel (Shleifer & Treisman 2003). Det nærmest sammenlignelige land er nok Brasilien, der har næsten det samme BNP pr indbygger, og lidt flere indbyggere, men til gengæld kun det halve areal. Brasilien har en noget skævere indkomstfordeling, men den er ligeledes meget regionalt bestemt, sådan at der både er moderne dynamiske storbyer og store stagnerende områder.

Ruslands levestandard internationalt set

I sovjetperioden blev det ofte diskuteret, hvor meget lavere Sovjetunionens levestandard var i forhold til det typiske vestlige land. Mange af deltagerne i diskussionen havde stærke interesser i tallene og vækstprocenter fløj om ørene på de deltagende. Nu, hvor sammenligninger er blevet lettere, er det tydeligt, at mange af disse tal var fantasi og propaganda.

Først nogle ord om talmaterialet. Bruttonationalprodukt forkortes *BNP*. Når det måles pr indbygger, kaldes det for *bnp*. Tabel 1 og 2 viser dels landenes BNP omregnet med de officielle valutakurser, *BNP-val*, dels omregnet med beregnede købekraft-kurser, *BNP-PPP*. Med de sædvanlige forbehold bruges *bnp-PPP* som mål for levestandarden. Verdensbanken deler alle lande i fire grupper: Rige, fattige og mik – sidstnævnte deles igen i øvre og nedre. Tabel 1 viser også de grænser, hvor man deler for at få denne gruppering. Det er naturligvis en ret tilfældig inddeling, men den giver dog en vis orden. De to store grupper i tabel 1 er de to nederste.

Tabel 1. Verdens økonomiske hovedstruktur 2001

Målt i US \$ Gruppe:	Befolkning milliarder	BNP-val (valutakurs)			BNP-PPP (købekraft)			PPP-ratio**
		milliarder	bnp-val	nedre grænse	milliarder	bnp-PPP	nedre grænse*	
Rige lande	957	25 372	26 510	9 206	25 506	26 650	12 350	1,01
Øvre miklande	504	2 672	4 550	2 975	5 494	8 500	6 700	1,87
Nedre miklande	2 164	4 957	1 230	745	10 178	4 700	3 175	3,82
Fattige lande	2 506	1 069	430	–	14 373	2 190	–	5,09
Verden	6 130	34 100	5 560		54 940	7 370		1,44

* PPP-grænserne mellem grupperne er beregnet (af forfatteren) ved at tage den samme afstand i procent af gabet mellem de angivne gennemsnit som i valutakurs-tilfældet. Data fra (World Bank 2003), der omfatter 208 lande.

** Bnp-PPP/ bnp-val

PPP-kursen er normeret, så én US dollar er lig én PPP dollar. For alle andre lande er de to kurser forskellige (undtagen ved et tilfælde). Kolonnen helt til højre i tabellen viser forholdet mellem købekraft og valutakurs. Der er en stærk systematik (Balassa-Samuelsons lov) mellem et lands velstand og dets relative købekraft: Jo fattigere landet er, jo billigere er dets valuta, dvs. jo billigere er landet at opholde sig i. Det skyldes blandt andet, at de fleste serviceydelser ikke handles over grænserne og er relativt arbejdskraftintensive, sådan

at de lave lønninger i fattige lande slår særligt stærkt igennem her. Der er også en relativt stor konkurrence på verdensmarkedet for varer, som alle lande – uanset deres teknologiske niveau – kan lave, så her er der i særlig høj grad brug for en god konkurrenceevne.

I alt 37,5 procent af verdens befolkning bor i Kina og Indien. Det mest optimistiske ved den økonomiske udvikling i verden er de to befolkningskæmpers høje vækst. Kina er allerede et mikland, og Indien bliver det snart. Tallene i de to tabeller er fra 2001, og vi ved en del om, hvordan det er gået i 2002 og 2003. Her er Kina vokset med ikke mindre end 16 procent, og Indien med 12 procent. De har begge en relativt høj PPP-ratio. Det er en af hemmelighederne ved de to landes høje økonomiske vækst, for det betyder, at de har en god konkurrenceevne.

Tabel 2. Rusland i sammenligning med udvalgte lande 2001 (sorteret efter bnp-PPP)

<i>Målt i US \$</i>	<i>Befolkning</i>	<i>BNP-val (valutakurs)</i>			<i>BNP-PPP (købekraft)</i>			<i>PPP-ratio*</i>
		<i>Land:</i>	<i>millioner</i>	<i>milliarder</i>	<i>bnp-val</i>	<i>%</i>	<i>milliarder</i>	
<i>USA</i>	285	9 780	34 280	100	9 781	34 280	100	1
<i>Danmark</i>	5	164	30 600	89,3	153	28 490	83,1	0,93
<i>Tyskland</i>	82	1 940	23 560	68,7	2 078	25 240	73,6	1,07
<i>Spanien</i>	41	588	14 300	41,7	816	19 860	57,9	1,39
<i>Polen</i>	39	164	4 230	12,3	362	9 370	27,3	2,22
<i>Mexico</i>	99	550	5 530	16,1	820	8 240	24,0	1,49
<i>Brasilien</i>	172	529	3 070	9,0	1 219	7 070	20,6	2,30
<i>Rusland</i>	145	253	1 720	5,0	995	6 880	20,1	4,00
<i>Thailand</i>	61	119	1 940	5,7	381	6 230	18,2	3,21
<i>Kina</i>	1 272	1 131	890	2,6	5 027	3 950	11,5	4,44
<i>Indien</i>	1 032	477	460	1,3	2 913	2 820	8,2	6,13
<i>Tanzania</i>	34	9	270	0,8	18	520	1,5	1,93

Kilde: (World Bank 2003). De fattigste 10 har bnp-PPP fra \$ 460 til 800. Landene er sorteret efter kolonne (6).

* BNP-PPP %/BNP-val %

Tabel 2 viser, hvor Rusland ligger i dette billede. Rusland tilhører gruppen af miklande, men afviger fra det typiske, ved at have en dobbelt så høj PPP-ratio (4,0) som gennemsnittet (1,9) på dette indkomstniveau. Det får Rusland til at se ud, som om det ligger i den nedre ende af miklandene, medens det ligger i den øvre ende, hvad angår bnp-PPP. Rusland er vokset lige så hurtigt som Indien i de sidste to år, så Rusland må nu være rigere end Brasilien. Da

Brasilien samtidig har devalueret kraftigt gælder det måske også for bnp-val.³

En høj PPP-ratio er som nævnt normalt et tegn på en god konkurrenceevne, men det er ikke så klart for Rusland. Her skyldes den høje PPP-ratio, at der stadig er en del goder, der er prissat langt under produktionsomkostningerne lige som i sovjetisk tid, og lønningerne afspejler disse kunstigt lave priser. Russere betaler således næsten intet for vand, el, varme og transport, og de fleste har fået deres boliger (næsten) foræret. For eksempel er Moskvas metro et af de flotteste og mest effektive massetransportsystemer i verden, men billetindtægterne er ikke nok til at dække driftsudgifterne. Der er intet til overs til, at systemet kan holdes ved lige, og til at det kan udvides i takt med, at Moskvas befolkning vokser. Der er et vældigt pres på statens midler, så det har vist sig umuligt at få underskuddet dækket fra de offentlige budgetter. Situationen er også uholdbar når det gælder vand, el og varme. Det ville være bedre at have et system, hvor folk fik mere i løn og betalte dét, som disse goder koster, så produktionen heraf kunne løbe rundt og holdes ved lige.

Forskellen på 5 gange mellem den russiske og den amerikanske levestandard (målt i PPP priser), som fremgår af tabel 2, svarer til en forskel på ca. 4 gange mellem dansk og russisk levestandard og ca. 3,75 gange mellem russisk og finsk. Tager man ikke højde for købekraften, er disse forskelle ca. 4 gange større. I analysen nedenfor skal vi tage tallene for Rusland og USA i dag for at være ukontroversielle og bruge dem som *fikspunkt*.

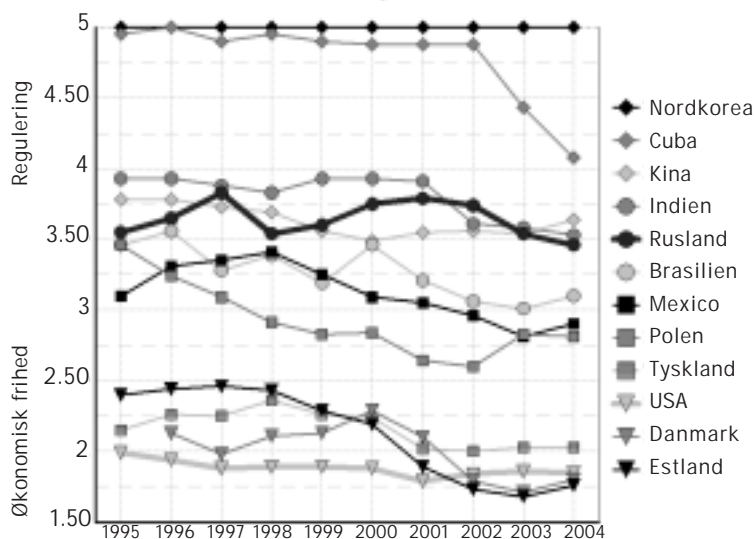
Transitionens afslutning

En transitionsproces fra ét samfundssystem til et andet er en kompleks proces, hvor meget skal laves om. Da den russiske transition startede i en situation, hvor det gamle system var midt i et sammenbrud, blev det hele ret kaotisk. Det er derfor svært at måle omfanget af ændringer, og hvornår de hører op.

Der findes dog tre uafhængige forsøg på at opstille et indeks, der måler for disse ting. De laves med samme metode ved at definere et «ideal» og så opstille en liste over de vigtigste punkter, der kræves opfyldt for at nå idealet. Derefter forsøger man så systematisk som muligt at beregne afstanden til idealet for hvert punkt

3 Disse tal er dog så svære at opgøre, at der er målefejl på mindst 10 procent, og man kan ikke afgøre om Rusland eller Brasilien er det rigeste land. Dertil kommer, at begge lande har en betydelig «grå og sort» sektor, der undslipper registrering. Vi ved dog ikke, om den grå og sorte sektor er størst i Rusland eller i Brasilien.

Figur 1. Heritage Foundations indeks for regulering/økonomisk frihed for udvalgte lande

på listen og et gennemsnit for hvert land. De tre indeks bruger forskellige lister, men resultaterne ligner hinanden så meget, at deres korrelationer er på ca. 0,8. De tre forsøg på at måle noget «umåleligt», finder med andre ord stort set det samme.

Det første mål er *EBRDs transitionsindeks* (EBRD 2003), der kun beregnes for de 28 transitionslande. Det starter på 1 for en traditionel so-

cialistisk økonomi, og ved 4 er det en kapitalistisk idealøkonomi. Den typiske vestlige blandingsøkonomi må ligge omkring 3,5, men de fleste mikøkonomier ligger mellem 3,0 og 3,4.⁴ Rusland nåede 3 allerede i 1997, men efter krisen i 1998 var der et tilbageslag for transitionsprocessen. Indekset nåede dog 3 igen i år 2001, og nu er det nok på 3,1, så med dette mål er landet næsten blevet et typisk mikland.

De to andre mål er mere ambitiøse og beregnes for mange flere lande. De forsøger at måle graden af økonomisk frihed hhv. regulering, og er derfor skaleret den modsatte vej af EBRDs mål. De to mål er fra *Fraser Institute* og *Heritage Foundation/Wall Street Journal*.⁵ Det sidstnævnte er brugt i figur 1.⁶ Dette mål er næsten 5 for den klassiske sovjetmodel (rent 5 for Nordkorea) og 1 for den rene laissez faire model (Hong Kong er på 1,3). De rige vestlige lande er på 2,0–2,5.⁷

4 Tallene beregnes som nævnt ikke for disse lande, men metoden er vel-dokumenteret, så det er let at skønne.

5 Fraser Institutes indeks er det mest pålidelige, se Paldam 2003 for en analyse af mønstret i dette indeks.

6 Tallene er offentliggjort i januar 2004, så data for 2004 må siges at være tidligt ude!

7 Det mest liberale eks-kommunistiske land, Estland, er kommet helt op blandt verdens mest liberale lande. Det er dog ikke helt tilfældet i Fraser Institutes indeks, og her har Danmark heller ikke overhalet USA. Men Estland er også her et meget liberalt land, og Danmark er nær ved USA.

Som vi ser, ligger miklandene i midten, og Rusland har en næsten flad kurve siden 1995. Kurven går lidt op efter 1998, men siden er den gået tilbage igen. Rusland er lidt mere reguleret end Brasilien og Mexico. Pointen er altså, at Rusland nu er nogenlunde stabiliseret rent institutionelt. Der vil naturligvis stadig komme nye love, som i alle andre lande, men den store systemændring og dens hektiske reformer er overstået, og har været det i nogen tid.

Russisk økonomis vækstpotentiale

Hvad så med fremtidsudsigterne? Der er tre metoder til at forudsige Ruslands vækst i det 21. århundrede:

- 1) Lande har tit meget stabile langtidstrends, så vi skal se på langtidstrends i udviklingen,
- 2) vi kan også sammenligne med de andre lande, der er mest relevante, og
- 3) vi ved desuden, at Rusland har en veluddannet befolkning og mange naturressourcer, så landet burde kunne vokse hurtigt. Dette punkt må læseren have i baghovedet.

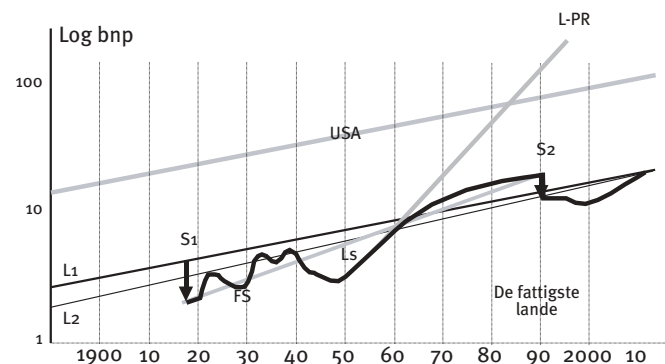
De beregninger, der foretages nedenfor, angiver alle sammenligninger relativt. Set fra det fattige lands side, er det *et gab i et antal gange*. Set fra det rige lands side (som i tabel 1 og 2) er det *en procent* (under 100). Altså, et gab på 5 gange svarer til 20 procent.

Figur 2 illustrerer, hvad vi diskuterer. Den lodrette akse viser bnp-niveauet. Det er logaritmisk, så en kurve med en konstant vækst bliver en ret linje. De punkterede vandrette linjer svarer til gab på 10 gange, så der er 100 gange mellem den øverste og nederste linje. De fattigste lande ligger på ca. 1–3 procent af USA, som indtegnet. Figuren bruger forskellen på 5 gange år 2000 (fra tabel 2) som fikspunkt. Kurven for USA er indtegnet som en langtidsvækst, med ca. 2 procent vækst per år.

Nationalregnskabet er en registreringsteknik, der først for alvor blev indført i 1950'erne. Alt, hvad man ved om det 20. århundredes første år, er usikre historiske studier, lavet ved at tilbageskrive spredte indikatorer. Rusland var i begyndelsen af århundredet i gang med en industrialisering, så der var startet en vækstproces – væksten var nok på 2 procent allerede da.

De forskellige tal sammenfattes af Paul Gregory og Robert Stuart (2001), som hævder, at den russiske levestandard udgjorde 12 procent af den amerikanske i 1913. Imellem 1913 og 1918 lå Før-

Figur 2. Ruslands vækst i det 20. århundrede – PPP-tal

- FS Faktisk vækstvej
- L1 Ruslands langtidsvækst
- L2 Justeret langtidsvækst
- L3 Langtidsvækstrate på 3 procent
- L-PR Khrusjtjovs prognose
- S1 Revolutionen 1917–24
- S2 Transitionen 1989–98

ste Verdenskrig, der dels gav en produktionsøgning og dels store tab. Desuden ved vi, at den russiske del af imperiet lå noget over gennemsnit. Så det rimeligste, man kan sige er nok, at det russiske område i 1918 havde en levestandard på 12–15 procent af den amerikanske. Den finske provins var lidt rigere og har altså ligget på 14–18 procent af det amerikanske niveau.

Disse tal er skønnet til den officielle valutakurs (dvs. det er tal for bnp-val), så vi skal sammenligne de 12–15 procent dengang med 5 procent i dag (jf. tabel 2). Det tyder på, at gabet er vokset, og at den russiske langtidsvækst har været lavere end den amerikanske.

På den anden side er forskellen mellem de to kurser usædvanlig stor for Rusland i dag. Den «normale» ratio imellem de to kurser i 1918 var måske på ca. 1,5 (jf. tabel 1 og 2). Ganger vi de 12–15 procent med 1,5, får vi ca. 20 procent, dvs. at for bnp-PPP har forskellen måske kun været på de samme 20 procent, som de er i dag. Det betyder, at bnp-PPP i Rusland i år 1900 skulle have været på $20/7,24 = 2,7$ procent af det amerikanske i dag, eller som i Kenya i dag. Det er det halve af Bolivia og Indien. Det virker lidt lavt. Tror man, at Rusland i 1900 var på niveau med Indien i dag, reducerer det langtidsvækstraten til ca. 1,5 procent.

Alt i alt er det ikke så let at sige, om gabet mellem de rige lande og Rusland har været konstant, eller om det er vokset lidt i løbet af det 20. århundrede. Tallene er usikre og mangelfulde, så det bedste er nok at sige, at der var en forskel på 5 gange i levestandard (målt i købekraft) dengang lige som der er i dag. Det er dét, der giver langtidsvæksten på $2 \pm 0,5$ procent per år, hvor $\pm 0,5$ procent giver den usikkerhed, der er på disse tal. Det bekræftes af, at den finske vækstrate har været på ca. 3,2 procent per år i gennemsnit for hele perioden siden 1918, og det har medført, at Finland har reduceret gabet fra et niveau, der var nær ved det russiske til nu 75 procent

af det amerikanske. Finnerne har med andre ord øget gabet ned til russerne med ca. 3 gange siden 1918. Det svarer til, at finnerne er vokset godt 1,4 procent hurtigere. Det giver igen en russisk langtidsvækst på knapt 2 procent per år.

Det betyder alt sammen, at Rusland har nogenlunde den samme langtidsvækst, L1, igennem det 20. århundrede som USA.⁸ L1 og kurven for USA er altså parallelle, og vokser med 2 procent per år, dvs. 7,24 gange på 100 år. Det betyder, at den gennemsnitlige amerikaner omkring år 1900 havde en levestandard som i Peru eller Libanon i dag. Vækst over et århundrede kumulerer sig op til forbløffende store tal, så selv om man siger, at tallene for år 1900–13 er forkerte med for eksempel 25 procent, så betyder det kun, at langtidsvækstraten skal justeres med 0,2 procentpoint, som tegnet med L2. Der er tre store vurderingsproblemer:

- 1) Sovjetunionens vækst (kurven LS), som diskuteres i næste afsnit,
- 2) tabet ved S1, revolutionen 1917–24, der ligeledes diskuteres i næste afsnit, og
- 3) tabet ved S2, transitionen, 1989–98, der diskuteres i det efterfølgende afsnit.

Den sovjetiske vækstmyte

I 72 år af det 20. århundrede var Rusland den Russiske Sovjetrepublik (RSFSR). Væksten i sovjetisk tid bliver højere, jo større de to stød S1 og S2 er, hvis den beregnes fra efter S1 til før S2. Det kræver dog meget store værdier af de to stød, at få en vækste i de 72 år, der afviger ret meget fra langtidraten. Kurven LS på figur 2 har hældningen 3 procent. Den betyder, at bnp-PPP i 1924 var som Kenyas i dag. Hvis man nu vil have den russiske vækst op til 4 procent fra 1924, skal man ned til Tanzanias niveau i 1924. Det medfører, at de økonomiske tab 1917–24 som følge af revolutionen var mellem 2 og 3 gange så store som tabet S2. Ud over de økonomiske tab kommer så de enorme tab af menneskeliv, der af Bent Jensen (2003) opgøres til 12–17 millioner. Herefter fulgte så kollektiveringen, de store udrensninger og Anden Verdenskrig.

Sovjetunionen regnede økonomisk vækst for sit vigtigste mål, og igennem alle årene rapporteredes høje vækste.⁹ For hele sov-

⁸ Danmark har ligget ca. 20 procent under USA igennem hele det 20. århundrede.

⁹ Det sovjetiske nationalregnskab adskilte sig en del fra det vestlige. Nationalproduktet er en sum af alt, hvad der produceres. For at kunne sammenligne er det vigtigt, at man har de samme produkter med og bruger de rigtige priser for produkterne. I det sovjetiske BNP var tjenesteydelserne skilt

jetperioden er den gennemsnitligt rapporterede vækst på ca. 6 procent per år. Forskellige vestlige kilder – for eksempel CIA – opgiver tal mellem 4 og 5 procent per år. Med en langtidsvækstrate på 2 procent og fikspunktet år 2000 følger, at jo hurtigere man tror, den sovjetiske vækst var, jo større må de økonomiske tab have været som følge af revolutionen, og hvad deraf fulgte. Konklusionen er, at alt hvad de næste 65 års sovjetisk regering opnåede var, at få Rusland tilbage på sin langtidsvækstvej, hvor man ville have været hele tiden uden revolution. Med andre ord, jo højere sovjetisk vækst, jo mere har Lenin kostet!

En langtidsvækst på 2 procent kan naturligvis dække over en del udsving, og det gør den da også i det konkrete tilfælde. Der var perioder med store produktionsfald – borgerkrigen, kollektiviseringen, de store udrensninger og Anden Verdenskrig. Ovenpå disse katastrofer var der typisk perioder med en hurtig genopbygning, så man kan naturligvis finde år med flot vækst, men langtidsbilledet er ikke imponerende, og de fleste af de monumentale ulykker, der senere gav genopbygningsboom, dem lavede regimet selv.

Ligesom i Vesten var den første halvdel af 1960'erne en periode med relativt høj vækst. På figur 2 er der også indtegnet den berømte vækstvej (L-PR), som optrådte i russisk propaganda i Khrusjtjovs tid, efter hvilken Sovjetunionen var på vej til at overhale USA. Det var en vækst på 7 procent per år, og her ville overhalningen være sket engang i 1980'erne. Det svarer også ganske godt til, at man først i 1960'erne var noget mere end 5 gange bagud. Allerede fra midt i 1960'erne falder dog væksten, og herefter stivner systemet lidt efter lidt. Det endte med det gradvise kollaps under Gorbatsjov frem til 1990, hvor økonomien nærmest var i frit fald.¹⁰

Det typiske vestland har haft en langt jævnere udvikling. Ja, det er svært overhovedet at finde et mikland, der har gennemgået så katastrofale udsving i det 20. århundrede som netop Rusland. Man noterer sig, at *alle* katastroferne skyldtes politik. Ud over de enorme økonomiske tab kommer så tabene i menneskeliv. Når man til tallene i Jensen (2003: kap 1) lægger de to verdenskrige, kan man beregne, at «politik» (bredt defineret) som dødsårsag, har ligget ca. midtvejs mellem kræft og hjerte-karsygdomme i Rusland i det 20. århundrede.

ud, men det lærte man at korrigerer for. Det lykkedes derimod aldrig at korrigerer ordentligt for, at priserne i Sovjetunionen ikke var markedspriser.

10 Hvor galt det stod til, skildres af den britiske avis *The Guardian's* korrespondent Martin Walker, der opholdt sig i landet 1984–88, og som afsluttede sin bog i november 1987 (Walker 1988). Selv om han forudså store forandringer, blev de dog langt større.

Er en konvergens mod Vesten omsider begyndt?

Udviklingen 1990–98 havde et kriseagtigt forløb. De vigtigste tal er anført i tabel 3. I de officielle tal var det russiske BNP pr indbygger ca. 45 procent lavere i 1998, end det var i 1989 og ikke mindre end 55 procent lavere, end det ville have været i forhold til et referenceforløb med en jævn vækst på 2 procent per år. Der er mange skøn – mest radikalt i Åslund (2002) – der tyder på, at tabet er en del mindre, nogenlunde som angivet i tabel 3. Jeg tror, at 75 procent (i 1998) er et bedre skøn end det officielle tal, men det sande transitionstab vil uden tvivl blive diskuteret i mange år.

Hele forskellen skyldes den forskellige vurdering af BNP i 1989, Sovjetunionens sidste kaotiske år. Det vil sige, det usikre er størrelsen af stødet S2. Det officielle tal er 40 procent, et tal som Åslund helt afviser. Hans påstand er dels, at tallet for 1989 ikke var så stort, dels at der hurtigt opstod en grå sektor af så stor en størrelse, at den nogenlunde kompenserede for nedgangen.

Når man taler med russerne, er det dog oplagt, at der var et stort tab – og et tab, der var meget ujævnt fordelt, både geografisk og på forskellige fag. Alt i alt er der dog grund til at tro, at tabet var mindre end 40 procent. Men herefter var der en periode på ca. 7 år, hvor tingene flød, og væksten ikke kom i gang, medens Vesten fortsatte sin vækst med 2 procent per år. Da den russiske vækst så endelig kom i gang i 1997, førte det til valuta- og bankkrisen i 1998. Her blev bunden nået.

Siden 1998 er det gået fremad med godt 6 procent pr år (dvs. med over 30 procent i alt). Det er så meget, at det næppe kan fortsætte, men de tilgængelige prognoser regner med fortsat høj vækst, så vækstraten er sat til 5 procent i fremskrivningen til 2010 i tabel 3. Her vil der være gået 20 år siden den store ændring begyndte, og næsten alle på arbejdsmarkedet vil have tilbragt hovedparten af deres arbejdsliv i en «kapitalistisk» økonomi. Man vil også være tilbage på langtidsvækstvejen.

Tabel 3. Skøn for 1989–2003

	1989	1998	2003	2010
<i>Referencevej med 2% vækst</i>	100	119,5	131,9	151,6
<i>Officielle tal</i>	100	55	73,6	103,6
<i>Åslund</i>	100*	90	120,4	169,5
<i>Rimeligt skøn?</i>	100**	75	100,4	141,2

Note: Væksten 1998–2003 er på 6% pa. Prognosen frem til 2010 regner med 5% vækst per år. 1998 var et særligt år, med en ekstrakrise, der ikke kun skyldtes transitionen.

* Her nedsættes bnp i sovjetisk tid til ca 60% af det officielle.

** Her nedsættes det officielle bnp i 1989 til 75% af det officielle.

Herefter er spørgsmålet, om man vil fortsætte på langtidsvæjen, eller om man vil komme – eller allerede er kommet – ind i en konvergensproces mod Vesteuropas rige lande. Finlands historie er nemlig typisk for de vesteuropæiske lande, der var fattige i 1920'erne. De har alle fået reduceret eller lukket gabet. Finland, Irland, Island og store dele af Italien og Spanien er allerede nået op på vores niveau. Resten af Italien og Spanien samt Portugal og Grækenland er ligeledes halet godt ind på os. Det samme gælder Israel, Græsk-Cypern og Malta. Disse lande har haft en vækst, der er højere end 3 procent. Ja, det «fattige» Irland har haft næsten et tiår med 8 procent vækst per år, og er nu blevet rigere end Danmark.

Den *europæiske konvergens* skyldes ikke bare de europæiske markedsdannelser, selvom de selvfølgelig hjælper til. Det skyldes efterligning og teknologisk diffusion og integration på virksomhedsplanet, hvor produktionen gradvis bliver mere og mere internationaliseret. Disse lande har *ønsket* at blive vestlige lande, og de har gjort, hvad de kunne for at lære vestlige teknikker og indrette samfundets institutioner på vestlig manér på alle områder. Det har ført til, at vestlig business flød ind over landene, og i dag er for eksempel Finland helt i front på mange områder.

Konvergensbølgen har ikke bredt sig over Middelhavet undtagen til Israel. Hverken befolkninger eller regeringer i for eksempel Algeriet, Libyen og Syrien har forsøgt at gøre deres lande til vestlige lande. Ja, i disse år reagerer de fleste muslimske lande imod den store moderniseringsbølge og den globalisering, der udgår fra Vesten. Til gengæld modtages bølgen med begejstring af de mest vestlige østeuropæiske lande: Tjekkiet, Slovenien og Ungarn er godt på vej til igen at blive typiske centraleuropæiske lande. Polen, de tre baltiske lande og Slovakiet gør også meget for at blive vestlige lande. Det store spørgsmål er, om Rusland ikke også er på vej, sådan at man skal forstå den høje russiske vækst i de sidste 5 år som starten på en konvergensproces.

Hvordan skal man vurdere, om Rusland kan komme med på konvergensvognen eller vil blive på sin langtidsvækstvej? Her er traditionelle økonomiske værktøjer ikke til megen nytte, for her er der brug for højst upålidelige kulturelle og politiske skøn: Ønsker Rusland at integrere sig og blive en del af den rige verden? Ligner de os nok til, at processen vil kunne køre? Hvor er den kulturelle forskel størst: Er det mellem København og Moskva eller mellem København og Paris? I Sovjetunionens dage var den første afstand langt den største, men det synes jeg ikke, at den er længere. Jeg er derfor rimelig optimistisk med hensyn til de russiske vækstudsigter

for det 21. århundrede. Rusland har en god chance for at komme ind på den europæiske konvergensvej mod den normale vesteuropæiske levestandard. Kommer Rusland til at vokse med 5 procent, og Vesten fortsætter med 2 procent, vil det tage godt 40 år at lukke gabet, men forbedringerne vil blive stadigt mere udtalte undervejs.

Rusland som et typisk mikland

Miklande har typisk en skæv indkomstfordeling. Der er to grunde til det, og de er to sider af den samme sag: På den ene side er der store områder af økonomien, der simpelthen ikke er kommet med i udviklingen. I Rusland gælder det bl.a. for landbrugssektoren. På den anden side producerer virksomhederne med teknikker, der giver en vidt forskellig produktivitet selv inden for den samme sektor. En vigtig konsekvens er, at der er alt for få jobs i virksomheder med moderne teknik og pæne lønninger. Derfor er der mange, der er tvunget til at have sølle jobs, for eksempel i handelssektoren og forskellige tilflugtserhverv i servicesektoren, så som parkeringsvagter og en hel jungle af private minibuslinjer og anden transport.

Man kalder denne handels- og servicesektor for den *informelle* sektor. Det er en sektor, hvori der også foregår en hel del produktion. I det typiske mikland er den på 25–35 procent af den samlede økonomi, og her arbejder ofte en endnu større del af befolkningen enten på fuld tid eller på deltid.¹¹ Der er ikke pålidelige tal for, hvor stor den private handels- og servicesektor er i Rusland, men diverse skøn siger, at den har fået det helt normale omfang for en mikøkonomi. Det betyder også, at de uendelige sovjetiske køer er væk. Man kan få alt, hvad man har råd til.

De typiske miklande har en indkomstfordeling med ginital¹² på mellem 0,35 og 0,5. Det vil således kræve en nettoomfordeling fra de rige til de fattige på ca. 15–25 procent af de samlede indkomster at få en fordeling, der er lige så jævn som den danske, der ligger på mellem 0,22 og 0,25 i de forskellige undersøgelser (hvilket er ca. 0,05 point jævnere end i det typiske rige land).¹³ Disse tal er beregnet ud fra meningsmålinger, hvor man (også) spørger folk, hvad de tjener. Får man svar fra for eksempel 5000 repræsentativt

11 Her er en hel del af det, der foregår, i den grå, uregistrerede og ubeskattede del af økonomien.

12 Ginital er et mål for, hvor mange procent den samlede fordeling afviger fra en helt jævn fordeling.

13 Det ville kræve en betydelig større bruttoomfordeling, for fordelingspolitik er et område, hvor effektiviteten typisk er ret lav: En betydelig del af omfordelingen er altid fra folks ene til deres anden lomme.

udvalgte husholdninger, er det et simpelt regnestykke at finde ginitallet. Resultatet for Rusland er tal på mellem 0,4 og 0,45. Det er forbløffende præcise tal, men der er det problem, at russerne rapporterer meget lavere indtægter end det, man kan regne ud, de tjener, ud fra det man ved om landets produktion og forbrug. Meningsmålere forklarer det med, at russerne er forsigtige med at sige, hvad de tjener, og kun opgiver indtægten fra deres traditionelle job. Det sande ginital er der derfor ingen, der kender.

På den anden side er det åbenbart, at fordelingen er meget skæv i Rusland. Især er der blevet en stor regional skævhed, hvor hele byer, der har levet af et militær-industrielt kombinat, nu kører på pumperne. Der er også det problem, at de offentlige lønninger og pensioner har været helt i bund først i 1990'erne og først nu er vendt tilbage til et niveau, som folk kan leve af.

Et andet karakteristisk træk ved miklande (som er fælles med de fattige lande) er, at det er svært at opkræve skatter. Det typiske mikland opkræver ikke ret meget over 20 procent af BNP i skat, hvor vi her i landet er oppe på 50 procent. Skatter på enkelte varer og sektorer er forvridende og skaber omgåelse og korrupsion. Man kan kun opkræve høje skatter uden alvorlig skade for økonomien, hvis de er *brede*, så de rammer alle mennesker og alle transaktioner. Desuden er det vigtigt, at de kan kontrolleres, uden at det ligefrem leder til en politistat. Transaktioner kan kontrolleres rimeligt smertefrit, hvis de efterlader et papirspor. Det gør de i et rigt land, hvor alene omfanget af transaktioner gør det tvingende nødvendigt, at der bliver holdt styr på dem. I et mikland er disse betingelser ikke opfyldt. Den informelle sektor har mange agenter, der kun laver få transaktioner og let undgår at efterlade papirspor. Det vil sige, at mange transaktioner undslipper registrering, og mange flere kan gøre det, hvis det er nødvendigt – så mindst 25 procent af økonomien kan ikke fanges af skattenettet. Hermed bliver alle skatter meget forvridende.

Det lykkedes ganske vist for Sovjetunionen at opkræve en endnu større del af BNP i skat, end vi gør; men det krævede en kontrol med befolkningen, som ikke kan opretholdes, når der med mellemrum afholdes valg. Den gamle kontrol har også skabt en enorm mistillid til myndighederne. I Danmark svarer 20 procent af befolkningen, at den har mistillid til myndighederne, men i Rusland er det 80 procent (Paldam 2002a: XII). Det betyder alt sammen, at Rusland i dag er et land, hvor det er usædvanligt svært at opkræve skatter.

Den kendsgerning, at man har en lav skatteevne betyder, at man

ikke kan have ret meget social forsorg. Regeringen forsøger derfor at udføre sociale og andre opgaver gennem reguleringer af virksomhederne og udenrigshandelen. Også det er typisk. Miklande har en kraftigere beskyttelse af den nationale industri med told og andre restriktioner, end vi kender, men til gengæld er der så regler imod fyring af medarbejdere med videre (jf. billedet på figur 1, hvor de rige lande er mere liberale end miklandene).

Et land med en skæv fordeling, et begrænset skatteprovenu samt svage politiske og civile rettigheder (jf. næste afsnit), er et land, der er præget af samfundsmæssig usikkerhed. Dertil kommer, at den russiske transitionsproces havde et kaotisk forløb. Der var således perioder med høj inflation, hvor reallønnen – især i den offentlige sektor – og pensionerne faldt drastisk. Dertil kom, at folk ikke havde sikre steder, hvor de lovligt kunne opbevare deres formue – hvis de havde nogen. Bankerne var der kun få, der havde tillid til, og det viste sig i 1998, at det var med rette. Inflationen var så høj, at det var meget dyrt at gemme penge i rubler, og jord måtte man ikke købe. Der var heller ikke et aktie- eller obligationsmarked, så folk havde deres penge liggende i dollars, eller de fik flyttet dem til udenlandske banker gennem et utal af «mystiske» kanaler. Cypern udviklede sig til et russisk off-shore bankcenter.

Kan folk ikke sikre sig mod en usikker verden med lovlige midler, gør det dem desperate og kriminelle. Det får dem til at tage, hvad de kan og gemme det, hvor de kan. Det er formentlig derfor, at der er relativt høj kriminalitet og korrupsion i miklande i almindelighed.¹⁴ Hvad angår kriminalitet viser tallene, at Rusland ligger nogenlunde halvvejs mellem det typisk (lave) vesteuropæiske niveau og det (højere) latinamerikanske niveau. Det svarer også til, hvad man hører fra folk, der bor i landet. Det er betydeligt farligere at gå en tur i São Paolo end i Moskva, og som (næsten) overalt er problemerne mindre i små byer end i store. Kriminaliteten er også lavere i Rusland end i USA. Historierne om den russiske mafia er naturligvis vældig godt stof til romaner og avisartikler, men risikoen for at møde mafiaen i Rusland er noget mindre end risikoen for at gøre det i USA for slet ikke at tale om Italien.

Der er efterhånden meget gode tal for korrupsionsniveauet. Godt 60 procent af variationen i disse tal forklares af indkomstniveauet.¹⁵ Fattige lande er meget korrupte, og rige lande er lidt korrupte. Rusland har et noget højere korrupsionsniveau end andre lande på

14 For en grundig gennemgang, se Paldam (2002b).

15 Se Paldam (2002b) og om den russiske plads i mønstret Levin & Paldam (2000) og Paldam (2002a).

det samme udviklingstrin, men afvigelsen fra det normale kan forklares af den store inflationsbølge først i 1990'erne.

Endelig er der grund til at nævne, at den store samfundsmæssige usikkerhed sikkert er en hovedårsag til den store stigning i (især) mænds alkoholisme og dødelighed i 1990'ernes første halvdel. Det er forbløffende, at russere i gennemsnit lever ca. 10 år kortere end danskere. Den stærke samfundsmæssige usikkerhed er først nu ved at blive erstattet af en mere normal grad af forudsigelighed. Det vil forhåbentlig medvirke til at reducere såvel kriminalitet som korrupsion. Det vil nok også bringe dødeligheden ned på et mere normalt niveau.

Politisk ustabilitet og demokratibrist

Det mest karakteristiske ved miklande er deres ujævne udvikling. De er fuldt moderne og helt på højde med de rige lande på nogle områder og langt tilbage på andre. Det medfører typisk et «demokratisk underskud», der let medfører politisk ustabilitet. Rusland er et land, der igennem mange år har haft et nidkært vogtet etpartisystem, der havde al magt, og som var hierarkisk opbygget. Dette system svækkedes over en kort årrække fra ca. 1987 til 1990, og så brød det næsten totalt sammen på få måneder i 1991 efter «gammelkommunisternes» dilettantiske kupforsøg, og Partiet blev sågar (overgangsvist) forbudt.

Meningsmåling er blevet en hel industri i Rusland siden 1990, og vi ved, at demokratiet ikke kom som et folkekrav, men opstod for at udfylde et tomrum. Det politiske system, der var oppe i tiden, var det *vestlige demokratiske*, så det antog man så. Siden er de institutioner og organisationer, et sådant system kræver, begyndt at vokse frem, men den muld de vokser i, er ikke vant til den slags vækster. For at have et velfungerende og stabilt demokrati kræves frem for alt, at der er stabile partier med solide rødder til befolkningen samt et sæt af civile traditioner. Det typiske er derfor, at demokratier har brug for en længere årrække, før de er veletablerede.¹⁶

Demokratiet opstod i en situation, hvor der var meget, som ville have gjort ethvert styre upopulært. Det begyndte med sovjetimperiets kollaps og med en kaotisk og uretfærdig privatisering samt en bølge af inflation. Kort sagt, der er ganske vist et flertal af befolk-

¹⁶ Det danske demokrati blev indført i 1849, men der gik 52 år før det parlamentariske princip var accepteret. Under kampen herfor blev flere ledende parlamentarikere fængslet. Det gennemsnitlige parti i Folketinget er ca. 80 år gammelt. I Rusland er kun Kommunistpartiet over 10 år gammelt.

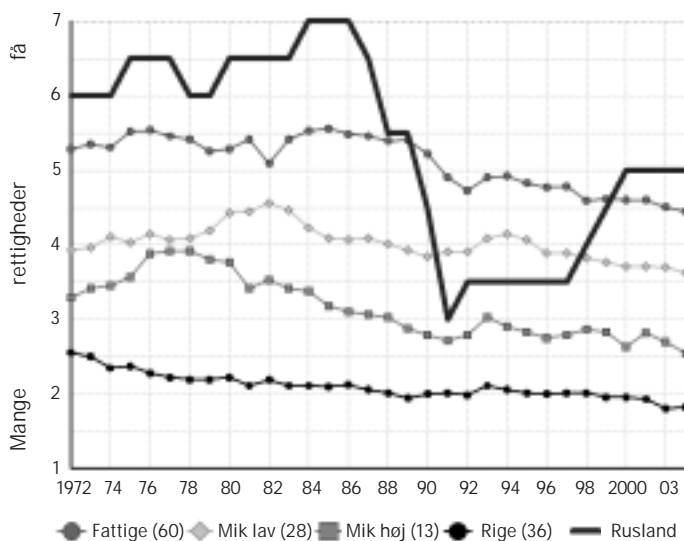
ningen, der gerne vil have lov til at vælge deres præsident, men ideen om at antage et vestligt politisk system har ikke været populær, og partistrukturen er stadig langt fra konsolideret.

Det er også karakteristisk, at de to præsidenter, som Rusland har haft, begge er gamle kommunister. Jeltsin var vel først og fremmest en populist, der havde tabt en intern magtkamp i Partiet, og som derfor kastede sig ud i en kamp i det russiske delstatsparlament, hvor han samlede «proteststemmer», og senere blev præsident, da de andre delstater gik hver til sit. Putin er en tidligere KGB-officer, der gjorde karriere som bureaukratisk problemknuser, og som kun havde haft et halvt år i offentlighedens søgelys som statsminister, før han med ét var præsident. Kort sagt: Jeltsin havde en kort periode som parlamentariker, men Putin har aldrig været folkevalgt til andet end præsidentposten (se for eksempel Shevtsova 2003). Og nu står han «over» partierne.

Det ældste og mest ansete forsøg på at måle graden af demokrati er Gastils indeks fra Freedom House.¹⁷ Også dette indeks laves ved, at man går en lang liste igennem og giver point for hvert punkt, hvorefter et gennemsnit beregnes for landet. En del af punkterne kræver et skøn, så der foretages en række principielt uafhængige skøn. Demokratigraden kan således kun måles med en betydelig usikkerhed, og det enkelte land gives kun hele point, på en skala fra 1 for alle rettigheder til 7 for ingen rettigheder: jo højere indeks, jo mindre demokratisk er landet. Gastils indeks kritiseres ofte i litteraturen, men bruges alligevel hyppigt.

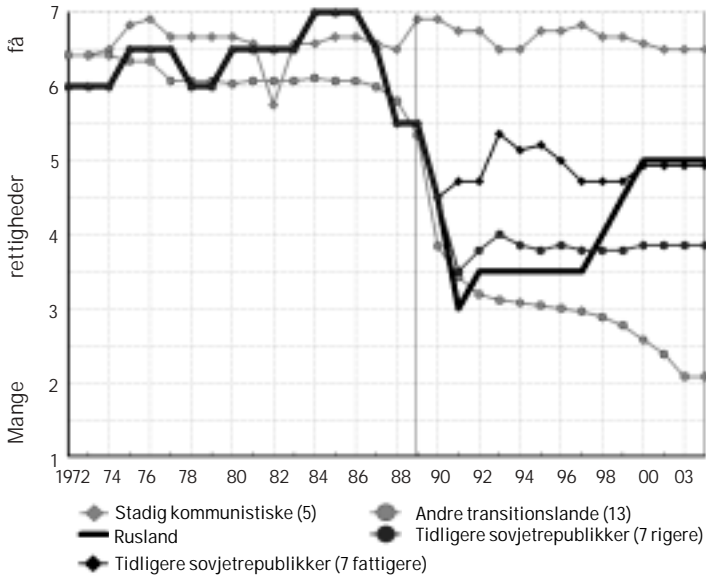
Freedom House har (næsten) komplette da-

Figur 3. Politiske og civile rettigheder i Rusland. Sammenligning med 137 lande uden for transitionsgruppen

17 Der er strengt taget to indeks, ét for civile friheder og ét for demokratiske rettigheder. Jeg bruger et gennemsnit.

Figur 4. Politiske og civile rettigheder i Rusland. Sammenligning med 32 kommunistiske og postkommunistiske lande

ta for 170 lande. Figur 3 og 4 viser Ruslands placering i sammenligning med de øvrige 169 lande.

Figur 3 sammenligner med 137 lande, der ikke har været kommunistiske. Det første, man ser, er «Lipsets lov»: Jo rigere lande er, jo mere demokratiske er de som hovedregel.¹⁸ Rusland gennemgik fra 1986 til 1991 en dramatisk udvikling mod mere demokrati, indtil landet kom ned til de andre miklande, men fra 1997 til 2000 var der et tilbageskridt. Det er ikke ualmindeligt, at et stort skridt fremad

efterfølges af et skridt bagud, så processen fra diktatur til demokrati har et zig-zag-agtigt forløb. Det er derfor ikke sandsynligt, at det russiske tilbageskridt er permanent. Shleifer og Treisman (2003) argumenterer dog for, at Gastils indeks for Rusland er for højt. Den sande værdi er måske nøjagtigt midt i de øvre miklande?

Figur 4 ser på Ruslands udvikling i sammenligning med 32 lande, der er eller har været kommunistiske.¹⁹ Af 27 tidligere kommuniststater har 14 tilhørt Sovjetunionen, medens 13 er «andre» transitionslande. Bortset fra Mongoliet ligger de alle i Europa, og de har alle gjort gode fremskridt mod demokrati. De fleste har nu næsten vestlige «demokratigrader», men naturligvis er de politiske partier stadig nye, og man må regne med tilbageslag.

Af de 15 nye lande (inklusive Rusland), der har været dele af Sov-

18 De rige lande falder i to grupper: (a) 31 lande, der har produceret deres velstand. De er demokratiske. (b) Fem arabiske olielande, hvor velstanden skyldes resourcerente. De har få politiske og civile rettigheder.

19 Laos er regnet for et kommunistisk land, medens Cambodien er regnet som et «almindeligt» fattigt land. Blandt de fem lande, der stadig er kommunistiske, er Nordkorea, der som det eneste land har scoret 7 point alle år og dermed er verdens mindst demokratiske land. De sparsomme tal, der findes for Nordkoreas økonomi, peger på, at det nu har et bnp-PPP på ca. 7 procent af Sydkoreas.

jetunionen, er det kun de tre baltiske stater, der har fået et (næsten) vestligt demokrati. De øvrige ligger alle på et niveau, der viser, at 72 års ensretning har sat sig dybe spor.²⁰ Det er ikke særligt imponerende, at Rusland scorer 5 point i dette indeks.

Afslutning

Russerne er et folk, der gennem hele det 20. århundrede har bragt umådelige ofre på samfundseksperimenternes alter til ingen verdens nytte. Som argumenteret ovenfor er Rusland efter mange, kostbare eksperimenter stadig lige så langt bagude i forhold til Vestens rige lande ved årtusindeskiftet, som landet var ved det sidste århundredeskifte.

Havde Rusland været heldigt og fået et pænt styre i 1917, kunne det i dag have været lige så velstående som Finland. Med et mere almindeligt forløb var det måske gået som Spanien, der både har haft borgerkrig og diktatur, men som dog er sluppet for ændringer i det økonomiske system (nu er Spaniens levestandard tre gange Ruslands). For blot 30 år siden havde Spanien de typiske mik-problemer, men nu er korrupsionen og demokratiet på et almindeligt vesteuropæisk niveau.

Den russiske transition er afsluttet, og landet er omsider kommet i kraftig vækst. Med en rimelig historisk målestok er det gået flot i de sidste fem år. Det er på ingen måde sikkert, at denne vækst vil fortsætte, men så vidt jeg kan se, er der en god chance for fortsat høj vækst, og at Rusland gradvis kan blive integreret i det vestlige «forretnings- og velstandsområde». Det vil tage 30–50 år før processen er afsluttet, men undervejs vil russerne få det bedre og bedre. Som det er gået for alle de lande, der er blevet rige, vil de problemer, der er omtalt ovenfor, gradvis svinde ind: Fordelingen vil blive jævner, korrupsionen vil falde, demokratiet vil slå rod, osv. Ruslands forudsætninger er gode, og processen er kommet godt i gang. Nogle af landets store byer er allerede sande vækstcentre. Det betyder også, at med lidt held vil vi – om ca. 10 år – blive stillet over for en ansøgning fra det nye Rusland om at blive optaget i EU.

20 De seks nye fattige muslimske lande – fra Aserbajdsjan til Tadsjikistan – er vendt tilbage næsten til et sovjetisk demokratiniveau efter et kort demokratisk «forår» 1990–91. De har nu ganske det samme niveau som de andre lande i det muslimske område fra Marokko til Afghanistan.

Litteratur

- EBRD (2003) *Transition Report*. London: EBRD.
- Gregory, Paul & Robert Stuart (2001) *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*. Boston, MA: Addison Wesley Longman.
- Jensen, Bent (2003) *Gulag og glæmsel*. København: Gyldendal.
- Levin, Mark & Martin Paldam (2000) Khaos vletjet rastsvet korruptsii. *Tjistyre ruki* (4): 38–47.
- Paldam, Martin (2002a) *Udviklingen i Rusland, Polen og Baltikum*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Paldam, Martin (2002b) The big pattern of corruption. Economics, culture and the seesaw dynamics. *European Journal of Political Economy* 18 (2): 215–40.
- Paldam, Martin (2003) Economic freedom and the success of the Asian Tigers: an essay on controversy. *European Journal of Political Economy* 19 (3): 453–77.
- Shevtsova, Lilia (2003) *Putin's Russia*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Shleifer, Andrei & Daniel Treisman (2003) *A Normal Country*. NBER Working Paper nr. 10057. Cambridge, MA: National Bureau for Economic Research.
- Walker, Martin (1988) *The Walking Giant. Gorbachev's Russia*. New York: Pantheon Books.
- World Bank (2003) *World Development Indicators*. Årlig Statistik CD Rom fra Verdensbanken
- Åslund, Anders (2002) *Building Capitalism. The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge: Cambridge UP.

Virkelighed på godt og ondt – styring i det russiske systemskifte

Christina Lund Jakobsen
cand. phil. i russisk fra
Syddansk Universitet

I am only suggesting that the behavior of the men in the *pravitelstvo*¹ was intelligible and meaningful, that their actions and relationships had some significance other than their well-publicized failure to live up to Western standards or achieve Western goals.

George L. Yaney (1973)

Den oprindelige inspiration til den tankegang, der her vil blive præsenteret, stammer fra den amerikanske historiker George L. Yaney's *The Systematization of Russian Government* fra 1973. Bogen er en gennemgang af russiske reformforsøg fra Peter den Store og frem til Stolypins landboreformer i 1905. Yaney redegør for udviklingen i opfattelsen af, hvad de presserende problemer var i det russiske samfund, og hvad der kunne gøres for at ændre på situationen.

Ofte ses den russiske historie beskrevet som en ikke-udvikling. Ruslandshistorikerens opmærksomhed koncentrerer sig i så tilfælde om det faktum, at erklærede reformer i Rusland øjensynligt aldrig munder ud i det tilsigtede resultat. Yaney's hovedpointe er, at det gør reformer ingen steder. Virkeligheden udmønter sig aldrig i absolutte, lineære udviklinger, for den bevæger sig i kraft af sin uendelige kompleksitet uafvendeligt fra et paradoks til et andet. System er ikke i mindre grad en myte i Vesten end i Rusland.

Den afgørende forskel mellem Rusland og Vesten har ifølge Yaney været, at myten om system i de vestlige samfund udviklede sig gradvis, hvorfor afstanden mellem ideal (system) og virkelighed (en paradoksfyldt hverdag) ikke blev større, end en dialog mellem

¹ *Pravitelstvo* betyder ligesom engelske *government* både stat og regering.

de to var mulig. Da myten om system ramte Rusland, var idealet derimod allerede særdeles veludviklet, og afstanden ned til den tilbagestående virkelighed, der kunne konstateres i det russiske samfund måtte forekomme så hårrejsende, at det umuliggjorde enhver form for dialog mellem praksis og teorier om en bedre praksis. Hvor erkendelsen af verden, som den er, drev den europæiske systematiseringsproces, blokerede idealet om system for realisme i Rusland. Men ikke desto mindre fandt der også i Rusland en systematiseringsproces sted. Særlig op gennem det 19. århundrede dokumenterer Yaney en gradvist mere systematiserende tankegang bag de lancerede reformforsøg.

Denne artikel er skrevet på baggrund af specialet *Grænser for styring. Om Ruslands forsøg på at skifte fra det direkte styringsprincip i planøkonomi til indirekte styring i en markedsøkonomi* (Jakobsen 2001). Specialet er en kortlægning af forestillingerne om styring i to væsensforskellige fremstillinger af det russiske systemskifte. Anders Åslund, seniorforsker ved Carnegiestiftelsen og indtil 1994 rådgiver i den russiske reformproces, hævder i bogen *How Russia Became a Market Economy* fra 1995, at Rusland allerede er kommet godt i vej netop på grund af de radikale økonomiske reformer. Heroverfor konstaterer professor i øststatsforskning ved Uppsala Universitet Stefan Hedlund i *Russia's «Market» Economy. A Bad Case of Predatory Capitalism* fra 1999, at reformstrategien var en fiasko, der blot har ført Rusland ind i endnu en af sine evolutionære blindgyder.

En vurdering af hvad der er gjort rigtigt og forkert, rummer en indbygget påstand om, at ophavsmanden selv besidder en nøgle til en bedre styring. Specialet var et forsøg på at afdække *den underforståede mulighed for styring*, der ligger til grund for synet på det russiske systemskifte i de to fremstillinger. Eller med andre ord fremstillingernes implicite løfte om, hvor høj grad af styr på udviklingen, de russiske reformfolk kunne have haft, hvis de havde holdt sig til, hvad Anders Åslund og Stefan Hedlund henholdsvis hævder, var det rette mix af de rette faktorer.

Ruslands opgave

Der er for begge bøgernes vedkommende tale om forfattere med et så stærkt følt budskab, at det mønster det russiske systemskifte ses og sættes i, erklæres allerede med titlen. I forsvaret for den russiske reformstrategi er status ifølge Åslund, at reformerne i Rusland var effektive nok til, at der siden december 1993 har været mar-

kedsøkonomi i Rusland, mens Hedlund i sit angreb på den russiske reformpolitik konstaterer, at Rusland nu er uden chance for at få markedsøkonomi, fordi chokterapien har kastet landet ud i en katastrofe af korruption og lovløshed.

Overordnet er der enighed om, at opgaven består i at indføre markedsøkonomi, retsstat og demokrati i Rusland. Uenigheden opstår med vægtningen og rækkefølgen; hvilket af elementerne udgør forudsætningen for, at de øvrige kan etableres. Selv om Rusland ikke længere sætter valget mellem det frie markeds dynamik eller den retfærdigt fordelende stat på spidsen, strukturerer denne debat om Rusland og dets fremtid sig alligevel omkring et modsætningsforhold mellem stat og marked med ideologiske undertoner. Det spørgsmål, der rejser sig mellem Åslund og Hedlund er, om det er markeds kræfternes efterspørgsel på loven eller statens vilje til at opretholde den, der er den primære drivkraft til at skabe orden i det russiske hus. Men spørgsmålet er også, hvad det er for et rod, der skal ryddes op i. Det russiske samfunds ulykke er i begge beskrivelser, at det gennemsyres af en kortsynet politisk rationalitet; det andet spørgsmål, Åslund og Hedlund sætter på spidsen, er således, hvorfra den samfundsundergravende mentalitet stammer.

Ifølge Åslund er den samfundsskadelige russiske adfærd forårsaget af det socialistiske incitamentsystem, der med sine åbenbare politiske prioriteringer var demotiverende for enhver tendens til en økonomisk rationel tankegang. I Hedlunds fremstilling er derimod sovjetsystemet, ligesom zardømmet før det, et produkt af de russiske normer. Det er nemlig disse normers hårde kerne af «underlying power preferences that determined the shape of the incentive systems, and thus formed the root cause of many of the at times rather odd manifestations of the economic and political systems» (Hedlund 1999: 19).

Den politiske rationalitet i det russiske samfund genereres af en *kto kogo*-mentalitet – hvem vinder over hvem – hvor vinderen er den absolutte vinder over taberen, der taber alt. Russiske normer er ifølge Hedlund vestlige normers diametrale modsætning, idet disse er kendetegnet ved *pacta sunt servanda* – forestillingen om, at har man først indgået en kontrakt, står man ved den uanset, om det senere viser sig at være ufordelagtig (*ibid.*: 333).

Engang i en fjern fortid er Rusland slået ind på en bane, en stafhængighed (*path dependence*), og siden da er normer og institutioner gået i spænd med hinanden og har haft en selvforstærkende effekt i retning af at føre samfundet fra den ene alt-eller-intet konfrontation til den næste. Så længe de russiske normer får lov at virke

intakt, kan det ifølge Hedlund ikke nytte at indføre et økonomisk system, der fungerer i Vesten, netop fordi de rette normer og institutioner her er på plads. Russisk adfærd kan ikke ændres ved en teknisk indførsel af nye incitament, reformfolkene burde derfor have koncentreret alle kræfter på via retsstatslige institutioner at nå ind til befolkningens normer.

Lige så entydig Hedlund er i sin konstatering af, at russiske reformer endnu engang er endt i fiasko, lige så splittet står han, når det gælder årsagerne hertil. På den ene side har de unge russiske reformfolk og deres vestlige rådgivere skylden, fordi de ikke ville indse historiens betydning, men i en ideologisk rus over kapitalismens sejr i den kolde krig bildte sig ind, at frie markeds kræfter er universelt markedsøkonomiskabende, hvorfor de svækkede den russiske stat, så den stod afmægtig over for de løsslupne rå markeds kræfter. På den anden side vil Hedlund heller ikke udelukke, at den russiske stiafhængighed er patologisk; at de skadelige normer er en så fasttømret del af den russiske bevidsthed, at de ikke under nogen omstændigheder lader sig ændre. De to forklaringer – at systemskiftet *enten* ikke er gjort godt nok, *eller* at systemskiftet slet ikke kunne lade sig gøre – er ifølge Hedlund versioner af samme hypotese (*ibid.*: 270). Hedlund kommer i vanskeligheder, fordi hans fremstilling er et tværfagligt forsøg på at kombinere et historisk deterministisk syn på Rusland med en samfundsfaglig kritik af reformprocessen.

Anders Åslund mener ikke, at systemskiftet kan ses som et spørgsmål om at svække den russiske stat eller ej. Fra reformernes begyndelse var den russiske stat uhyggelig svag, ikke mindst fordi statsapparatet snarere var den gamle socialistiske elites redskab end reformregeringens. Nedbrydningstendenserne i det russiske samfund og røveriet af dets værdier var ikke en mulighed, chokterapien åbnede op for; det var en løbsk proces, reformregeringen havde at kæmpe imod.

Ifølge Åslund gjaldt det om at samle reformregeringens sparsomme kræfter om fire vitale opgaver, hvoraf de tre skulle løses hurtigst muligt, mens den fjerde, udviklingen af et retssystem, først kunne løses over tid.² De tre akutte opgaver var opbygningen af en stat og et demokrati med valg til parlamentet og vedtagelse af en forfatning; skabelsen af en markedsøkonomi gennem en omfattende liberalisering og samtidig stabilisering af økonomien; og etable-

2 Ud over uddannelsen af det nødvendige personale, kræver et retssystem en udvikling af såvel de retslige institutioner som af en retsbevidsthed i befolkningen.

ringen af det markedsøkonomiske grundelement, den private ejendomsret via masseprivatisering. Reformstrategien var baseret på en forventning om, at chokterapiens tre hovedingredienser – liberalisering, stabilisering og privatisering – ville resultere i tiltagende krav fra befolkningen om yderligere markedsøkonomiske reformer.

At skabe en russisk *markedsøkonomi* er således to vidt forskellige opgaver i de to udlægninger. For Åslund er markedsøkonomi en naturens balance, der bliver tilbage og vil udvikle sig, når det socialistiske system er ryddet tilstrækkeligt af vejen. For Hedlund er markedsøkonomi derimod en avanceret struktur af institutioner, hvis regelretted staten står inde for. Det er statens garanti til borgerne om trykke og retfærdige rammer, der kan få befolkningen til over en bred kam at afsøge mulighederne på det økonomiske marked.

Begrebet styring

Styring er ikke et simpelt begreb at skaffe sig greb om. Forholdsvis overkommeligt er det at konstatere, når et styringsforsøg møder modstand og lider skibbrud. Anderledes vanskeligt er det at fastholde det net af bevidste og ubevidste faktorer, der går forud for, at ideen om et givet styringsforsøg undfanges og enten forsøges eller fravælges som urealistisk.

Som betegnelse for en vilje til at skabe en bestemt udvikling i samfundet anvendes i denne sammenhæng begrebet *direkte styring*. Umiddelbart begrænses forsøg på direkte styring af, at de altid foregår i konkurrence med andre viljer, som til tider adlyder, muligvis gør det modsatte og andre gange slet ikke hører efter.

Men dermed er det aktuelle styringsbegreb kun halvvejs præsenteret, for direkte styringsforsøg af samfundet bliver tillige mødt af en *indirekte styring*, som virker uden om bevidste viljer. Et samfunds indirekte styring udløses i et samspil af *universelle* og *kulturelle mekanismer*. Universelle mekanismer drives af menneskers jagt på at få dækket almenmenneskelige behov som mad, varme og omsorg, mens kulturelle mekanismer er den måde, mennesker i et samfund bruger hinanden til at nå disse mål.

Kulturelle mekanismer udspinder sig fra et net af fælles orienteringspunkter, som sætter mennesker inden for et fællesskab i stand til at forstå hinanden. Herfra stammer de bevidste og ubevidste forestillinger om, hvordan verden er indrettet, og hvilke kræfter, der hersker i den, som sætter rammen for, hvad vi i en given situation vil opfatte som vores handlemuligheder. Når der pilles ved de grund-

læggende mekanismer, vil et samfund uvilkårligt ryge ud på en voldsom slingrekurs. Hvad enten de er søgt styret eller ej, så finder forandringer i basale samfundsmekanismer kun sted med stor træghed, fordi mekanismer udvikler sig af en indbyrdes forståelse, der opbygges over tid. Mekanismer drives ikke af den ene eller anden logik i sig selv, men af den fælles forståelse af logikken. Men i de to fremstillinger levnes ikke megen plads til mekanismernes træge evne til omstilling som en faktor af betydning. Såvel Åslunds som Hedlunds fremstilling bærer præg af et stærkt ønske om at konstatere blivende resultater, pegende i den «rigtige» retning.

Direkte styring

I Åslunds fremstilling er scenen for det russiske systemskifte sat med gruppen af unge reformøkonomer i regeringen som hovedrolleindehaverne i en svær kamp mod det svage civilsamfunds arvefjende – den gamle og overalt i samfundet tungtvejende socialistiske elite. I Hedlunds skæbnefortælling står modsætningen derimod direkte mellem det forsvarsløse russiske samfund og den traditionelt tromlende russiske stat, personificeret i Ruslands første præsident, Boris Jeltsin. Det afgørende spørgsmål er således, om modstanden mod reformer var en reel faktor, eller om den blot er brugt til at bortforklare den fiasko, reformstrategien og Boris Jeltsin i virkeligheden bærer skylden for.

Den voldsomme reformmodstand satte ifølge Åslund dagsordenen i det russiske systemskifte. Den gamle elite havde en udbredt interesse i, at Rusland blev holdt fast i ingenmandslandet mellem plan- og markedsøkonomi, hvor samfundets værdier var frit tilgængelige for den stærkeste, og risikoen for at blive draget til ansvar af markedsøkonomiske institutioner for uretmæssig tilegnelse og anvendelse af disse var minimal. Det gjaldt om at knægte modstanden mod det kaotiske systemskifte, og derfor var den direkte styring i udpræget grad et spørgsmål om politisk tæft og overbevisende handlingkraft. Det forstod og evnede de forskellige reformfolk i Åslunds beskrivelse at gøre i forskellig grad.

Set med Hedlunds øjne led det russiske systemskifte først og fremmest skibbrud, fordi det fra Boris Jeltsins side aldrig var ment som andet end et dække for hans ønske om uindskrænket magt (1999: 330). Jeltsin er i Hedlunds fremstilling skurken over alle skurke, mens de unge russiske reformøkonomer og deres højt profilerede vestlige rådgivere bærer deres del af ansvaret som Jeltsins villige lakajer. Reformfolkene opfattede systemskiftet som en kamp

mod det gamle system, og i deres tankeløshed matchede de Boris Jeltsins russiske *kto kogo*-mentalitet med en ideologisk konfrontationsmentalitet. Reformfiaskoen var ifølge Hedlund det uundgåelige resultat af reformregeringens kompromisløse ageren og det faktum, at regeringen ikke skabte den nødvendige institutionelle struktur, som kunne have lagt bånd på de skadelige kræfter i samfundet (*ibid.*: 325–26).

Hedlund opererer i sin fremstilling af den direkte styring i det russiske systemskifte med meget firkantede størrelser. Aktørerne bevæger sig i én retning ud fra enkle og klare motiver. Heroverfor er Åslunds beskrivelse af systemskiftet et virvar af små og store succeser og fiaskoer skabt af forskellige reformfolk med et større eller mindre politisk talent.

Indirekte styring

Som nævnt er Hedlund og Åslund voldsomt uenige om, hvorvidt den politiske rationalitet i det russiske samfund stammer fra de russiske normer eller fra det socialistiske system. Hedlunds beskrivelse af modsætningsforholdet mellem vestlige og russiske normer er dog ikke entydigt. På den ene side virkede reformstrategien i Rusland ikke, fordi teorien om frie markeds kræfters markedsøkonomiskalbende evne ikke tog i betragtning, at russiske normer er anderledes end normerne i konventionelle markedsøkonomier. På den anden side, når Hedlund præciserer deres anderledeshed, beskrives russiske normer og institutioner som den skinbarlige modsætning til, hvad han finder i Vestens veldisciplinerede retsstater (Hedlund 1999: 300). I Vesten hersker en økonomisk orienteret magtpræference, mens magtpræferencen i Rusland er politisk. I virkeligheden er det ikke penge og ejendom, der interesserer russerne, men grebet om magten for magtens egen skyld (*ibid.*: 314). En russer vil per definition søge at trumfe gældende regler med personlige forbindelser, fordi han foretrækker at nyde privilegier frem for at stå på sin ret med henvisning til regler på lige fod med alle andre.

Hedlund anvender et citat fra latin i sin samfundsfaglige forklaring på dynamikken i den russiske stiafhængighed:

Men are like wolves to each other, not men, *as long as they do not know each other*. This is the same message that is contained in the repeated game solution to the prisoner's dilemma, but it may also be turned in the other direction. If in repeated games people learn that others are indeed *not* to be trusted, then the resulting frustration may

be expected to reinforce mental models of distrust (Hedlund 1999: 338).

Når russere lærer hinanden at kende, lærer de altså ikke som vi andre at holde op med at være ulve, tværtimod lærer de at vedblive med at være ulve.³ Et virkeligt russisk systemskifte skulle ifølge Hedlund have fundet sted i normsystemet. Men i stedet for besindigt at forme de russiske normer gennem etableringen af retsstaten og princippet om lige lov for alle, slap de russiske reformfolk fra første dag fanden løs ved at introducere «real money and real property», mens de russiske normer endnu var indstillet på tyveri og aftaler i det skjulte (*ibid.*: 27).

De meget få gange Åslund nævner normer, er de problematiske som et produkt af det socialistiske system. Åslunds forklaring er ikke, at russerne *er* sådan, men at den politiske sorteringsmekanisme i det socialistiske system belønnede en sådan adfærd.

Essensen af Åslunds systemskifte er en inddæmning af de uigenenskuelige afhængighedsforhold og den forkælelsesmentalitet, der er resultatet af 70 års politisk betinget fordeling af samfundets goder, gennem en etableringen af en balance mellem økonomisk indsats og økonomisk belønning. Chokterapien var således en opdragelsesmetode. Med muligheden for at tjene penge med reel købekraft skabte liberaliseringen en gulerod, mens stokken, stabiliseringen, blev svunget med truslen om konkurs, hvilket skulle gøre penge til en livsnødvendig mangelvare. Ifølge Åslund handler mennesker i Rusland som mennesker alle andre steder ud fra betragtninger om, hvad der betaler sig. Derfor var de nye økonomiske muligheder den primære drivkraft bag systemskiftet.

Ifølge Hedlund er det langt fra givet, at ændrede incitament er reelt også fører til ny adfærd:

The issue that *should* have been dealt with first would have been to ask – very seriously – under what conditions individuals who have elaborated over time a certain set of informal norms will allow a radically changed environment to influence and transform their private mental models of the world around them (Hedlund 1999: 14).

Det er ikke nok at ændre befolkningens vilkår, befolkningen skal selv være indstillet på at ændre sine normer. Da reformfolkene ikke for-

3 Andetsteds i Hedlunds bog er russerne dog at ligne med syditalienerne, fordi de i lighed med disse ingen tillid nærer til staten, men har stor indbyrdes tillid (1999: 332).

stod at skaffe sig befolkningens samtykke, er forskellen mellem russisk fortid og russisk nutid i virkeligheden blot en overfladisk teknisk forskel uden effekt for Ruslands fremtid: Tilbage i 1300- og 1400-tallet blev russiske bojarer belønnet for tro tjeneste med jord, i Jeltsins dage får oligarkerne udbetalt deres belønning «in monetary terms (cash or shares)» (*ibid.*: 253). Alt er, som det plejer at være i Rusland, men samtidig er det også værre, for den hovedløse chokterapi slap ifølge Hedlund en individualisme løs i Rusland, som er helt fremmed for den russiske tradition (*ibid.*: 272).

I koncentrat kan uenigheden mellem Åslund og Hedlund udtrykkes som, hvorvidt russerne ejer evnen til at organisere sig selv fra neden eller ej. Ifølge Åslund er russerne i stand til at organisere sig fra neden, som borgere gør i alle samfund, hvor det politiske system giver plads til en langsigtet tankegang. Ifølge Hedlund er imidlertid den manglende evne til en fornuftig indirekte styring russerne imellem indbygget i det russiske normsystem. Rusland er derfor enten evigt fordømt eller kan muligvis føres ud af miseren ved at blive organiseret fra oven. Som det dynamiske princip bag en fornuftig samfundsudvikling lægger Anders Åslund vægten på den indirekte styring, mekanismerne i menneskelig samkvem genererer, mens Stefan Hedlund sætter sin lid til den direkte styring fra ansvarlige politikere med befolkningens ve og vel på sinde.

Formler for styring af systemskiftet

I begge fremstillinger kan Ruslands opgave ses som en oprydning i samfundsrelationerne; spørgsmålet er hvilke pejlepunkter reformregeringen havde at navigere efter for at få sat tingene på plads i det russiske samfund. For Åslund er der ingen tvivl om, at det er markedsbestemte priser, der, som et usvigeligt udtryk for en reel balance, er de selv bærende pejlepunkter, som gør det muligt for russerne at rydde op i deres samfund. Ifølge Hedlund har vi derimod netop problemet, når markeds kræfterne ikke kan styres, fordi det er loven, der er ryggraden i et velfungerende markedsøkonomisk samfund.

Orden er ifølge Hedlund ikke et mål i systemskiftet, det er forudsætningen for et systemskifte. De markeds kræfter, som frie priser aktiverer, er anarkistiske og rummer ingen mekanismer, der kan føre et samfund ind på et spor af stadig større orden (Hedlund 1999: 336). Hvis loven ikke kommer først, kommer den slet ikke, og Rusland er i sidste reformomgang blot gået fra at være en socialistisk piratøkonomi til at blive en kapitalistisk.

Helt slavisk forfølger Hedlund dog ikke den tankegang, at incitamentsystemet kan være hip som hap, hvis ikke loven er på plads. I sin gennemgang af årsagerne til, at det sovjetiske system ikke fungerede, er det socialistiske incitamentsystem netop Hedlunds forklaring på, at borgerne ikke brugte loven, men i stedet dækkede over hinanden i forhold til myndighederne (*ibid.*: 26).

For Åslund er det en vigtig pointe, at den mulighed, *det russiske mulighedsvindue* åbnede op for, ikke var muligheden for at indføre reformer, men muligheden for at kæmpe for dem. Det, at lægge grunden til en markedsøkonomi og det, at handle i en allerede fungerende, er for Åslund to fundamentalt forskellige ting:

... a democrat should not compromise on the foundation of democracy, similarly, a supporter of market economy should not compromise on the fundamentals of such an economy. After the foundations of democracy and a market economy have been laid, the initial period of extraordinary politics has presumably come to an end. What follows is the period of what might be called ordinary politics – that is, one in which interests dominate over ideals, and institutions have grown strong enough to balance the flamboyance of the old elite. Then compromises in the democratic sense are the order of the day (Åslund 1995: 12).

Direkte styring er afgørende, indtil den balance er nået, hvor politik er en funktion af økonomiske interesser og ikke omvendt. Et lovstruktureret samfund er ifølge Åslund ikke en færdig skabelon, som en stat uden videre kan trække ned over hovedet på sit samfund. Lovens udvikling i og af et samfund er en proces, der sker som respons på den efterspørgsel, der i samfundet er på loven som et praktisk middel for borgerne til at regulere det indbyrdes forhold i deres virke med hinanden og med staten.

Havde reformfolkene villet det, havde de ifølge Hedlund kunnet finde nøglen til det russiske systemskifte i teori:

If all relevant variables are taken into account – including political ones – proper analysis should be able to come up with a picture of likely consequences of certain policy choices (1999: 11).

Det er således ikke forestillingen om, at virkeligheden kan sættes på formel, der byder Hedlund imod ved en ideologisk funderet reformstrategi, men det, at man har anvendt en forkert, ikke-universel formel. Den manglende teoretiske afklaring er ifølge Hedlund også forklaringen på, hvorfor «it has not even been possible to reach

a reasonable consensus on whether the Russian economic reform programme has been a resounding success or one of the worst disasters in history» (*ibid.*: 128).

Der er ikke mangel på teori i Hedlunds bog. Til gengæld er det svært at få øje på det alternativ til den førte politik, som de russiske reformfolk var så dumme at overse. Hedlund refererer tilmed sit teoretiske forbillede, den amerikanske økonom og historiker Douglass North, for i 1990 at have understreget, at der desværre ingen opskrift findes på, hvordan man skaber en retsstat (*ibid.*: 296). Det mest konkrete bud, Hedlund fremsætter på, hvad reformregeringen kunne have gjort, er, at den skulle have indgået *credible commitments* (1999: 301). Men Hedlund definerer ikke begrebet, og han sår tvivl om, hvad han forstår ved det, når han afviser, at forfatningen skulle være den primære forpligtelse, en retsstat *in spe* skal påtage sig (*ibid.*: 368).

Åslunds anvendelse af teori er meget lidt synlig i hans fremstilling. Teori er i sig selv ingen løsning; det russiske systemskifte var tværtimod ifølge Åslund en hård prøvesten for hidtil gældende teori. Var teorien universelt nok formuleret, kunne den også give mening i det russiske systemskifte. Ifølge Åslund ville en mere demokratisk orienteret politik have givet reformregeringen et stærkere mandat i kampen mod reformmodstanderne, og hans anbefalinger er i god tråd med *credible commitment*-argumentet. Reformregeringen ville have haft en større gennemslagskraft, såfremt den på et langt tidligere tidspunkt havde fået vedtaget en forfatning tillige med gennemførelsen af parlamentsvalg. Men disse valg fandt først sted i december 1993, to år efter de økonomiske reformers begyndelse. I stedet for den demokratiske alliance med befolkningen kompromitterede den russiske reformregering sin egen reformstrategi ved at samarbejde med reformernes fjende nummer et, virksomhedsdirektørernes lobby. Denne kritik er dog et forbehold i parentes, for i Åslunds overordnede billede, konstaterer han, at netop med parlamentsvalget i 1993 blev de fundamentale markedsøkonomiske mekanismer sat i spil i Rusland (Åslund: 1995: 5).

Den principielle uenighed om metoden er nært knyttet til opfatelserne af, hvilken grad af styring der kunne forventes i systemskiftet. Spørgsmålet er om, reformfolkene var nødt til at kaste landet ud i det markedsøkonomiske spil, og så måtte alle lære undervejs, eller om det nye spil fra første færd skulle være rigtigt konstrueret, så russerne kunne se, at spillet var fair og dermed blev villige til selv at deltage på de nye lige vilkår.

Den underforståede mulighed for styring

Hvor udgangspunktet i Åslunds fremstilling af det russiske systemskifte er, hvad reformkræfterne *kunne* gøre, er det i Hedlunds, hvad de *burde* have opnået. Det er vidt forskellige perspektiver, der afspejler en fundamental forskel i forestillingerne om individets mulighed for at styre sit samfund.

I Åslunds univers lægger den indirekte styring, som egeninteressen genererer, en meget stærk begrænsning på rækkevidden af den direkte styring. Den, der ikke anerkender egeninteressen, vil før eller siden underkendes af den, lige som kommunisterne blev det. Men reglen om, at egeninteressen er den basale drivkraft bag menneskelige handlinger, har en undtagelse. Etableringen af den markedsøkonomi, der sætter en fornuftig ramme for egeninteressen at fungere i, kræver nemlig en direkte styring fra reformkræfter, der er styret af noget andet end deres egen umiddelbare egeninteresse:

The Russian transformation has been a manifestation of idealism by those who believed in building a better society – one characterized by individual freedom, democracy, a market economy, widespread private ownership, and the rule of law. The ruling spirit during the first two years of Russian transformation was indeed ideological and idealistic. Later on, the idealists lost out; but they had already laid the foundation for a free economy and a free society (Åslund 1995: 312).

Netop beskrivelsen af hvor solidt et fundament, der er lagt for den markedsøkonomiske logiks automatiske videreudvikling, er akilleshælen ved Åslunds fremstilling af det russiske systemskifte. I forbifarten bemærker han, at virksomhedsdirektørernes selvished har forårsaget «økonomiske forvrængninger» i systemskiftet, hvis højeste omkostning muligvis er, «that the pillars of the new society were seriously deformed from the outset of the reform» (*ibid.*: 299). Der er i Åslunds ellers grundige fremstilling af det russiske systemskifte to grundlæggende mønstre, der ikke er i helt god overensstemmelse med hinanden. Han bruger et politisk mønster til at forklare, hvorfor systemskiftet ikke er gået hurtigere og bedre, mens han i sin argumentation for, at vejen frem nu ligger åben for Rusland, ser virkeligheden gennem et økonomisk prisme. Når Åslund kigger tilbage har det været svært, når han ser frem holder det op med at være svært. Direkte styring har stor betydning i historien, men er uden konsekvens i fremtiden, hvor principperne har magten.

Hedlunds dilemma er af en mere alvorlig art, for hans fremstilling skræver over to fundamentalt uforenelige bud på absolut styring. På den ene side skelner han ikke som Åslund mellem formel

og reel magt, fordi magt helt bogstaveligt er det, en magthaver har. På den anden side konkluderer han, at den indirekte styring fra de russiske normer er uoprettelig og for altid vil holde Rusland tilbage på dets lave udviklingsstade. Når et land domineres af ineffektive institutioner, skyldes det, at disse institutioner er blevet skabt i magthaverens egeninteresse (Hedlund 1999: 284). Ikke en eneste af historiens mange russiske herskere har skabt den fælles bevidsthed i befolkningen, der får et samfund til at yde modstand, når staten begår overgreb mod det (*ibid.*: 301–02). Den russiske stiafhængighed skyldes med andre ord, at magthaverne i Rusland konsekvent bruger deres frie vilje forkert og handler i egen interesse frem for i befolkningens.

I sin beskrivelse af de russiske mekanismer hælder Hedlund stærkt til en historisk deterministisk opfattelse af styring i det russiske samfund, hvilket svækker hans samfundsfagligt orienterede kritik af de russiske reformfolk. Determinisme er ikke den bedste baggrund for en påstand om, at alt er gjort forkert. I et sjældent forsøg på at gøre de to former for styring op mod hinanden, slår Hedlund fast, at nok er den indirekte styring fra normerne stærk, men så meget desto mere absolut må muligheden være for direkte styring:

From a scholarly point of view it is agreeable indeed to refute determinism, and to argue that no matter how powerful specific lock-in effects may be there is always a solution. This line of argument, however, also logically implies that poor outcomes are the result of poor policy choices (Hedlund 1999: 277).

Hedlunds faste holdepunkt er konstateringen af den russiske reformfiasko – om den skyldes, at normsystemet er den evige vinder i Rusland, eller at reformstrategien var en født taber, er mest et spørgsmål om, hvem skytset rettes mod; de fuskede russere eller de ideologiske reformfolk. Almenmenneskelige bevæggrunde findes ikke i Hedlunds bog, bevæggrunde afhænger helt af, hvem vi taler om. Sovjetunionens præsident Mikhail Gorbatsjov sættes i lyset af den russiske stiafhængighed, mens Ruslands Boris Jeltsins handlinger konsekvent betones som bevidste valg.

I Hedlunds fremstilling er der vandtætte skodder mellem det politiske og det økonomiske mønster, som peger i hver deres retning uden at have indflydelse på hinanden. Den politiske magt bliver i overensstemmelse med forestillingen om en russisk stiafhængighed holdt lige ubrydeligt centraliseret i magthaverens/statens hænder, mens reformpolitikken frie markedskræfter har forårsaget en

voldsom og ukontrollabel økonomisk decentralisering i Rusland. Hedlund opfatter styring som et enten-eller; ikke direkte styrbare størrelser som samspil og påvirkning styringsforsøg imellem ligger uden for hans begrebsverden.

Det mønster, der bedst rummer de mange modsigelser i Hedlunds fremstilling af Rusland og det russiske systemskifte, er en opfattelse af, at retsstaten er en moralsk kvalitet ved en stat. Hedlund skriver selv explicit, at der er sket en «degradering» af det russiske retssystem, og at den russiske stat «abdicerede» fra sit ansvar som håndhæver af loven (Hedlund 1999: 338, 363). Den russiske reformregering påtog sig ansvaret for systemskiftet, og derfor skal dens indsats vurderes i forhold til, om den indførte retsstaten i Rusland eller ej. Til grund for Hedlunds syn på de russiske reformfolk ligger en forestilling om, at et underliggende system af retfærdighed hersker i verden, og således kan vores hensigter ses og måles ud fra resultatet af vores handlinger.

Åslund gør sig derimod ingen illusioner om, at mennesker – drevet af ophøjede motiver – skulle være en styrende kraft i verden, og sammenhængen mellem hensigt og resultat er på ingen måde indlysende, for den virkelige verden er fyldt med trakasserier, der betyder, at ingen – den moralsk ansvarlige lige så lidt som den moralsk ryggesløse – får sin vilje fuldt og helt. Mens virkelighedens paradokser fører til alvorlige selvmodsigelser hos Hedlund, fordi han er styret af en forestilling om, at virkeligheden går op i en højere enhed, og der er noget galt, hvis den ikke gør, så er paradokser hos Åslund udtrykt som undtagelser fra reglen.

Åslund bygger fremstillingen på sine diskutabile vurderinger af, hvad den mulige styring var i systemskiftet, mens den rette målestok for den russiske reformproces ifølge Stefan Hedlund ene og alene er det, der i hans bog er den indiskutabelt ideelle styring. Hvor Hedlund stirrer sig blind på den enorme afstand til målet, er Åslunds hensigt at synliggøre den vej, han mener, Rusland allerede har tilbagelagt.

Et væsentligt mønster har de to fremstillinger til fælles. Det ideal, de holder op for Rusland, er ikke i sig selv problematisk, det er etableringen, som giver anledning til problemerne. Dermed præsenterer begge fremstillinger det russiske systemskifte som skridtet bort fra en ulempebefængt russisk virkelighed over i et vestligt ideal, uimodståeligt rigtigt med alle sine iøjnefaldende fordele.

Konklusion

Som enhver anden virkelighed er den russiske virkelighed paradoksal og uforudsigelig. I denne verdens uendelige kompleksitet vil det, der på ét tidspunkt tjente som løsning, være anledning til problemer på et andet. Det, der bevæger et samfund mod en større grad af systematisering, er ikke gode eller dårlige løsninger, men samfundets stadige jagt på løsninger.

George L. Yaney beskriver loven som et redskab til systematisering. Loven giver et vist mål af forudsigelighed i en uforudsigelig verden, og er derved en manifestation af den indbyrdes afhængighed i et samfund. Systematisering er en proces, der finder sted, når individerne i et samfund bruger loven til at udbygge deres afhængighed af hinanden og derigennem det enkelte individs rækkevidde. System er ikke noget, der ligger og venter på at blive gravet frem fra et uberørt sted i forholdet mellem mennesker eller i et bestemt institutionelt design. Som den myte, system er, realiserer det sig som en referenceramme i kraft af de fælles bestræbelser på at finde, se og udbygge det.

Troen på, at idealet om system kan indføres, hæver Ruslands mål højt op over de indbyggede paradokser i den russiske virkelighed. Den uoverkommelige afstand mellem ideal og virkelighed fører til, at mønstre af mangel på system springer i øjnene på bekostning af mønstre af system. Det undergraver troen på, at det også i Rusland kan nytte at søge system, og den uheldige konsekvens er, at de fælles bestræbelser på at få praksis og teori om en bedre praksis til at vekselvirke alt for let opgives på forhånd.

Den myte Åslund møder Rusland med, er myten om, at alle samfund har et rationelt system som kerne. En sådan naturens balance i forholdet mellem mennesker skal ikke opbygges, den skal befries, og Åslund er meget tidligt ude med en påstand om, at automatikken i den indirekte styring fra markedskræfterne nu ruller. Dermed er han med til at skabe forventninger om, at systemskiftet ikke behøver at være svært; forventninger som nødvendigvis må skuffes, fordi en så fundamental omstrukturering af et samfund under ingen omstændigheder kan være nem.

De urealistiske forventninger, Åslund er med til at rejse, gøder på sin side grunden for Stefan Hedlunds bitre kritik af, at alt er gået galt. Men er Åslund urealistisk i sin forestilling om, at økonomisk rationalitet automatisk vil fortrænge politisk, så er det for intet at regne mod Hedlunds modsatrettede påstande om, at de russiske normer enten er så statiske, at de er helt uden for rækkevidde, eller at de med den rette politik kunne være styret så stærkt, at de reelt

burde have været uden betydning.

Hedlund sandsynliggør på intet tidspunkt, at det, han ser som en syg kerne i det russiske normsystem, er andet og mere end almenmenneskelige svagheder, ligesom den absurde tanke, at incitament-systemet skulle være uden betydning for, hvor stort et spillerum, de mørkere sider af menneskets natur har at udfolde sig i, er et løst postulat, der selv ikke i hans egen fremstilling får lov at stå uimod-sagt. Med kravet om, at staten styrer sig ud af problemerne, og sit ophøjede korstog for en russisk retsstat på det russiske folks vegne er Hedlund om nogen med til at cementere en uoverstigelig kløft mellem russisk virkelighed og idealet om system.

Litteratur

- Hedlund, Stefan (1999) *Russia's «Market» Economy. A Bad Case of Predatory Capitalism*. London: UCL Press Ltd.
- Jakobsen, Christina Lund (2001) *Grænser for styring. Om Ruslands forsøg på at skifte fra det direkte styringsprincip i planøkonomi til indirekte styring i en markedsøkonomi*. Upubliceret speciale. Odense: Syddansk Universitet.
- Yaney, George L. (1973) *The Systematization of Russian Government. Social Evolution in the Domestic Administration of Imperial Russia, 1711–1905*. Urbana: University of Illinois Press.
- Åslund, Anders (1995) *How Russia Became a Market Economy*. Washington, D.C.: Brookings Institution.

«Enade vi stod»? Postsovjetiska berättelser om andra världskriget i Vitryssland

Barbara Törnquist-Plewa
professor i Öst- och Central-
europastudier vid
Lunds universitet

Myten om det sk «Stora fosterländska kriget» odlades i Sovjetunionen som en del av den sovjetiska ideologin.¹ Enligt den sovjetiska «stora berättelsen»² om andra världskriget bjöd sovjetmänniskorna ett enat och hårdnackat motstånd mot den fascistiske angriparen. Segern blev möjlig tack vare ledningen för det kommunistiska partiet med kamrat Stalin i spetsen. Sovjetmedborgarna, drivna av de höga ideal som partiet förmedlade, var beredda att betala med sitt blod för försvaret av sitt kommunistiska fosterland och för att bringa frihet till de ockuperade folken i Europa. Denna myt användes i många år för att integrera sovjetmedborgarna och legitimera den sovjetiska makten.

Också i Vitryssland presenterades och tolkades andra världskrigets historia på detta sätt. Det förkunnades att de vitryska massorna från första början var enade i sitt motstånd mot de tyska fascisterna och fast bestämde att till sista blodsdroppen kämpa för sitt sovjetiska fosterland. När den tyska ockupationen blev ett faktum skapade de snabbt en nationsomfattande gerillarörelse som kunde utvecklas tack vare den broderliga hjälpen från de ryska kommunisterna, som med största uppoffring levererade vapen och militär kompetens trots att de själva var hårt pressade på fronten. Gerillarörelsen växte lavinartat och med sina militära insatser bidrog den väsentligt till Röda Arméns seger vid fronten. De vitryska kollaboratörerna antingen förtegs eller presenterades som en liten

1 Historiker som Nina Tumarkin (1994) och Amir Weiner (2001) har visat detta på ett övertygande sätt.

2 Termen «berättelse» används i denna artikel inte i dess vanliga mening utan som motsvarighet till engelskans «historical narrative» i Hayden-Whites anda.

skara av fascister som stod helt isolerade från det vitryska folket.

Under hela sovjetperioden och fram till mitten på 1990-talet skrev man andra världskrigets historia utan att använda benämningen *Holocaust* (Förintelsen) och nämna judar som nazisternas huvudsakliga måltavla. I de fall det restes några monument eller minnestavlor på platser för massavrättningar eller koncentrationsläger informerade dessa om dödade «sovjetmedborgare» i största allmänhet utan något särskilt omnämnande av de judiska offren (Botvinnik 2000). Om man överhuvudtaget lyfte fram någon grupp som särskilt utsatt var det inte judar utan «kommunister» eller «slaviska folk» (Karlsson 2003: 209–14). Antisemitismen i Vitryssland togs inte alls upp till diskussion. Denna bild av andra världskriget förmedlades av den sovjetiska, vitryska historiografen med Tsanavas (1951), Britovs (1977), Ponomarenkos (1986) verk och det kollektiva arbetet *Vsenarodnaja bor'ba...* (1983–85) som främsta exempel, samt via undervisning i skolor, media och ett stort utbud av sovjetiska krigsfilmer.

En annorlunda bild trädde visserligen fram i de skildringar av andra världskriget i Vitryssland som publicerades utanför Sovjetunionen. Dessa var dock huvudsakligen skrivna av exilvitryssar som till varje pris försökte försvara det vitryska samarbetet med tyskarna. Denna vinkling gjorde att de kritiserades av de få västerländska historiker som skrev om andra världskrigets händelser i denna del av Europa, som till exempel Nicholas P. Vakar (1956) eller Alexander Dallin (1957).³

Kalla krigets slut banade vägen för ett nytt intresse för andra världskrigets historia. De tidigare otillgängliga östeuropeiska arkiven lockade. Den nyvunna yttrandefriheten i Öst gav möjlighet att föra fram nya tolkningar. Detta resulterade i ett flertal arbeten som behandlar andra världskriget i Vitryssland. Man kan urskilja två huvudfåror. I den ena finns arbeten av utländska historiker som tyska Bernhard Chiari, polska Tomasz Strzembosz och amerikanska Martin Dean och Jan Gross, vilka via intressen för andra frågor närmat sig den vitryska historien under andra världskriget. Den andra fåran utgörs av vitryska historiker bosatta i Polen (som Jerzy Turonek och Eugeniusz Mironowicz) och i Vitryssland (som t ex Aliaksej Litvin, Zahar Szybieka och Aleh Hardzjenka), vilka sedan 1991

3 Dessa två historikers arbeten är mycket förtjänstfulla, men de uppmärksammades enbart inom en smal krets av specialister i ämnet. Den alternativa, icke-sovjetiska bilden av andra världskriget i Vitryssland har inte haft någon större spridning vare sig i Väst eller Öst.

har som sitt mål att skapa ett alternativ till den sovjetiska historieförskrivningen.

Efter Vitrysslands självständighetsförklaring 1991 publicerades många artiklar och böcker med en kritisk syn på den sovjetiska historiografin (se Lindner 1999). I och med Lukasjenkas maktövertagande 1994–95 stryptes dock det fria ordet. Lukasjenka påbjöd den sovjetiska tolkningen av den vitryska historien. De statliga förlagen och medierna i Vitryssland är sedan dess stängda för dem som vill gå emot den officiella, traditionellt sovjetiska bilden av andra världskriget. De oppositionella historikerna har emellertid inte gett upp, utan publicerar på Internet samt i tidskrifter⁴ och böcker finansierade av icke-statliga, oftast utländska medel. Dessa historiker vill ge ett vitryskt nationellt perspektiv på det som hände under andra världskriget. I den fortsatta framställningen kommer jag kalla dem för «nationella» eller nationalister i den mening att de likt västerländska historiker på 1700- och 1800-talet skapar en «nationell berättelse», tänkt att tjäna det vitryska nationsbygget.

I denna artikel vill jag kortfattat presentera de alternativa berättelser om andra världskriget i Vitryssland som har vuxit fram efter Sovjetunionens fall. Jag vill också kort diskutera hur dessa berättelser och minnet om andra världskriget brukas i det vitryska samhället av idag.

Den vitryska «återföreningen» 1939

Molotov–Ribbentrop-pakten från augusti 1939 innebar bland annat en delning av Polen mellan Tyskland och Sovjetunionen. Den 17 september 1939, knappt tre veckor efter Tysklands attack, invaderade Sovjetunionen Polen österifrån och intog det sk västra Vitryssland och västra Ukraina samt Vilniusområdet – territorier som sedan 1921 hade tillhört den polska staten. För vitryssarnas del innebar det att det vitryska territoriet, som under mellankrigstiden hade varit delat mellan Polen och Sovjetunionen, i sin helhet hamnade inom Sovjetunionen. I den sovjetiska historiografin beskrivs detta som en «återförening» som vitryssarna hälsade med entusiasm.

De vitryska oppositionella historikerna i dagens Vitryssland kämpar emellertid mot myten om «den lyckliga återföreningen». De påpekar bl a att Sovjetunionen av oro för västvitryssarnas politiska attityder länge behöll gränsen inom republiken intakt (Szybieka 2002:

4 Exempel på sådana är de historievetenskapliga tidskrifterna *Belaruskі Historyjny Ahljad*, *Bialoruskie Zeszyty Historyczne* och kulturtidskriften *Arche*.

332). De betonar också att Sovjetunionen lämnade Vilniusområdet till Litauen. Detta landområde, där de som talade vitryska hade demografisk dominans på landsbygden, borde enligt vitryssarna ha anslutits till den vitryska republiken för att åstadkomma en riktig «återförening» av alla vitryska områden.

I de sovjetiska beskrivningarna av livet i Vitryssland under åren 1939–41 betonas framför allt det stöd som Sovjetunionen gav åt det vitryska kulturella livet. I de postsovjetiska, oppositionella historikernas verk om denna period framhävs i stället förtryck av det fria ordet, förstörelse av det civila samhället och förföljelser och avrättningar av de för Sovjetunionen ideologiskt obekväma vitryska nationella aktivisterna. Hösten och vintern 1940 påbörjades stora deportationer till Sibirien av människor som definierades som «folkets fiender» (t ex företagare, godsägare och sk «kulaker»). Polackerna var den nationella grupp som drabbades mest, men även cirka 90 000 vitryssar skickades till Sibirien. Det beräknas att över 1 miljon människor deporterades från de av Sovjetunionen ockuperade delarna av Polen under perioden september 1939–juni 1941 (Gross 1988, Strzembosz 1997). Vad gäller antalet döda i den tyska respektive sovjetiska delen av Polen under denna tid (dvs före den sk *Endlösung*) var det enligt de senaste uppskattningarna tre gånger högre på den sovjetiska sidan (Gross 1988).

Forskare som de tidigare nämnda Turonek (1992, 1993), Chiari (1998), Strzembosz (1997) och Dean (2000) menar att man inte riktigt kan förstå vad som senare hände under den tyska ockupationen av det vitryska territoriet utan att ta hänsyn till vad som pågick där 1939–41 dvs under krigets upptakt. Den sovjetiska terrorn som byggde på angiveri och rädsla atomiserade samhället och upplöste solidariteten inom och mellan grupper. Då sovjetmakten inte tvekade att utnyttja de befintliga nationella konflikterna ledde detta till att motsättningarna mellan grupperna skärptes. Polackerna, som var den mest utsatta gruppen under denna tid, ansåg t ex att de «förråddes» av vitryssarna och judarna som tog deras plats. Bland sovjetregimens offer fanns det många judar, men samtidigt öppnades för den judiska befolkningen en möjlighet, som tidigare hade varit otänkbar på grund av diskriminering, nämligen att göra karriär inom statlig administration. Det plötsliga uppdykandet av judar på alla möjliga poster i den administrativa hierarkin öppnade utrymmet för odling av stereotyper om judisk bolsjevism både bland polacker och vitryssar (Chiari 2000: 8, Davies 1997), vilket senare kunde göra dem mer mottagliga för den tyska antisemitiska propagandan.

De ovannämnda forskarna menar också att de skador som den

sovjetiska terrorn åsamkade det vitryska samhället till viss del förklarar vitryssarnas reaktion på det tyska intåget i Vitryssland sommaren 1941. Bakom tyskarnas snabba militära framgångar låg bland annat befolkningens ovilja att helhjärtat ställa upp på sovjetmaktens sida. Med stöd i fynd ur sovjetiska arkiv har forskarna på 1990-talet kunnat visa att det i Vitryssland fanns en hel del tyskvänliga stämningar, som hade sina rötter i avskyn mot den sovjetiska regimen (Ljal'kov 2002: 92–103). Majoriteten av befolkningen förhöll sig avvaktande och många var även förhoppningsfulla (Mironowicz 1999: 138, Chiari 2000: 9, Vakar 1956: 172). De vitryssar som hade upplevt den tyska ockupationen under första världskriget hade en del positiva minnen från denna tid då tyskarna hade gett visst stöd till vitryska nationella aspirationer. De vitryska nationella aktivister som var kvar i livet hoppades att detta kunde upprepas och att de skulle få chans att bygga upp en vitrysk nationell stat efter det att tyskarna bortjagat bolsjevikerna.

Vitryssarnas samarbete med den tyska ockupationsmakten

Forskning om vitryssarnas samarbete med den tyska ockupationsmakten var närmast obefintlig under sovjettiden. Därför var både vitryska och utländska historiker efter 1991 angelägna att studera denna fråga. Åsikterna går starkt isär. Medan utländska historiker som Vakar (1956), Chiari (1997) och Dean (2000) är starkt kritiska till de vitryska grupper och organisationer som samarbetade, tenderar de vitryska historikerna som är i opposition till Lukasjenka att försvara samarbetet och antingen rättfärdiga (Hardzjenka 2001, 2003) eller förklara det.

Det första samarbetsorganet var sk Vitryska nationella centret, bildat i Berlin av vitryska emigranter med tyskarnas uppmuntran. Vitryssarna ville ombilda det till en vitrysk nationell regering i allians med Tyskland. De snabba framgångar som Tyskland firade på östfronten sommaren 1941 gjorde emellertid en sådan allians i tyskarnas ögon onödig. På de från Sovjetunionen erövrade nordöstra territorierna skapade tyskarna den 17 juli 1941 *Reichskommissariat Ostland* bestående av fyra *Generalbezirke*: Estland, Lettland, Litauen och Vitryssland (Weissruthenien). Det Vitryska nationella centret upplöstes därmed redan i ockupationens inledningsskede.

Chefen för den tyska civila administrationen för Generalbezirk Vitryssland blev Wilhelm Kube. Han var anhängare av idén att tillvarata de antisovjetiska stämningarna och göra eftergifter för vit-

ryssarnas nationella aspirationer för att på det viset skapa lugn och ordning bakom de tyska linjerna på Östfronten. Hans politik motarbetades emellertid av tyska ämbetsmän på olika nivåer. Rasideologin och brist på kunskaper om landet förhindrade en pragmatisk tysk politik i Vitryssland. Vitryssarna sågs inte som partner utan som ett rasmässigt underlägset folk som ovillkorligt skulle tjäna det tyska «herrefolket». Motsättningarna inom den tyska ledningen resulterade i en mycket inkonsekvent politik (Vakar 1956, Turonek 1993, Chiari 1998).

I början på ockupationen tillät tyskarna att vitryska nationella symboler exponerades. De samtyckte också till uppbyggandet av det vitryska utbildningssystemet och bildandet av en separat autokefal vitrysk kyrka. En rad vitryska organisationer tilläts att verka och man började också organisera vitryska militära styrkor, *Samaahova* («Självvärn»). Den viktigaste organisationen var emellertid *Samapomatj* («Självhjälp»), som hade sina avdelningar på alla administrativa nivåer i hela landet. Dess huvuduppgift var att organisera de vitryska kulturella och sociala institutionerna samt sjukvården. De nationella historikerna i dagens Vitryssland hävdar att den hemliga planen var att Samapomatj skulle ta över makten i Vitryssland vid tyskarnas nederlag i kriget. Enligt dessa hoppades de vitryska nationalisterna på att västmakterna skulle vinna kriget när både bolsjevismen och nazismen försvagades i kampen mot varandra och detta skulle i sin tur bana vägen för ett självständigt Vitryssland (Szybieka 2002: 357). De ansåg att de borde utnyttja den tyska närvaron för att utveckla det vitryska nationella medvetandet och bygga grunder för en framtida vitrysk stat. Historiker som Szybieka (2002), Hardzjenka (2001), Turonek (1992, 1993) och Mironowicz (1999) anser att Samapomatj representerade den moderata flygeln inom den vitryska nationalismen. Enligt dem hade Samapomatj och Samaahova stora förtjänster genom att de organiserade det vitryska folket och därmed motverkade anarki.

Den positiva synen lyser emellertid med sin frånvaro hos Chiari (1998) och Dean (2000). De beskriver bl a den stora korruptionen inom Samapomatj, dess likgiltighet mot judarnas öde och organisationens beredvillighet att ta hand om judisk egendom efter likvideringen av ghetton (Chiari 2000: 12, 16). Både Chiari och Dean påpekar att när Samaahova upplöstes vid slutet av 1942 tvingades dess medlemmar med i lokala hjälppolisförband som skulle användas till att kämpa mot partisanerna eller delta i massakrerna på judarna.

I slutet av år 1942 gjorde tyskarna en kovändning i sin politik

gentemot vitryssarna. Befogenheterna för Samapomatj begränsades hårt. Flera vitryska ledare arresterades och skickades till Tyskland eller avrättades. Under samma tid började tyskarna använda terror och våld mot den civila befolkningen som en metod i kampen mot gerillan. I och med dessa handlingar försatte tyskarna sin chans att mobilisera den vitryska nationalismen till sitt stöd. De senare försöken att göra detta ingav inte längre något förtroende hos befolkningen (Hardzjenka 2003).

Ett sådant försök var bildandet av ett sk förtroenderåd bestående av 16 kända vitryska aktivister med Vaclav Ivanouski i spetsen, som skulle fungera som ett rådgivande organ åt den tyska generalkommissarien. De vitryska nationella historikerna framhäver bl a Förtroenderådets ansträngningar att stoppa de tyska straffexpeditionerna mot den vitryska civilbefolkningen (Szybieka 2002: 348). De utländska historikerna ser däremot detta organ som helt betydelselöst (Vakar 1956: 202). Förtroenderådet upplöstes efter att först generalkommissarien Kube och senare hans vitryska medarbetare Ivanouski blev offer för attentat utförda av sovjetiska partisaner hösten 1943. Enligt de vitryska nationella historikerna dödades Kube och Ivanouski eftersom deras politik av tyskt-vitryskt samarbete äventyrade den sovjetiska strategin i gerillakriget – att kontinuerligt bygga upp det vitryska folkets hat mot tyskarna.

Kubes efterföljare, Curt von Gottberg, var långt ifrån vitryssvänlig, men han kände sig nödgad att i någon mån försöka fortsätta att spela det vitryska kortet. I december 1943 tillät Gottberg bildandet av *Belaruskaja Tsentralnaja Rada* (Vitryska centrala rådet). Detta organ framställs av vitryska nationella historiker som en vitrysk kollaborationsregering (Kotljarkjuk 2004: 47) medan de västerländska historikerna betonar dess osäkra status och enbart rådgivande funktion (Vakar 1956: 202). Den 23 februari 1944 började rådet att tillsammans med tyskarna organisera ett embryo till en vitrysk armé, *Krajevaja Abarona*. Det var fråga om tvångsmobilisering, men i västra Vitryssland fanns det många frivilliga rekryter. Man lyckades samla cirka 40 000 män. Hälften skickades dock hem. Tyskarna hävdade att de inte hade tillräckligt med vapen för att utrusta denna armé och dessutom hade de inget förtroende för den. Många lokala polismän rekryterades till Waffen-SS i krigets slutskede. De lät sig gärna rekryteras i rädslan för represalier från Sovjetunionens sida, men många deserterade när de väl hamnade utanför Vitryssland (Dean 2000: 151–55).

När den sovjetiska armén stod strax utanför Minsk gav tyskarna det Vitryska centrala rådet tillstånd att sammankalla den s k

Andra allvitryska kongressen.⁵ Den ägde rum den 27 juni 1944 och ett hundratals delegater från Vitrysslands alla delar deltog. I den vitryska nationella berättelsen om kriget framhävs kongressens symboliska betydelse då den bekräftade den oavhängighetsförklaring som vitryssarna hade antagit 1918. Den nationella berättelsen förtiger emellertid det som påpekas av utländska historiker (Vakar 1956: 206, 271), att kongressens deklarationer innehöll tydliga antisemitiska element och en lojalitetsförklaring till Hitlertyskland, ett bevis på kongressdeltagarnas hopplösa beroende av sina tyska allierade.

Gerillakamp – ett enat motstånd mot ockupanten eller allas krig mot alla

Den historiska forskningen gjord på 1990-talet både i Vitryssland och i utlandet visar tydligt att det vitryska folket under det första ockupationsåret inte var främmande för idén om samarbete med tyskarna. Stödet för tyskarna hade sin grund inte så mycket i nationella aspirationer (som fanns först och främst hos en liten nationell elit), utan i antisovjetism. Detta gällde särskilt i västra Vitryssland. Tyskarnas alltmer hårdhänta handlande ledde emellertid till att hoppet knutet till tyskarna var borta efter knappt ett år.

Allra först reagerade man starkt emot tyskarnas ekonomiska politik. I bjärt kontrast till vad vitryssarna hoppades på ville ockupanterna inte upplösa de kollektiva jordbruken, kolchoserna, eftersom de underlättade deras kontroll över matproduktionen i Vitryssland. Tyskarnas högsta prioritet var att vitryssarna skulle delta i försörjningen av den tyska armén i öst. Omfattande livsmedelrekvisitioner ägde reguljärt rum på landsbygden, som hamnade i yttersta armod. Situationen förvärrades också kontinuerligt på grund av en tilltagande brist på arbetskraft på landsbygden, som bl a var ett resultat av tyskarnas krav på leveranser av slavarbetskraft till Tyskland. Det beräknas att cirka 385 000 människor tvångsmässigt forslades bort ur Vitryssland för att arbeta i tyska industrier och jordbruk (Mironowicz 1999: 170). För att undgå detta öde flydde en del yngre människor till skogarna.

De första grupperna av partisaner bestod emellertid av sovjetiska agenter som lämnades bakom frontlinjen eller skickades till det ockuperade Vitryssland redan hösten 1941. Det uppges att cirka 4 600 kommunistiska agenter och 508 sabotagegrupper befann sig

⁵ Den första allvitryska kongressen ägde rum i december 1917.

i Vitryssland vid slutet av 1941.⁶ De var i början ensamma och sökte bredda sin bas genom att värva s k *okruzjentsy*. Dessa var före detta soldater i Röda Armén som hade hamnat bakom tyskarnas frontlinjer när Röda Armén drog sig tillbaka. I civila kläder blandade de sig med den vitryska befolkningen för att undgå tysk fångenskap. Våren 1942 började tyskarna emellertid jakten på *okruzjentsy* eftersom de trodde att dessa låg bakom sabotageaktioner. Då det vid denna tidpunkt redan var känt hur illa tyskarna behandlade sovjetiska krigsfångar ledde detta till att *okruzjentsy* flydde till skogarna och bildade eller förstärkte redan existerande gerillaförband. Fram till mitten av 1942 lyckades gerillan dock inte uppbringa något stöd bland den vitryska civila befolkningen. Bönderna kallade till och med partisanerna för banditer (Szybieka 2002: 350) då de gjorde råder i byarna för att tillskansa sig livsmedel och även bedrev tvångsrekrytering till sina förband. Det som till sist hjälpte de sovjetiska partisanerna att aktivera de vitryska massorna till sitt stöd var den tyska politiken, dvs att svara på de sovjetiska agenternas provokationer med blint våld riktat mot civilbefolkningen.

På order av Himmler började hösten 1942 en rad sk «pacifikationsaktioner» i Vitryssland med syftet att förrinta «banditer (dvs partisaner), judar och zigenare» (Ljuk & Rychtar 2000: 384). Område efter område skulle «rensas». Kollektivt ansvar tillämpades. Den 18 februari 1943, till exempel, föstes 675 invånare i byn Milevici i kyrkan och två andra närliggande hus och brändes ihjäl med motiveringen att några av dem gav mat till partisanerna (Ljuk & Rychtar 2000: 388). Innan den tyska ockupationen var slut genomfördes över 60 stora pacifikationsoperationer samt 80 mindre lokala straffexpeditioner som gick ut på att mörda invånare i bestämda byar misstänkta för samarbete med gerillan. 627 byar jämnades med marken och deras invånare brändes ihjäl (Mironowicz 1999: 156).

Våldet ledde till att motståndsrörelsen började växa i styrka. Människor flydde till skogarna för att hämnas eller bara för att överleva. Moskva såg till att få kontroll över dessa skaror. I maj 1942 utsågs det vitryska kommunistpartiets förstesekreterare Panteleimon Pomarenko till att leda och organisera en kommunistisk gerillarörelse i Vitryssland. Man började leverera politiskt och militärt skolade ledare till de växande partisangrupperna. År 1944 räknade de sovjetiska partisanerna cirka 370 000 man (Szybieka 2002: 358). Det är en hög siffra, men de vitryska oppositionella historikerna i dagens Vitryssland påpekar att den knappast kan berättiga den

6 Jfr Vakar (1956: 193) med Mironowicz (1999: 157).

sovjetiska berättelsen om «allnationell gerillakamp». Dessa sovjetiska gerillasoldater utgjorde nämligen cirka 6 procent av den vuxna vitryska befolkningen (enligt beräkningar av Ljal'kov 2002: 93). Många anslöt sig till gerillan sent. Bland dem fanns en hel del tidigare polismän och andra som samarbetade med tyskarna och gick över till partisanerna för att inte straffas när sovjetmakten skulle ta över. Det saknades inte heller vitryssar som hade bestämt sig för att kämpa mot Sovjetunionen in i det sista. Den vitryska hjälppolisens och soldaterna i Krajevaja Abarona räknade vid samma tid cirka 70 000 man (Szybieka 2002: 357–58).

I början av den tyska ockupationen kunde man urskilja tre grupper i det vitryska samhället: de som ville samarbeta med tyskarna, de som drevs till motstånd (huvudsakligen de förföljda kommunisterna) och den stora majoriteten som var passiv och ville förhålla sig neutral. Denna neutralitet blev så småningom omöjlig. Samhället polariserades dock inte i två fientliga block som många ideologiskt färgade (sovjetiska och vitryskt nationalistiska) historiska skildringar vill ha det till. Hos historiker som Chiari (1998, 2000) och Dean (2000) framträder istället en sammansatt bild av det vitryska samhället med ofta oklara gränser mellan motståndsmän och kollaboratörer. Människorna drevs in i det ena eller andra lägret beroende på situationen och deras konkreta val styrdes inte så mycket av ideologier som av gruppträck, hämndlystnad, maktbegär, begär och driften att överleva. Livet på den vitryska landsbygden blev ohållbart. Hunger och rädsla rådde överallt. Både partisanerna och tyskarna plundrade byarna på mat och tvångsrekryterade till sina förband. Ingen ville bli byns äldste då dessa var tvungna att samarbeta med tyskarna och därmed mycket ofta blev offer för hämndaktioner från partisanernas sida (Mironowicz 1999: 160).⁷ Dessa aktioner ledde i sin tur till tyska vedergällningar och våldsspiralen var därmed igång. Byns äldre i Okuninovo rapporterade om detta 1943 på följande sätt:

Idag är vi tvungna att lyda partisanerna för annars dödar de oss. I morgon kommer tyskarna och dödar oss för att vi lyder partisanerna. Nätterna tillhör partisanerna, men på dagarna lever vi i ingenmansland (citerad efter Dean 2000: 146).

Till anarkin och förvirringen bidrog dessutom det faktum att flera

⁷ Mironowicz uppger att 70% av dem som dödades av sovjetiska partisaner i Vitryssland var familjemedlemmar till byns äldre, byns lärare eller andra vitryska ämbetsmän.

partisanförband bekämpade varandra. Detta skedde huvudsakligen i västra Vitryssland, där inte bara sovjetiska och vitryska partisaner var verksamma, utan även polska (AK) och ukrainska (OUN och UPA) och alla gjorde anspråk på att kontrollera området. Den nationella konflikten mellan vitryssar och den polska minoriteten flammade upp under den tyska ockupationen och båda sidor hetsade mot varandra (se t ex Chiari 1998: 270–302). Den polska gerillan i västra Vitryssland kämpade inte bara mot tyskarna utan också mot vitryska nationalister, och från och med 1943 även mot sovjetiska förband, för att hindra dem att ta kontroll över västra Vitryssland som enligt polackerna efter kriget skulle återgå till att vara en del av Polen. De ukrainska OUN och UPA ville hålla alla andra nationella grupper borta från den vitryska regionen Polesje som de betraktade som ukrainsk. Dessa nationella strider var ett tabubelagt ämne i den sovjetiska historiografin. Sedan 1991 tas de upp till behandling. De flesta vitryska historiker fokuserar huvudsakligen på den vitrysk-polska konflikten med en tendens att urskulda den vitryska sidan och framställa polackerna som hänsynslösa revanschister (se t ex Sjamajka 1994, Jermolovitj & Zjumar' 1994). En betydligt mer mångsidig och nyanserad bild av konflikten framträder däremot i utländska verk (Chiari 1998, 2000, Snyder 2003, Mironowicz 1999).

I skogarna fanns det också helt judiska partisanförband bestående av flyktingar från ghetton. Dessa kämpade för sin överlevnad mot tyskarna, men blev ibland indragna i kampen med andra grupperingar om revir och rätten att inkräva förnödenheter i ett visst område (Kagan & Cohen 2000). För många blev kampen i gerillan eller antigerillaförband ett slags sätt att leva, eller snarare «överleva», i ett för varje dag allt mer ödelagt land.

De skildringar av situationen som tillkommit på 1990-talet i både vitryska och utländska historikers verk ger vid handen att gerillakriget i Vitryssland under åren 1943–44 blev till ett slags inbördeskrig med allrådande anarki. Olika nationella grupper tog hämnd på varandra genom att ange varandra till ockupanten eller kämpa mot varandra i skogarna. Grannar angav grannar och grannar kämpade mot grannar.

Partisanerkriget i Vitryssland innebar enorma människooffer. Bidrog då gerillan väsentligt till segern över tyskarna? Var resultatet värt priset? De sovjetiska historikerna ställde aldrig den frågan eftersom svaret för dem var ett självklart «ja». Västerländska historiker (t ex Vakar 1956, Howell 1956, Armstrong 1964) ifrågasatte däremot de sovjetiska partisanernas faktiska inverkan på krigets

utgång. Det vi kan se i de vitryska oppositionella historikernas verk idag är att frågan om gerillakrigets mening och dess pris impliceras på olika sätt men förblir outtalad (Szybieka 2002, Mironowicz 1999, Litvin 2002, Turonek 1993, Ljal'kov 2002).

Förintelsen i *Generalbezirk Weissruthenien*

När tyskarna attackerade Sovjet 1941 fanns det cirka 820 000 judar i Vitryssland. Det uppges att enbart ca 120–150 000 av dem överlevde kriget (enligt beräkningar av Hilberg 1985), de flesta tack vare att de evakuerades till Ryssland vid tyskarnas ankomst. På det vitryska territoriet inrättades cirka 150 ghetton vars befolkning mördades systematiskt under 1942 och 1943. Ockupanterna inrättade 260 koncentrationsläger, till vilka man transporterade judar och andra fångar från Europas alla hörn. Det största lägret (det tredje största i hela ockuperade Europa efter Auschwitz och Majdanek) fanns i Trastjanjets nära Minsk. Det uppskattas att mellan 250 och 500 000 dödades där. Antalet offer är osäkert eftersom man hittills inte har gjort någon dokumentation och utförligare forskning om lägret.

Detta är symptomatisk för hela den vitryska historieforskningen om Förintelsen. Den har varit mycket bristfällig och helt i linje med den sovjetiska berättelsen som ser Förintelsen som ett bland många nazibrott. Under de senaste tio åren skedde dock en förändring i den vitryska historiografin även i detta avseende, först och främst under påverkan från utlandet. Judar bosatta i utlandet har tagit en rad initiativ till att uppföra minnestavlor och monument åt de judiska offren i Vitryssland. Judiska organisationer i Väst och Israel har också finansierat en del mindre forskningsprojekt om Förintelsen i Vitryssland.⁸ Allt fler vitryska historiker, och i synnerhet de som vågar vara inoportuna i sitt skrivande, uppmärksammar numera de judiska offren (t ex Turonek, Szybieka, Mironowicz). Förintelsen ses emellertid enbart som nazisternas verk utfört av tyskarna med viss hjälp från lettiska och litauiska fascister (Litvin 2002: 217). Man kopplar inte samman Förintelsen och frågan om vitrysk kollaboration.

Den absolut största delen av forskningen om de vitryska judarnas öde har gjorts i Väst. Förintelsen i Vitryssland har beskrivits av tyska och amerikanska forskare intresserade av tyskarnas ockupationspolitik i öst (Browning 1992, Goldhagen 1996, Chiari 1998)

8 Som t ex Botvinniks arbete från 2000

och framför allt av judiska forskare. De sistnämnda har i sin forskning fokuserat på den judiska motståndsrörelsen i Vitryssland och visat dess stora omfattning (t ex Nechama 1998, Lustiger 1997, Ainsztein 1970, Cholawsky 1998). I flera ghetton, som t ex i Nesvisj, Mir och Slonim, ägde väpnade uppror rum. Motståndets omfattning förklaras bl a med att de politiska skillnaderna mellan judarna i det redan före kriget sovjetiserade Vitryssland var minimala. De vitryska judarna kunde samlas kring kommunistiska ledare och dessa kunde av ideologiska skäl också lättare få stöd och vapen av den kommunistiska gerillan. Som ett exempel på detta tjänar den mycket aktiva motståndsrörelsen i Minskghettot (Smolar 1989).

Det bör dock påpekas att solidariteten med de judiska kamraterna inom kommunistpartiet inte alltid sträckte sig tillräckligt långt. Forskning har visat att det fanns uttryck för antisemitism även i de kommunistiska leden (Davies 1997: 84–85, jfr Gitelman 1997). Judiska flyktingar som ville ansluta sig till gerillaförband betraktades med stor misstänksamhet och avvisades inte sällan. Rykten, spridda bl a av den ryska säkerhetspolisen NKVD sade att de räddade sina liv genom att lova att tjäna tyskarna som agenter (Stepasjin 1995: 281).

Var antisemitism utbredd bland den vitryska befolkningen? Blev de vitryska kollaboratörerna involverade i Förintelsen? Den typen av frågor dryftas inte av de vitryska historikerna. De passar varken med den sovjetiska eller med den nationella berättelsen om kriget. De går inte ihop med de nationella historikers försök att rehabilitera åtminstone en del av kollaboratörerna. Uppgifter om de vitryska attityderna till judarna varierar i den historiska litteraturen och är motstridiga. Många, både vitryska och utländska historiker har hävdade att antisemitismen bland vitryssarna inte var så stark som bland deras grannfolk – balter, polacker och ukrainare. Mironowicz (1999: 150) pekar t ex på att Förintelsen dröjde i den vitryska delen av Reichskommissariat Ostland och fullbordades först vid slutet av 1943. Chiari (2000: 11) hävdar att det inte finns belägg för att vitryssarna skulle ha deltagit i den typ av «spontana» pogromer som ägde rum i Baltikum och Ukraina vid tyskarnas inmarsch 1941. Vakar (1956: 186) och Zaprudnik (1993: 97) citerar tyskarnas rapporter från 1941 där man talar om vitryssarnas svaga respons på antisemitisk propaganda. Smolar (1989) pekar på den hjälp som judarna i ghettot i Minsk fick från den sk ariska sidan.

I den historiska litteraturen som skrivits utanför Vitryssland saknas dock inte heller exempel på de vitryska kollaboratörernas antisemitiska uttalanden och handlingar (Vakar 1956: 187). Många

judiska överlevande berättar också om sin isolering och om likgiltighet och fientlighet från befolkningens sida (Kagan & Cohen 2000: 64, Rein 2001). Martin Dean dokumenterade den vitryska och ukrainska hjälppolisens (s k *Schutzmannschaften*) deltagande i Förintelsen i Vitryssland och Ukraina och fann att det var betydande. De dominerade till antalet i de förband som deltog i likvideringar av ghetton (det gick mellan fem och tio lokala vitryska poliser på en tysk). I jakten på judar hade vitryska poliser stor betydelse då de vitryska judarna på grund av det tidigare sovjetiska integrationstrycket inte var lätta att identifiera för tyskarna. Av vittnesmål som lämnats efter kriget framgår att de fall när den lokala befolkningen – och inte enbart polisen – identifierade, eskorterade och även dödade judar, var långt ifrån sällsynta (Chiari 1998, Dean 2000). Det förekom att den lokala befolkningen, provocerad av det tyska SD (*Sicherheitsdienst*) angrep judar och deras egendom och Minsk var inte något undantag i detta sammanhang (Chiari 2000: 11).

Om man accepterar åsikten att vitryssarna generellt var mindre antisemitiska än befolkningen i grannländerna återstår det att besvara frågan hur kan det komma sig att det inte var betydligt fler judar som överlevde i Vitryssland (ca 15 procent) än i t ex Polen (cirka 10 procent). Den tyska historikern Bernhard Chiari försökte svara på denna fråga. Hans tes är dels att nazisterna så småningom lyckades piska upp den latent antisemitismen bland befolkningen, dels att det vitryska samhället år 1943 (när Förintelsen ägde rum) befann sig i en sådan våldsspiral och inre upplösning att inga solidaritetsband längre fungerade mellan människor varken med judarna eller andra grupper. Enligt Chiari (1998, 2000) angav vitryssarna och polackerna varandra i lika stor utsträckning som de angav judar. Det allomfattande våldet, först det sovjetiska och sedan det tyska, samt den yttersta fattigdomen, demoraliserade samhället. Under sådana omständigheter var judarna helt utlämnade åt den tyska ockupanten. Det behövs dock mer forskning om Förintelsens historia i Vitryssland för att bekräfta denna tes.

Förluster

Det är mycket svårt att beräkna hur många människoliv andra världskriget skördade i Vitryssland. Statistiken är mycket bristfällig och historikernas uppskattningar går isär.⁹ Alla beräkningar pekar ändå

9 Jfr t ex Szybieka (2002: 363) med Mironowicz (1999: 169) och Eberhardt (1995: 107).

på att Vitryssland skulle ha förlorat över 20 procent av sin befolkning, alltså proportionellt sett flest människor jämfört med andra ockuperade länder i Europa. De materiella förlusterna var också enorma. En fjärdedel av bostadsbeståndet i städerna ödelades och cirka 3 miljoner människor blev hemlösa. Cirka 40 procent av all mark låg ouppodlad 1945. Hungersnöden var utbredd. Industriproduktionen låg 1945 på cirka 20 procent av nivån före kriget (Mironowicz 1999: 169–71, Szybieka 2002: 363–64, Vakar 1956: 209–13).

En annan stor förlust, som idag betonas särskilt av de vitryska oppositionella historikerna, var att Vitryssland i samband med kriget i stort sett hade förlorat hela den nationella eliten. De som inte hade gått i exil dödades eller deporterades av sovjetiska myndigheter som anklagade dem för fascism. Det fanns därmed inga krafter som kunde hindra eller åtminstone försöka motverka den gradvisa, systematiska russifieringen av republiken. Vitryssland var efter kriget i skriande behov av ekonomisk hjälp. Efter 1948 avsåg Sovjetunionen sig all hjälp från Väst och fick självt bära återuppbyggnadens kostnader. Hjälpens åtföljdes av stark prosovjetisk propaganda. Det basunerades ut att Vitryssland utan stödet från Sovjetunionen skulle sjunka i armod under årtionden. Miljontals vitryssar, utarmade och traumatiserade av kriget tog tacksamt emot alla möjligheter till förbättring av sin situation. Utgångsläget var så dåligt att alla standardhöjningar upplevdes som stora framsteg. Vitryssarna (i motsats till t ex balterna) saknade en nationell elit som kunde problematisera denna utveckling. Krigets efterföljd blev således en starkare sovjetisering av det vitryska folket.

Myt, minne och bruk av andra världskrigets historia i Vitryssland

Den sovjetiska berättelsen om andra världskriget i Vitryssland, om de heroiska vitryssarna som enat kämpade mot Hitler till försvar av det sovjetiska fosterlandet kan ses som ett exempel på ideologiskt och politiskt historiebruk från kommunistpartiets sida (om historiebruk generellt se Karlsson 1999). Denna myt internaliserades emellertid så djupt i det vitryska samhället att den fortfarande håller grepp om människorna. Det finns forskare (Jefimowa 1998, Brzozowska 2004) som med ledning av analyser av intervjuer och vitryska medietexter hävdar att berättelserna om andra världskriget som en tid av lidande och hjältemod är centrala för uppfattningen av den vitryska identiteten. Detta kan man enligt min mening förstå utifrån vad vi vet om en myts sociala och psykologiska funk-

tioner – bl a den gemenskapsskapande, mobiliserande och konsolativa dvs tröstande funktionen (Törnquist-Plewa 1992: 12–19).

Den sovjetiska myten gav alla vitryssar chansen att identifiera sig antingen som hjältar eller oskyldiga offer. Detta oavsett om man hade varit i skogen enbart för att klara livhanken, oavsett om man hade bytt sida och oavsett vad man hade gjort sig skyldig till under denna grymma tid. Den mytiska tolkningen integrerade. Den passade alla män och kvinnor som hade stannat kvar i landet och lyckats överleva utrensningarna efter kriget. De kunde förtränga de minnen som motsade denna identitet. När de berättade för sina barn och barnbarn om kampen valde de det som passade hjälte- eller offerbilden. Det är inte omöjligt att de började tro på denna bild själva. Den sovjetiska myten kunde dessutom uppfylla ett existentiellt behov hos vitryssarna – att finna en mening med de enorma förluster som kriget fört med sig och därmed finna tröst och bearbeta krigets trauma. Priset som vitryssarna fick betala för att de blev indragna i gerillakriget var så högt att det inte har varit emotionellt godtagbart för dem att acceptera en annan tolkning än den som säger: vi kämpade, vi erlade stora offer, men vi *segrade*.

I opposition till den sovjetiska myten växte fram en annan tolkning som säger: vi vitryssar var offer och instrument för två totalitarismer, den nazistiska och den sovjetiska, vi utnyttjades av bägge sidorna, förblödde och vann ingenting på detta. Denna tolkning har sedan länge varit gällande bland vitryssar i exil och på 1990-talet har den förts fram av de historiker i Vitryssland som befinner sig i opposition mot Lukasjenka. Också denna tolkning har emellertid mytiska dimensioner (jfr Jekadumov 1999) och dess anhängare hänger sig åt politiskt och ideologiskt historiebruk. I sin strävan att visa på kontinuiteten i de vitryska nationella strävandena försöker de visa att de vitryska kollaboratörernas verksamhet innebar förtjänster för den vitryska nationella idén och argumenterar för att dessa hamnade i två totalitarismers rävsax och inte hade något val. De brukar historien för att underbygga den nationella ideologin och för att motverka Lukasjenkas proryska och postsovjetiska propaganda, men de brukar den också existentiellt. Det sistnämnda sker genom att de skapar en myt om vitryssar som två totalitarismers *oskyldiga* offer och därmed bekräftar vitryssarnas sedan länge etablerade självbild som ett lidande, tålmodigt, fredligt och oskyldigt folk, historiens eviga offer (jfr Brzozowska 2004: 90–94).

Det finns således en sovjetisk och en nationalistisk berättelse om kriget, men det finns också en tredje berättelse som saknar de

mytiska dimensionerna av det ovan beskrivna slaget. Den ger en betydligt mer sammansatt bild av vitryssar under andra världskriget som offer men också som totalitarismers villiga instrument och även som bödlar. Denna berättelse träder fram huvudsakligen i de utländska historikernas – Chiaris, Deans och Brownings – verk. Under de senaste åren började den emellertid uppmärksammas av en skara av unga vitryska historiker och den oberoende tidskriften *Belaruski Histarytjny Ahljad* publicerar utländska artiklar som för fram denna tolkning. På sikt kan detta innebära en ny utveckling i den vitryska historiografin om andra världskriget.

Den vitryska allmänheten av idag har en begränsad tillgång till de icke-sovjetiska, alternativa bilderna av andra världskrigets historia, eftersom massmedia och utbildning kontrolleras av staten som fortfarande kultiverar den gamla sovjetiska myten. Än så länge cirkulerar de alternativa bilderna enbart inom en begränsad krets av intellektuella. Frågan är vilken beredskap allmänheten har för att revidera den gamla bilden. Mytiska berättelser knutna till identiteter är svåra att ifrågasätta. Samtidigt utgör de ett lämpligt material för politisk retorik och manipulation.

Lukasjenka har redan visat att han kan använda andra världskrigets historia i den politiska kampen mot de oppositionella vitryska nationella aktivisterna. Inför folkomröstningen 1995 lät han på vitrysk teve visa en reportage om BNF (Vitryska nationella fronten) i vilka bilder av BNF:s aktioner klipptes ihop med bilder ur dokumentärer framställande Krajevaja Abarona. Nationalisterna visades i dessa reportage som en fara för det vitryska folket. Analogin mellan BNF och Krajevaja Abarona skulle väcka känslomässiga associationer mellan BNF och krigets färd och splittringen i landet. Syftet var att uppbära negativa attityder mot BNF. Reportagen fokuserade på att både BNF och Krajevaja Abarona använde samma nationella symboler: den röd-vit-röda flaggan och riksvapnet *Pahonia*.¹⁰ Kort därefter röstade majoriteten av vitryssarna för att avskaffa dessa symboler som bara fyra år tidigare antagits som statssymboler för det oberoende Vitryssland (Kotljartjuk 2004: 61–62).

Medan andra världskrigets historia brukas i den politiska kampen i Vitryssland är det intressant att påpeka att minnet om Förintelsen, som ju är en integral del av denna historia, inte tas upp till

¹⁰ Det Litauiska Storfurstendömet's statsvapen föreställande en riddare på häst. Vitryska nationalisterna gör anspråk på denna statstradition som sin egen (i en viss gemenskap med litauererna) och använder sig av en obetydligt modifierad version av det litauiska statsvapnet.

bruk överhuvudtaget. I den statligt kontrollerade historieskrivningen fortsätter man att följa linjer från den sovjetiska historiografin. De oppositionella historikerna talar visserligen om Förintelsen, men undviker diskutera de vitryska nationalisternas inblandning i den. Dels går det inte ihop med försöken att rehabilitera kollaboratörerna, dels innebär en sådan diskussion en stor politisk risk. Lukasjenka skulle kunna använda det som vapen för att ytterligare slå ner på den nationella oppositionen. Det politiska klimatet främjar inte en öppen diskussion. Den senaste debatten om Förintelsen i Vitrysslands grannland Polen visade att det behövs öppenhet, yttrandefrihet och grundläggande trygghet i samhället för att ta upp denna del av historien. Sådana förutsättningar finns ännu inte i Vitryssland.

I sitt minne av andra världskriget fortsätter vitryssarna att fokusera på sitt eget lidande. Dess stora symbol är museet i byn Hatyn'. Det är en minnesplats över de dödade invånarna i alla de vitryska byar som brändes ner av nazisterna. Det paradoxala är att även valet av denna plats är omstritt. Hatyn' var inte den största vitryska byn som brändes ner under de tyska straffexpeditionerna. Polackerna anser att de sovjetiska myndigheterna valde just denna by för att dess namn lätt kan sammanblandas med byn Katyn, där sovjetisk säkerhetspolis 1940 dödade flera tusen tillfångatagna polska officerare, en förbrytelse som man erkände först 1990.¹¹ Kampen om historien och minnet går vidare.

Litteratur

- Ainsztein, Reuben (1970) «Soviet Jewry in the Second World War» i Lionel Kochan (red.) *The Jews in Soviet Russia since 1917*. London: Oxford University Press.
- Armstrong, John A. (red.) (1964) *Soviet Partisans in WWII*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Botvinnik, Marat (2000) *Pamjatniki genotsida v Belarusi*. Minsk: Obsjtjestvoznanie BSSR.
- Britov, Ivan (1977) *Partizanskoje dvizjenie na territorii Belorussi v pervyj period Velikoj Otetjestvennoj vojny (ijun' 1941–ijul' 1944)*. Minsk: Navuka i tehnika.
- Browning, Christopher (1992) *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: Harper Collins.
- Brzozowska, Anna (2004) «Discourses of Empowerment: Understanding Belarussian International Orientation» i Egle Rindzeviciute (red.) *Contemporary Change in Belarus*. Stockholm: BEEGS.
- Chiari, Bernhard (1998) *Alltag hinter der Front. Besatzung, Kollaboration und*

11 Manipulationen var i så fall verkningsfull då man i de västerländska medierna ofta har blandat ihop dessa två orter.

- Widerstand in Weissrussland, 1941–1944*. Düsseldorf: Droste Verlag.
- Chiari, Bernhard (2000) Ljos belaruskich gabrejau v «General'nym Kamisaryjatse Belarutenii». *Belaruskij Histarytjny Ahljad* 7 (1).
- Cholowsky, Shalom (1998) *The Jews in Belorussia during World War II*. Amsterdam: Harwood.
- Dallin, Alexander (1957) *German Rule in Russia 1941–45. A Study of Occupation Politics*. London: Macmillan.
- Davies, Sarah (1997) *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda and Dissent, 1934–41*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dean, Martin (2000) *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine 1941–1944*. New York: St. Martin's Press.
- Eberhardt, Piotr (1995) *Przemiany narodowosciowe na Bialorusi*. Warszawa: Editions Spotkania.
- Goldhagen, Daniel J. (1996) *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Alfred A. Knopf.
- Gross, Jan (1988) *Revolution from Abroad. Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gitelman, Zvi (red.) (1997) *Bitter Legacy. Confronting the Holocaust in the USSR*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hardzjenka, Aleh (2003) Bielaruskaja Narodnaja Samapomatj – ad patjatkau da reorganizatsyi. *Belaruskij supratsiv* (<http://www.resistance.by.ru/bns.html>).
- Hardzjenka, Aleh (2001) Bielaruskaja Narodnaja Samapomatj 1941–1944. *Bialoruskie Zeszty Historyczne* nr 16.
- Hilberg, Raul (1985) *The Destruction of European Jews*. New York: Holmes & Meier.
- Howell, Edgar M. (1956) *The Soviet Partisan Movement 1941–44*. Washington, D.C.: US Army Department.
- Jefimova, Nadezjda (1998) «Sredstva massovoj informatsii i problema natsional'no-kul'turnogo vozrozdjenja belorusov» i Dmitrij Furman (red.) *Belorussija i Rossija. Obsjtjestva i gosudarstva*. Moskva: A. Sakharov Museum and Public Centre.
- Jekadumov, Andrej (1999) Velikaja Otetjestvennaja. Mif pljus istorija. *Arche* nr 2.
- Jermolovitj, Viktor & Sjargej Zjumar' (1994) *Ognem i metjem. Chronika pol'skogo natsionalistitjeskogo podpol'ja v Belorussi (1939–1953 gg)*. Minsk: Belaruskij nautjno-issledovatel'skij tsentr dokumentovedenija, archeografii i archivnogo djela.
- Kagan, Jack & Dov Cohen (2000) *Surviving the Holocaust with the Russian Jewish Partisans*. London: Vallentine Michell.
- Karlsson, Klas-Göran (1999) *Historia som vapen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Karlsson, Klas-Göran (2003) «The Holocaust and Russian Historical Culture. A Century-Long Perspective» i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.) *Echoes of Holocaust*. Lund: Nordic University Press.
- Kotljartjuk, Andrej (2004) «The Tradition of Belarussian Statehood: Conflict About the Past of Belarus» i Egle Rindzeviciute (red.) *Contemporary Change in Belarus*. Stockholm: BEEGS.
- Lindner, Rainer (1999) Besieged Past: National and Court Historians in Lukashenka's Belarus. *Nationalities Papers* 27 (4): 631–47.

- Litvin, Aliaksej (2002) *Akupatsyja Belarusi. Pytanni supratsivu i kalabaratsyi*. Minsk: Belaruskij knigazbor.
- Ljal'kov, Igar (2002) Da pytan'na ab pranjamskich i antysavjetskich nastrojach v BSSR pjerad II susvjetnaj vajnoj. *Belaruskij Histarytjny Ahljad* 9 (1–2).
- Ljuk, Moryts Feliks & Tsim Klavdzius Rychtar (2000) «Paljavanne dazvaljajet'sa»: baratsba z partyzanami v «general'nym kamisaryjatse Belarutenija (1943). *Belaruskij Histarytjny Ahljad* 7 (2).
- Lustiger, Arno (1997) *Zum Kampf auf Leben und Tod. Vom Widerstand der Juden 1933–1945*. München: dtv.
- Mironowicz, Eugeniusz (1999) *Bialorus*. Warszawa: Trio.
- Nechama, Tec (1998) «Jewish Resistance in Belorussian Forests: Fighting and the Rescue of Jews by Jews» i Ruby Rohrlich (red.) *Resisting the Holocaust*. Oxford: Berg.
- Ponomarenko, Panteleimon (1986) *Vsenarodnaja bor'ba v tylu nemetsko-fasjistskich zachvatjnikov (1941–1944)*. Moskva: Nauka.
- Rein, Leonid (2001) «Otnosjenie belorusskogo naselenija k jevrejiam vo vremja Katastrofy 1941–1944 gody» i Inna Gerasimova (red.) *Jevreji Belarusi: istorija i kultura*. Minsk: Tjetyre tjetverti.
- Sjamasjka, Jaugen (1994) *Armia Krajeva na Belarusi*, Minsk: Chata.
- Smolar, Hersh (1989) *The Minsk Ghetto: Soviet-Jewish Partisans Against the Nazis*. New York: Holocaust Library.
- Snyder, Timothy (2003) *The Reconstruction of Nations. Poland, Lithuania, Belarus 1569–1999*. Yale, CN: Yale University Press.
- Stepasjin, Sergej (red.) (1995) *Organy gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR v Velikoj Otetjestvennoj vojne: Sbornik dokumentov*. Vol 1:1. Moskva: Kniga i biznes.
- Strzembosz, Tomasz (red.) (1997) *Studia z dziejow okupacji sowieckiej (1939–1941)*. Warszawa: Instytut Studiow Politycznych PAN.
- Szybieka, Zahar (2002) *Historia Bialorusi*. Lublin: Instytut Europy Srodkowo Wschodniej.
- Tsanava, Lavrenti (1951) *Vsenarodnaja partijnaja vojna v Belorussii protiv fasjistskich zachvatjnikov*. Minsk: Gosizdat.
- Tumarkin, Nina (1994) *The Living and the Dead. The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia*. New York: BasicBooks.
- Turonek, Jerzy (1992) *Waclaw Iwanowski i odrodzenie Bialorusi*. Warszawa: «Gryf» – Instytut historii PAN.
- Turonek, Jerzy (1993) *Bialorus pod okupacja niemiecka*. Warszawa: Ksiazka i wiedza.
- Törnquist-Plewa, Barbara (1992) *The Wheel of Polish Fortune. Myths in Polish Collective Consciousness during the First Years of Solidarity*. Lund: Lund Slavonic Monographs.
- Vakar, Nicholas P. (1956) *Belorussia. The Making of a Nation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vsenarodnaja bor'ba protiv nemetsko-fasjistskich zachvatjnikov v Belorussii v period Velikoj Otetjestvennoj vojny (ijun' 1941–ijul' 1944)* (1983) Band 3. Minsk: Belarus.
- Weiner, Amir (2001) *Making Sense of the War: the Second World War and the Fate of Bolshevik Revolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zaprudnik, Jan (1993) *Belarus – at a Crossroads in History*. Boulder, CO: Westview Press.

Ubegrunnet uro: et casestudium av håndvåpen i Kirgisistan

S. Neil MacFarlane
professor, Oxford University

Stina Torjesen
doktorand, St Antony's
College, Oxford University

En studie av utbredelsen av håndvåpen i Kirgisistan er et interessant utgangspunkt for å analysere sikkerhetsdiskursen i Sentral-Asia.¹ Sentral-Asia er en region som ofte blir fremstilt som på randen av krise: Islamistisk fundamentalisme, terrorisme, narkotikahandel og utbredelsen av håndvåpen gir ifølge vestlige spesialister stor grunn til bekymring. Utgangspunktet for denne artikkelen er ikke at vi mener de nevnte elementene ikke eksisterer, men et ønske om å problematisere tendensen til å overdramatisere situasjonen. Vårt eget feltarbeid i Kirgisistan avdekket en uoverensstemmelse mellom vestlige sikkerhetsvurderinger og den faktiske situasjonen. Undersøkelsen viser at håndvåpen ikke er et så stort problem som ofte antatt: Få familier eier våpen og det er også lite etterspørsel. Våpensmuglingen gjennom Kirgisistan er for tiden marginal. Hvorfor er det da slik at mange har antatt at landet nærmest oversvømmes av våpen? Vi hevder at det gjennomgående er tre feilslutninger i vestlige studier av Sentral-Asia: en generalisering til hele Sentral-Asia basert på trender i ett land, en overdramatisering av krisetegn og en neglisjering av stabiliserende faktorer i de sentralasiatiske samfunn. Dette har ofte ført til feilaktige analyser av situasjonen knyttet til utbredelsen av håndvåpen og – hevder vi – hatt en tendens til å gi feilslåtte analyser av andre spørsmål knyttet til islamistisk ekstremisme og politisk ustabilitet.

Artikkelen bygger på forskningsmateriale presentert i MacFarlane & Torjesen (2004). Vi er takknemlige for støtten fra Small Arms Survey til denne forskningen. Vi ønsker også å takke Kyrre Brekklus (Oxford University) og Marit Wahlstedt for hjelp med oversettelsen til norsk.

- 1 Med sikkerhetsdiskursen refererer vi til kunnskapsbasen (*body of knowledge*) om menneskelig sikkerhet i Sentral-Asia.

Vi begynner artikkelen med en gjennomgang av konvensjonelle analyser av problematikken rundt håndvåpen i Sentral-Asia for så å redegjøre for våre funn vedrørende våpensituasjonen i Kirgisistan. I siste del av artikkelen ser vi nærmere på hvordan innsikten fra vår analyse av håndvåpensituasjonen kan belyse den bredere, mer allmenne sikkerhetsdiskursen i Sentral-Asia.

Artikkelen er basert på to måneders feltarbeid i Sentral-Asia sommeren 2003 hvor vi gjorde om lag 80 intervjuer med representanter fra Kirgisistans utenriks-, innenriks- og forsvarsministerier, den nasjonale sikkerhetstjenesten, sykehuspersonell, journalister, lokale forskere og representanter for lokale organisasjoner. Likeledes gjorde vi en rekke intervjuer med personell fra diplomatiske og internasjonale organisasjoner, statlige så vel som ikke-statlige. Intervjuene ble foretatt i hovedstaden Bisjkek og i de sørlige regionene av Kirgisistan. Vi foretok også studier av fokusgrupper, husstandsundersøkelser i oblastene Batken og Osj og en gjennomgang av *Dela No*, en ukeavis som skriver mye om kriminalitet. Det er flere metodologiske utfordringer knyttet til en slik undersøkelse. Våpen er et sensitivt tema. Få var villige til å tilstå at de visste om eller var i besittelse av våpen, og dette kan ha ført til en underrapportering i intervjumaterialet og spørreundersøkelsen. Det er også klart at i den grad offisiell statistikk er tilgjengelig, er den ofte feilaktig. Vi tror imidlertid at bredden av intervjuene som ble gjort og bruken av komplementære metoder (*triangulering*) gir tilstrekkelig grunnlag for å trekke konklusjoner.

Diskursen rundt håndvåpen i Sentral-Asia

På bakgrunn av det hyppig omtalte konfliktpotensialet i regionen besluttet The Small Arms Survey å lage en rapport om Kirgisistan. Svake statsstrukturer, en historie fylt av etnisk spenning, ulikhet og fattigdom er alle faktorer som i andre områder har ført til stor spredning av håndvåpen.² I tillegg var situasjonen i Afghanistan forventet å få konsekvenser for utviklingen i Kirgisistan. I vår innledende studie av faglitteraturen på området gikk det frem at det var en utbredt oppfatning blant akademikere og folk i organisasjonsmiljøer at håndvåpen representerte en sikkerhetsutfordring i Sentral-Asia generelt og Kirgisistan mer spesielt. Bobi Pirseyedi (2002) hevder for eksempel at kombinasjonen av latent spenning og konflikt i sam-

2 For en diskusjon av disse faktorene i en annen postsovjetsk republikk, Georgia, se Spyros (2002).

spill med lett tilgang på håndvåpen kan få eksplosive konsekvenser i Sentral-Asia:

The existence of a considerable infrastructure for illicit small arms trafficking in Central Asia suggests that a breakout of armed internal conflict in Uzbekistan, Kazakhstan, Turkmenistan or Kyrgyzstan would lead to immediate and massive shipments of small arms to the conflict region. However, given the proportions the proliferation of small arms has already assumed within these countries, it can be argued that the easy availability of small arms itself may become the decisive factor transforming political disagreements into full-scale armed confrontations (Pirsevedi 2002: 85–86).

På en tilsvarende måte har *Biting the Bullet*, en kampanje ledet av NGOene International Alert og Saferworld, hevdet at det er stor tilgang på håndvåpen i Sentral-Asia og at det er omfattende våpen-smugling fra Sentral-Asia og Russland til Kaukasus og Europa (*Biting the Bullet* 2003). Håndvåpendiskursen³ i Sentral-Asia domineres av en underliggende uro over hvilken trussel håndvåpen representerer, for eksempel med hensyn til voldelig politisk oppstand, uten at dette underbygges med faktisk dokumentasjon utover vage referanser til etniske sammenstøt i Ferghana-dalen for mer enn 13 år siden eller til borgerkrigen i Tadsjikistan. Det ovennevnte sitatet fra Bobi Pirsevedi illustrerer dette poenget. Han forsøker heller ikke å nansere hvordan potensialet for utbrudd av væpnet konflikt varierer i de ulike statene i Sentral-Asia eller hvordan ulike scenarier kan lede til konflikt i de forskjellige landene.

Det beskrevne trusselbildet knyttet til håndvåpen står i sterk kontrast til våre egne funn. Vi fant at det var mindre våpenhandel enn antatt, og at det er liten tilgang på, etterspørsel etter og besittelse av våpen blant sivilbefolkningen i Kirgisistan. Mot slutten av denne artikkelen kommer vi tilbake til selve diskursen. Men først vil vi presentere noen nøkkelfunn knyttet til spredning av håndvåpen i Kirgisistan.

3 Vi bruker en definisjon av diskurs i henhold til Barnard & Spencer (2002), det vil si den kunnskap og de forhold som regulerer hvordan folk kommuniserer og bruker kunnskap.

Besittelse og konsekvenser av håndvåpen i Kirgisistan

Reglene for lovlig besittelse av håndvåpen er strenge i Kirgisistan, og antallet registrerte våpen blant sivilbefolkningen er lavt, om lag 15 000.⁴ Kirgisiske statsborgere er bare tillatt å ha jaktvåpen og gasspistoler, og i begge tilfeller kreves det tillatelse fra innenriksministeriet (MVD). Nye jaktrifler importert fra Russland koster 200–300 amerikanske dollar.⁵ Dette er dyrt, tatt i betraktning at den gjennomsnittlige månedslønnen tilsvarer 35 dollar.

Det er vanskelig å anslå omfanget av ulovlig besittelse, men den er sannsynligvis lav. Det kirgisiske politiet har konfiskert 5000 våpen i løpet av de åtte siste årene. Til sammenligning konfiskerte tadsjikiske myndigheter i samme periode 23 000 våpen.⁶ På det illegale markedet er det Makarov-pistoler og kalasjnikovover, samt R6- og F1-granater som er mest utbredt. Tjenestemenn i sikkerhets- og overvåkingspolitiet antar at 20–25 prosent av ulovlige våpen stammer fra smugling, 30–35 prosent fra hæren, mens de resterende utgjøres av gamle jaktrifler og hjemmelagde våpen.⁷ På det illegale markedet i Bisjkek er prisen for en Makarov-pistol omlag 500 USD, ifølge en funksjonær i den nasjonale overvåkings- og sikkerhetstjenesten.⁸

Vår påstand om at omfanget av ulovlig besittelse er mindre enn tidligere antatt, bekreftes også av relativt sett lave tall for våpenkriminalitet og våpenskader. I perioden 2001–03 ble det for eksempel offisielt begått 33 drap ved hjelp av våpen, og det ble rapportert 325 våpenrelaterte insidenser.⁹ Tilgjengelig helsestatistikk viser en liten økning av vold og skade i forbindelse med våpenbruk. I 1989 ble det registrert 17 våpenrelaterte skader, i 1996 21 og i 1999 26. Drapsstatistikken viser en liknende svak økning over tid.

4 Intervjuer med visedirektør Nazarov, Senter for kriminologi (MVD), Bisjkek 27. august 2003 og Ivan Ivanovitsj, leder av den lokale avdelingen av forbundet for jakt- og fiskeforeninger i Tsjui oblast, 16. juli 2003.

5 Intervju med Ivan Ivanovitj (se note 4).

6 Intervju med visedirektør Nazarov, Bisjkek (se note 4). Sifrene for Tadsjikistan er oppgitt i *Presidential Administration* (2003).

7 Konfidensielt intervju. Representant fra Kirgistan nasjonale overvåkings- og sikkerhetstjeneste, 17. juli 2003.

8 *Ibid.*

9 Tallene for våpenskader i 1989, som er de eneste hvor tallene er brutt ned på kjønn, viser at ingen kvinner ble skadet i ulykkestilfeller med våpen.

Husstandsundersøkelse

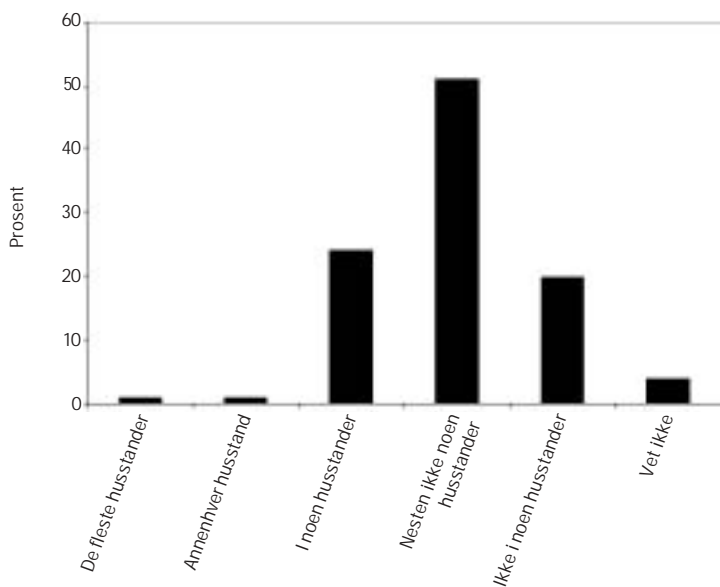
For å undersøke hvordan folk flest oppfatter håndvåpensituasjonen i landet, foretok vi en husstandsundersøkelse. Vi fokuserte særlig på den sørlige delen av landet, hvor den politiske spenningen og kriminaliteten har vært høy. Til sammen intervjuet vi 236 personer fra 23 landsbyer i Batken og Osj oblaster. Omlag 10 prosent av intervjuobjektene var fra Osj by. Vi var nøye med å etterstrebe balanse mellom etniske kirgisere og minoritetssamfunn. 236 personer er for lite til å være et representativt utvalg med statistisk signifikans, men vi mener likevel at undersøkelsen gir innsikt i rådende oppfatninger om våpen og våpenbruk i de sørlige nøkkelregionene.

Halvparten av svarpersonene hevdet at «nesten ingen husstander» hadde våpen, mens 24 prosent trodde at «få husstander» hadde det.

I sin beskrivelse av trusseloppfatningen svarte nesten alle svarpersoner (98,7 prosent) at ingen i husstanden hadde blitt truet eller skremt gjennom bruk av våpen de siste tre månedene. Når de ble bedt om å krysse av for hvilke former for kriminalitet som var vanligst i deres nærområde, svarte 49,2 prosent tyveri. Et stort flertall trodde enten at deres sikkerhetssituasjon var den samme som (51,7 prosent) eller bedre enn (33,1 prosent) i andre deler av landet, til tross for at den aktuelle regionen har rykte på seg for å være den farligste delen av Kirgisistan.

Også våpenetterspørselen syntes å være begrenset (se figur 2). Bare 19,9 prosent

Figur 1.

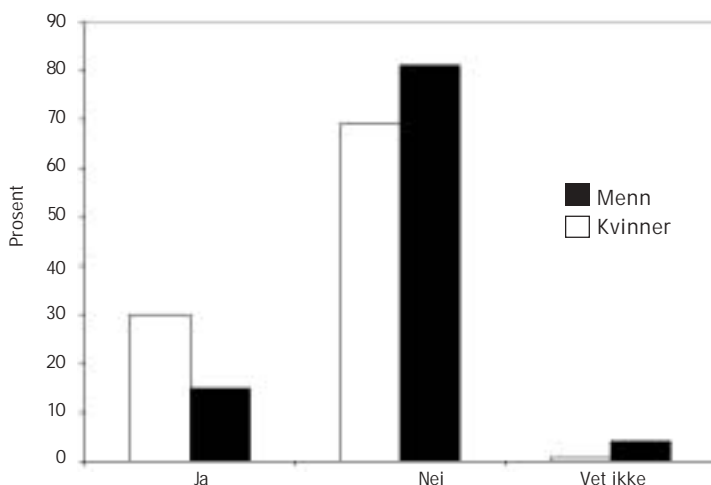

Spørsmål: Etter din oppfatning, hvor mange husstander i ditt nabolag har våpen?

<i>De fleste husstander</i>	1
<i>Annenhver husstand</i>	1
<i>I noen husstander</i>	24
<i>Nesten ikke i noen husstander</i>	51
<i>Ikke i noen husstander</i>	20
<i>Vet ikke</i>	4

hevdet at våpenbesittelse var viktig for å beskytte familien.¹⁰ Så mange som 73,3 prosent mente at kjøp av håndvåpen ikke var en legitim bruk av husstandens ressurser. I vurderingen av forskjeller relatert til etnisitet og kjønn, fant vi at det var liten variasjon i svarene. For eksempel svarte 73,1 prosent av etniske kirgisere og 73,5 prosent av usbekere at bruk av husstandens ressurser på våpen ikke var legitimt. Drøye 10 prosent flere kvinner enn menn (81 prosent mot 69,2) mente at det var galt å bruke husholdningsressurser på kjøp av våpen.

Figur 2.

Spørsmål: Er det riktig å bruke husstandens inntekter til å kjøpe våpen eller ammunisjon?

	Menn	Kvinner
Ja	30	15
Nei	69,2	81
Vet ikke	0,8	4

Smugling av håndvåpen i Sentral-Asia

På grunn av det internasjonale fokuset på smugling av våpen i Sentral-Asia var dette temaet særlig viktig for oss. I flere publikasjoner hevdes det at det eksisterer en nordlig rute for våpensmugling fra Afghanistan til Russland og muligens videre til Europa (Sagramoso 2002: 82–83, Biting the Bullet 2003). Også UNIDIR har påstått at det foregår våpenhandel i forbindelse med narkotikasmugling nordover (Priseyedi 2002).

Man kan etter vårt syn snakke om tre ulike våpenstrømmer i Sentral-Asia de siste årene. Den første sammenfalt med de sovjetiske styrkenes retrett fra Afghanistan i 1989 og de påfølgende våpenforsendelsene fra Russland til dets afghanske allierte. Den andre våpenstrømmen oppsto som følge av den tadsjikiske borger-

¹⁰ 57,2 prosent hevdet at håndvåpen representerte en trussel mot deres familier snarere enn en beskyttelse.

krigen 1992–97. Disse våpnene kom stort sett fra Russland, Usbekistan, Iran og Afghanistan. Den tredje kom som en følge av intensivering av våpenstøtten til Nordalliansen etter 11. september 2001. I denne sammenheng utstyrte Russland i oktober 2001 Nordalliansen med 100 Fagot antistridsvognraketter (Pyadushkin, Haug & Matveeva 2003). Mer nylig har Russland og andre stater bidratt til å gjenoppbygge regjeringsstyrkene i Kabul gjennom våpenleveranser. For eksempel brukte USA i 2002 7 millioner dollar på trening, reetablering av infrastruktur og bevæpning av den afghanske hæren (US State Department 2003). USA har etablert baser i Usbekistan og Kirgisistan, og har også brukt flyplassen i Dusjanbe, Tadsjikistan. Det er derfor sannsynlig at noen av sendingene til Afghanistan har kommet gjennom Sentral-Asia.

Med hensyn til den første våpenstrømmen gikk det meste av transporten gjennom dagens Usbekistan snarere enn gjennom Kirgisistan og Tadsjikistan. Dette skyldes at infrastrukturen i det sørlige Usbekistan var bedre utviklet.¹¹ I forbindelse med den andre kom våpenforsyningene til de krigførende partene i Tadsjikistan fra en rekke kilder. Russerne utstyrte regjeringsstyrkene med våpen¹² via flyplasser i regjeringskontrollerte områder som Kuljab og gjennom den veletablerte russiske forsyningsruten fra Osj (Sør-Kirgisistan) til Murgab (Tadsjikistan). En bataljon tilhørende de russiske grensestyrkene har vært forlagt i Osj siden 1952. Denne har spilt en nøkkelrolle hva gjelder å forsyne sovjetiske og senere russiske militære og grensestyrker i Tadsjikistan.¹³ Til tross for at russiske militærforsyninger primært gikk til egne styrker og til den tadsjikiske regjeringen, er det klart at det var lekkasjer fra russiske lagre til alle fraksjoner under borgerkrigen.¹⁴

Det er lite trolig at russiske forsyninger til Nordalliansen i Afghanistan gikk gjennom Usbekistan, med tanke på landets beslutning om å stenge grensen til Afghanistan etter at Taliban kom til makten i 1996 (og med en ytterligere innskjerping etter 2001). I tillegg ble det militære samarbeidet mellom Russland og Usbekistan redusert etter at Usbekistan forlot SUS-samarbeidets kollektive forsvarspakt i april 1999. Sannsynligvis ble våpnene til Nordalliansen i

11 Intervju med Leonid M. Bondarets, seniorekspert, Internasjonalt institutt for strategiske studier, Bisjkek 25. august 2003.

12 Intervju med tidligere tadsjikisk MVD-offiser, 20. august 2003.

13 Det går for tiden 50–60 lastebiler fra Sør-Kirgisistan hver uke med forsyninger til den russiske 201. motoriserte infanteridivisjon og russiske grensevakter stasjonert i Tadsjikistan.

14 Intervju med tidligere tadsjikisk MVD-offiser, 20. august 2003.

stedet fraktet langs den tidligere nevnte veien mellom Osj og Murgab. Også andre stater, herunder Iran, støttet Nordalliansen med våpen. At kirgisisk territorium ble brukt som kanal for en del av denne assistansen er veldokumentert. Blant annet ble 700 tonn våpen sendt fra Iran via Osj med jernbane i 1998 (Human Rights Watch 2001).

I dag er imidlertid våpenstrømmen gjennom Kirgisistan liten eller ikke-eksisterende. Medlemmer av antiterrorkoalisjonen fortsetter riktignok å forsyne enkelte grupper i Afghanistan, særlig med ammunisjon. Ettersom mange av våpnene som benyttes er av sovjetisk og russisk opprinnelse, er reservedeler og ammunisjon fra russiske produsenter etterspurt. Disse forsendelsene kommer muligens gjennom Kirgisistan.¹⁵ I motsetning til hva enkelte europeiske analytikere hevder, er det imidlertid ikke dokumentert store forsendelser av håndvåpen *nordover* fra Afghanistan. Slike påstander synes å være basert på en antakelse om at våpenstrømmer følger narkotikahandel (Pirsevedi 2002). Lokale analytikere og overvåkings- og sikkerhetspolitiet i Kirgisistan understreker derimot at det verken er eller var våpensmugling denne veien.

Russland er selv en stor våpenprodusent, noe som tilsier at forespørselen etter våpen utenfra er lav.¹⁶ Tsjetsjenia kunne potensielt vært en kilde for etterspørsel etter sentralasiatiske våpen, men som The Small Arms Survey peker på i sin russlandsstudie, ble tsjetsjenske separatister forsynt med våpen først og fremst fra russiske produsenter (Pyadushkin, Haug & Matveeva 2003). Offiserer i den nasjonale sikkerhetstjenesten i Bisjkek fremholdt at de ikke har avdekket noen tilfeller av at den tsjetsjenske diasporaen i Bisjkek har formidlet våpensendinger til Tsjetsjenia. Det har imidlertid vært tilfeller hvor tsjetsjenere har brakt våpen til Kirgisistan.¹⁷

Narkotikasmuglere bruker våpen for å beskytte seg, men det finnes ikke tilgjengelige bevis på noen betydelig våpentrafikk som følger narkotikaen. Vestlige etterretningskilder antyder at våpen muligens er en vare i tilknytning til den nylig etablerte handelen med psykotropiske stoffer mellom Afghanistan, Sentral-Asia og Russland.¹⁸ Etter etableringen av laboratorier for heroinproduksjon i Afghanistan sent på 1990-tallet, har forsendelser med kjemiske stof-

15 Intervju med Aleksandr Knjasev, dosent i internasjonal journalistikk, Det kirgisisk-russiske slaviske universitet, 13. august 2003.

16 Et unntak gjelder sannsynligvis for våpen brukt av profesjonelle leiemordere. I slike tilfeller foretrekkes våpen utenfra.

17 Konfidensielt intervju. Representant fra Kirgisistans nasjonale overvåkings- og sikkerhetstjeneste, 17. juli 2003.

18 Intervju med vestlig etterretningsagent, Bisjkek, 5. august 2003.

fer blitt sendt sørover fra Russland og Sentral-Asia til Afghanistan.¹⁹ De ovennevnte kildene hevder at det er en byttehandel hvor narkotika og til dels våpen utveksles mot kjemikalier.

Etterretningsrapportene bekreftes imidlertid ikke av statistikken fra den kirgisiske grensevaktene eller av rapporter fra Kirgisistans kommisjon for narkotikakontroll.²⁰ Regjeringskilder hevder at de ofte beslaglegger en eller to Makarov-pistoler sammen med store mengder narkotika, men det har i den senere tid ikke vært tilfeller av at narkotikasmuglere har skutt mot kirgisiske grensevakter eller politi på kirgisisk territorium. Til gjengjeld er narkotikasmuglere langs grensen mellom Afghanistan og Tadsjikistan tungt bevæpnet. Her finner det sted harde trefninger nesten daglig. Russiske og tadsjikiske grensevakter beslaglegger en mengde håndvåpen hvert år. For eksempel fant russiske grensestyrker i Tadsjikistan mellom januar og oktober 2002 45 våpenlagre som inneholdt til sammen 70 skytevåpen og 5800 runder med ammunisjon. I 2003 beslagla tadsjikiske grensestyrker 62 kalasjnikov.²¹ Gruppene som transporterer narkotika videre gjennom Tadsjikistan og inn i Kirgisistan eller Usbekistan, er ikke i samme grad bevæpnet. Som en representant fra kirgisisk politi bemerket, er den potensielle straffen for å bli tatt med både narkotika og ulovlige våpen høy. Dette reduserer insentivene for å smugle våpen sammen med narkotikasendinger.²²

Mens lite dermed tyder på at det går betydelige våpenstrømmer gjennom Kirgisistan, finnes det en rekke illegale våpenlagre i både Kirgisistan og Tadsjikistan, hvilket er bekymringsverdig. Det finnes tre forskjellige typer lagre. Den første er lagre langs grensen mellom Afghanistan og Tadsjikistan. Den føderale russiske grensetjenesten fant i 2002 våpen i grenseregionene Moskovskij og Sjuroabad opp til Kalaj-Khumb og videre øst i Vantsj-regionen. Det ble også avdekket et illegalt våpenlager i den sørvestlige Isjkasjim-regionen.²³ Disse lagrene synes først og fremst å være opprettet for å beskytte narkotikahandlere i trefninger med grensevakter.

19 Ifølge FNs kontor for narkotikakontroll og kriminalitetsbekjempelse (UNODC) utgjorde heroin i 1995 3 prosent av alle narkotikabeslag i Sentral-Asia, mens det i 2000 utgjorde 74 prosent (UNODC 2002).

20 Intervju med Almas Gairfulin, nestleder for den kirgisiske kommisjonen for narkotikakontroll, 11. juli 2003, og oberstløytnant Zarif Khudajberdijev, seksjonen for internasjonalt samarbeid i den kirgisiske grensetjenesten, 28. august 2003.

21 Konfidensielt kildemateriale.

22 Intervju med visedirektør Nazarov, Senter for kriminologi (MVD), Bisjkek, 27. august 2003.

23 Konfidensielt kildemateriale fra Dusjanbe august 2003.

Den andre typen våpenlagre er et resultat av borgerkrigen i Tadsjikistan. Nøkkelområdene her er i Rasjt-dalen, Kofarnikhon og Tavildara-regionen. Disse skjulestedene har blitt forlatt av den tadsjiske opposisjonen, grupper som nå stort sett er inaktive.

Den tredje typen lagre er knyttet til Den islamske bevegelsen i Usbekistan (IMU) og dennes skjulesteder i Tadsjikistan og Kirgisistan. Omtrent 10 våpenlagre har blitt oppdaget i de kirgisiske fjellene.²⁴ Disse våpnene ble sannsynligvis ført inn i Kirgisistan allerede før IMUs angrep i 1999. IMU opererer fortsatt i Sentral-Asia, dog i redusert format. I august 2003 var det flere rapporter om at en gruppe bestående av 20–25 ubevæpnede IMU-medlemmer ankom Isjkasjim-regionen for å infiltrere både på kirgisisk og usbekisk side.²⁵ At disse gruppene var ubevæpnet da de krysset grensene, er en indikasjon på at det fortsatt finnes skjulte IMU-depoter i kirgisiske, tadsjikiske og muligens usbekiske fjellområder. Likevel – når man tar i betraktning de funn kirgisiske myndigheter har gjort den siste tiden – virker det som de resterende våpenlagrene er av moderat størrelse. Felles for alle tre typer våpenlagre er at de ble etablert av grupper som (med unntak av narkotikasmuglere) er lite aktive i dag.

Forklaringer på kirgisisk isolasjon fra afghanske og tadsjikiske våpenstrømmer

For vanlige kirgisiske statsborgere har våpenlagrene og våpen-smuglingen liten umiddelbar betydning. Vi har allerede nevnt det lave antallet mord som begås med våpen. Husstandsundersøkelsen avdekket også lav våpenkriminalitet og en sterk antivåpen-kultur. I tillegg er samfunnet for øvrig stort sett isolert fra militære insidenser og væpnede gruppers aksjoner. IMUs angrep i 1999 og 2000 skapte ingen massemobilisering blant landsbybefolkningen i Batken. De sloss verken med eller mot opprørerne.

Hvordan kan det lave nivået av våpenspredning i Kirgisistan forklares? En viktig årsak er at Kirgisistan var militært lite viktig i sovjettiden. Til tross for at landet grenser mot Kina, gjorde det vanskelige terrenget langs grensen at en kinesisk invasjon gjennom kirgisisk territorium var lite sannsynlig. Støtten til den sovjetiske kampanjen i Afghanistan (1979–89) kom hovedsakelig fra Turkestan militærdistrikt (som omfattet dagens Usbekistan og Turkme-

24 Representant for Kirgisistans nasjonale overvåkings- og sikkerhetstjeneste, Batken oblast, 30. juli 2003.

nistan), og ikke fra Det sentralasiatiske militærdistrikt, som Kirgisistan var del av. Også tilbaketrekningen fra Afghanistan foregikk stort sett gjennom usbekisk og turkmensk territorium, ikke gjennom kirgisisk. Med andre ord var potensialet for våpenlekkasjer lavere i Kirgisistan enn i mange andre sovjetrepublikker (for eksempel Tadsjikistan, Georgia og Moldova).

I tillegg spiller det enkle faktum at Kirgisistan ikke gjennomgikk en borgerkrig en viktig rolle. Kontrollen med våpenlagrene kollapset ikke slik som i Georgia. Ifølge intervjudata beholdt man mye av den sovjetiske kulturen for streng våpenkontroll. Det finnes rapporter om et begrenset antall tyverier fra sovjetiske våpendepoter i de tidlige uavhengighetsdagene,²⁶ men det er sannsynlig at disse våpene forlot landet over den dårlig bevoktede grensen til Tadsjikistan, hvor det var stor etterspørsel på grunn av oppbyggingen mot borgerkrig.²⁷

Når det gjelder lovlig sivil besittelse, er det å skaffe seg et jaktvåpen en vanskelig og dyr prosess.²⁸ Beslutningen om å skaffe seg et våpen for personlig sikkerhet innebærer både kostnader og risiko. Det er vanskelig og tidkrevende å få tillatelse til å eie et håndvåpen, og dersom ulovlig besittelse avdekkes, vanker det streng straff. Prisene på det illegale markedet gjør at det å skaffe våpen innebærer et økonomisk løft for en kirgisisk gjennomsnittshusstand. Folk trenger derfor gode grunner for å kjøpe våpen. Den allmenne sikkerheten i Kirgisistan er i dag rimelig god, og tyverier involverer sjelden våpenbruk. I tillegg er det som det fremgår av husstandsundersøkelsen, få trusler mot personlig sikkerhet. Dette gjør at etterspørselen etter personlige våpen vil være liten.

Manglende etterspørsel innebærer at det er lite sannsynlig at Kirgisistan vil være en viktig destinasjon for våpensmugling. Til tross for at Kirgisistan fungerte som et transitland for våpen under den afghanske borgerkrigen, er det vanskelig å se hvordan det under de nåværende omstendigheter kan spille en slik rolle. Selv om det er betydelig etterspørsel etter smuglede våpen i det vestlige Kina, er transitt av våpen til Xinjiang fra Kirgisistan vanskelig på grunn av den relativt gode kinesiske grensekontrollen. Tadsjikistan gjennomgår for tiden en omfattende avvæpningsprosess som et ledd i

25 Konfidensielt kildemateriale fra Dusjanbe august 2003, *Eurasia Insight* 7. september 2003.

26 Intervju med Leonid M. Bondarets, Institutt for strategiske studier, 25. august 2003 og oberst Karavaj Asanalijev, 25. august 2003.

27 Intervju med V. Sergejev, SUS-samarbeidets antiterrorssenter, 29. august 2003.

28 En uforholdsmessig stor andel av jaktvåpnene eies av den russiske minoriteten.

den gradvise stabiliseringen av landet. I en slik situasjon er det lite sannsynlig at det vil være stor etterspørsel etter våpen utenfra. I Afghanistan finnes det god tilgang på håndvåpen internt. Videre er det lett å bringe våpenforsyninger fra Pakistan. Det er heller ingen grunn til at det skulle gå våpenstrømmer nordover til Kasakhstan og Russland, siden disse landene har betydelige egne forsyninger, og det å skaffe våpen fra egne lagre har vært relativt uproblematisk. Det finnes politiske grunner til å smugle våpen til Usbekistan, men transitt over de relevante delene av Kirgisistans grense mot Tadsjikistan og Usbekistan blir stadig vanskeligere.²⁹

Kort sagt indikerer manglende dokumentasjon på våpenstrømmer via Kirgisistan ikke først og fremst utilstrekkelige eller forvrengte data, men heller at problemet faktisk ikke er så alvorlig. Kontrollstrukturene er relativt effektive, våpen er dyre i forhold til de fleste innbyggernes inntektsnivå, folk føler seg ganske sikre, det er liten kulturell tilbøyelighet til å eie våpen og det er lite å vinne på å smugle våpen gjennom landet.

Forklaringer på den feilaktige vurderingen av trusselbildet

Det er iøynefallende forskjeller mellom våre funn om utbredelsen av håndvåpen og de konvensjonelle vurderingene. Hvordan kan denne uoverensstemmelsen forklares? I introduksjonen skrev vi at tre problemer kommer til syne i analysen av sikkerhetssituasjonen i Sentral-Asia: generaliseringer for hele Sentral-Asia basert på trender i ett land, overdrivelse av krisetegn og unnlattelse av å ta i betraktning stabiliserende faktorer i sentralasiatiske samfunn. Disse manglene er til dels en følge av metodologiske utfordringer knyttet til kilde tilgang og kildeform.

Et viktig metoderelatert problem som møter sentralasiaforskere, er den begrensede tilgangen på kilder og det store innslaget av partiske kilder. Vestlige analytikere har vanskeligheter med å få tilgang til lokale aviser, og nyhetene som legges ut på nett har en tendens til å være relatert til dramatiske hendelser hvor radikale islamister eller kriminelle grupper er involvert. Historier som understreker stabiliserende trender, presenteres sjelden. I tillegg hender det at sannhetsgehalten er lav. Under feltarbeidet vårt i Tadsjikistan opplyste *Asia Plus*-korrespondenten i Kuljab (nær den afghanske

²⁹ Samtidig ble IMU betydelig svekket gjennom antiterrorkoalisjonens kampanje mot al-Qaida og Taliban i Afghanistan.

grensen) at omfanget på kamper mellom russiske soldater og narkotikasmuglere nesten alltid blir overdrevet av talspersoner for den russiske hæren. Korrespondenten bemerket at den russiske hæren hadde god grunn til å gjøre dette slik at de kunne opprettholde «krisesituasjonsstatus» i grenseregionen og dermed legitimere sin tilstedeværelse. På lignende vis hevdet en IOM-representant som hadde bodd og arbeidet i Rasjt-dalen i Tadsjikistan mens IMU hadde baser der, at det aldri var snakk om mer enn 50–60 soldater.³⁰ I andre rapporter har det imidlertid blitt anslått at IMU hadde 5000 soldater (Pannier 2000). Lokale militære og regjeringsrepresentanter har klare insentiver til å overdrive tallene: Hvis det kom frem at det var snakk om så få IMU-soldater, ville vanskelighetene de har skapt for den kirgisiske og usbekiske hæren vært enda vanskeligere å forklare. Det ville også være færre grunner til å gi penger og materiell støtte til lokale militære strukturer.

Et lignende poeng kan gjøres med hensyn til eliteintervjuer som kildemateriale. I våre intervjuer var det en tendens blant lokale embetsmenn og representanter fra internasjonale organisasjoner til å understreke konfliktpotensialet i regionen. Det er ikke umulig at denne fokuseringen er et resultat av at det er nettopp dette konfliktpotensialet som har gjort at bistandspenger kommer til regionen. På samme måte er det mulig at russiske og amerikanske representanter bedømmer situasjonen fra et strategisk standpunkt motivert av et ønske om å styrke egen rolle i regionen. Dette kan føre til en tendens til å overdrive trusselbildet for å rettferdiggjøre et slikt engasjement.

Likevel er slike metodologiske problemer ikke nok til å forklare overfokuseringen på trusselbildet i Sentral-Asia.

Vi har tidligere hevdet at det er to trekk i diskursen om Sentral-Asia som fører til dramatisering av situasjonen: underliggende forventninger om en trussel, for eksempel væpnet politisk opprør, uten at denne påstanden sannsynliggjøres og at påstander om trender i ett land ofte blir gjort om til et generelt uttrykk for situasjonen i regionen som helhet.

Vi mener derimot at det finnes en egen akademisk diskurs om usikkerhet i Sentral-Asia og at de konvensjonelle vurderingene av trusselsituasjonen reflekterer en diskursiv tendens til å overdramatisere situasjonen i Sentral-Asia. David Campbell (Campbell 1992)

30 Da russiske helikoptre fløy inn IMU-soldater fra Tadsjikistan til Afghanistan i februar 2001, bestod gruppen visstnok av 250 personer (*Times of Central Asia* 8. februar 2001).

og Barry Buzan (Buzan, Wæver & Wilde 1998) har fremholdt at dersom vi definerer noe som umiddelbart truende, må dette prioriteres over andre utfordringer. Det kan hevdes at forsøk på å sette fokus på en ellers oversett og ukjent region, har ført til overfokusering på trussel og kaos. Denne påstanden bringer oss til et interessant punkt både hva gjelder diskursteori og sentralasiatisk politikk: Hvem er det som skaper sikkerhetsdiskursen i Sentral-Asia? Hvem har interesser i den? Finns det noen «bak» alt snakket om trusler? Er denne diskursen rett og slett «falsk retorikk» (Ferguson 1994)? Enkelte diskursteoretikere hevder at diskurser og den makten de prosjekterer, alltid er *for* noen og med et spesielt formål. De skiller mellom diskurs som bevisst falsk retorikk og diskurs hvor direkte forbindelser mellom enkeltpersoners interesser og diskursens effekter er vanskelig å finne (*ibid.*).

Andre diskursteoretikere bruker et subjekløst maktbegrep: Diskurser er ikke nødvendigvis skapt av spesifikke subjekter, men har likevel dyptgående effekter for samfunnslivet.³¹ Mer forskning og analyse trengs for å vurdere diskursene rundt politiske fenomen i Sentral-Asia. Som et utgangspunkt er det imidlertid verdt å merke seg at organisasjoner som for eksempel International Crisis Group, som jevnlig produserer dyptloddende og akademiske artikler om utviklingen i regionen, hadde islamistisk ekstremisme og terrorisme som hovedtema i tre av de syv rapportene organisasjonen gav ut i 2003. De fire andre rapportene hadde også betydelig dekning av de samme temaene. Poenget her er ikke hvilke interesser ICG hadde i valg av tema, men at det følger indirekte og utilsiktede konsekvenser av ICGs og andres produksjon av kunnskap om Sentral-Asia. I disse studiene blir sosiale fenomen – som religiøs ekstremisme – prioritert, klassifisert og forståeliggjort for lesere utenfor regionen. På denne måten blir visse trekk ved Sentral-Asia gjort til definerende karakteristikk, mens andre trekk blir underkommunisert.

Skildringen av Sentral-Asia som en utrygg region muligjgjøres også, som tidligere nevnt, av generaliseringer om hele Sentral-Asia basert på funn i enkeltland.³² Typisk sett blir Tadsjikistan med sin

31 Se for eksempel Michel Foucaults studie av utviklingen av fengsler og disipliningsmetoder (1978). Produksjonen av diskurs kan ifølge Foucault ikke knyttes direkte til spesifikke subjekter, men den har likevel hatt konstitutive effekter som bare kan bli forstått som en form for maktbruk.

32 *The Economist*s 16 siders rapport om Sentral-Asia sommeren 2003 er et slikt eksempel: «Although all the countries seem stable for now, the calm is deceptive. Worrying signs of increased authoritarianism and political repression are everywhere. Regional divisions come at a high political and economic cost. Poverty remains pervasive, fuelling social discontent. And drugs from Afghanistan threaten to damage the region's fragile social fabric and undermine the

historie av ustabilitet trukket frem fremfor for eksempel relativt stabile Kasakhstan. Dette skaper et bilde av Sentral-Asia som helhet som svært ustabil. Hva håndvåpen angår, fant vi imidlertid at situasjonen i Kirgisistan var svært forskjellig fra den i Tadsjikistan. Ofte blir den felles sovjetarven brukt som grunnlag for å forvente felles utviklingstrekk i de nye statene i Sentral-Asia. Nyere studier, som for eksempel Olivier Roys *The New Central Asia: the Creation of Nations* (2000), har derimot pekt på forskjellene i den historiske utviklingen i de fem republikkene. Dette har formet dem etter uavhengigheten. Roy har for eksempel dokumentert hvordan Moskva i Tadsjikistan og Aserbajdsjan ga visse segmenter av de lokale elitene kontroll over sikkerhetstjenesten og andre kontroll over partiadministrasjonen. Disse republikkene ble spesielt ustabile da de ble uavhengige. På en lignende måte gjorde forskjellige grader av perestrojka at de turkmenske og kirgisiske sovjetrepublikkene etter uavhengigheten valgte svært forskjellige reformveier. Den nåværende sosiale og politiske situasjonen i de sentralasiatiske statene er dermed karakterisert vel så mye av forskjeller mellom de fem landene som av fellestrekk. Dette gjør at man bør være forsiktig med å gjøre generaliseringer om Sentral-Asia som helhet.

Tilbøyeligheten til å fokusere på kaos snarere enn orden gjør at forskere overser stabiliserende trekk i de sentralasiatiske samfunnene. Dette er et paradoks siden det, etter vår oppfatning, er de stabiliserende faktorene som er de mest interessante og komplekse trekkene ved Sentral-Asia. Disse inkluderer blant annet fremmedgjøring og manglende politisk engasjement, politiets rolle og dets manglende respekt for borgernes rettigheter og konsensus blant myndighetene om å undertrykke enhver tendens til konflikt på grasrotnivå.³³ På kort sikt er det mulig at disse faktorene hindrer lokalbefolkningen i å uttrykke misnøye med negative politiske og økonomiske utviklingstrekk. Dypere sosiokulturelle aspekter, som i Kirgisistans tilfelle en restriktiv våpenkultur, bidrar også til å hindre misnøye i å gi seg utslag i åpen konflikt. Ifølge en del analytikere er det imidlertid nettopp tilstedeværelsen av slike faktorer kombinert med etniske stridigheter og fattigdom som gjør at man kan vente uroligheter.³⁴ Vi er enig i at manglende demokratisering på lengre

state» (*The Economist* 26. juli 2003).

33 Måten tadsjikiske og kirgisiske myndigheter har behandlet konflikt blant landsbyboere i Batken oblast i løpet av det siste året, illustrerer denne konsensusen ganske godt. Se for eksempel *Institute for War and Peace Reporting* 10. januar 2003.

34 Se for eksempel Lubin, Rubin & Nunn (1999). I en anmeldelse av Lubin *et al.* har Nick Megoran (2000) kritisert forfatterne for å overdrive konfliktpotensialet i Ferghana-dalen.

sikt kan føre til konflikt i sentralasiatiske stater. På kortere sikt er det imidlertid slik at disse repressive trekkene like gjerne kan komme til å fungere som stabiliserende elementer.

Gjennom å argumentere for å dreie oppmerksomheten bort fra sikkerhetsdiskursen i Sentral-Asia, mener vi ikke å si at Sentral-Asia er en problemfri sone. Det finnes urovekkende trekk, inkludert radikale islamistiske grupper og etnisk spenning. Likevel – den sterke uoverensstemmelsen mellom ekstern analyse knyttet til situasjonen rundt håndvåpen og den faktiske tilstanden innebærer at man bør være forsiktig med henblikk på hvordan man går frem i studier av sikkerhetssituasjonen i Sentral-Asia. Akademikere bør vurdere hvilke kilder som brukes, hvordan kriserelaterte tema blir tolket og presentert og hvilken vekt som tillegges slike tema i forhold til mer positive og tvetydige trekk ved sentralasiatiske samfunn.

Litteratur

- Barnard, Alan & Jonathan Spencer (2002) *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge.
- Biting the Bullet (2003) *Implementing the Programme of Action 2003. Actions by States and Civil Society* (http://www.international-alert.org/pdf/pubsec/IANSA_PoA_report.pdf).
- Buzan, Barry, Ole Wæver & Jaap de Wilde (1998) *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Campbell, David (1992) *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Manchester: Manchester University Press.
- Ferguson, James (1994) «*The Bovine Mystique*» in *the Anti-Politics Machine: «Development», Depoliticization and Bureaucratic Power in Lesotho*. London: University of Minnesota Press.
- Foucault, Michel (1978). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Human Rights Watch (2001) *Crisis of Impunity. The Role of Pakistan, Russia, and Iran in Fuelling the Civil War in Afghanistan*. 13 (3).
- Lubin, Nancy, Barnett R. Rubin & Sam Nunn (1999) *Calming the Ferghana Valley. Development and Dialogue in the Heart of Central Asia. Report of the Ferghana Valley Working Group of the Center for Preventive Action*. New York: Century Foundation Press.
- MacFarlane, S. Neil & Stina Torjesen (2004) «Kyrgyzstan: A Small Arms Anomaly in Central Asia?» *The Small Arms Survey Occasional Paper* nr. 12 (<http://www.smallarmssurvey.org>).
- Megoran, Nick (2000) Calming the Ferghana Valley Experts. *Central Asia Monitor* (5): 20–25.
- Pannier, Bruce (2000) Central Asia: Kyrgyz, Uzbek Fighting Against Islamic Militants Pauses. *RFE/RL* 3. oktober.
- Pirseyedi, Bobi (2002) *The Small Arms Problem in Central Asia: Features and Implications*. Genève: UNIDIR.

- Presidential Administration (2003) *Report of the Government of the Republic of Tajikistan on the Implementation of the Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in all its Aspects*. Dushanbe.
- Pyadushkin, Maxim, Maria Haug & Anna Matveeva (2003) «Beyond the Kalashnikov: Small Arms Production, Export and Stockpiling in the Russian Federation» *The Small Arms Survey Occasional Paper* nr. 10 (<http://www.smallarmssurvey.org>).
- Roy, Olivier (2000) *The New Central Asia: the Creation of Nations*. London: I.B. Tauris Publishers.
- Sagramoso, Domitilla (2002) «The Illegal Proliferation of Small Arms and Light Weapons in Central Asia» i *Central Asia and the Post-Conflict Stabilisation of Afghanistan*. London: Russia/Eurasia Programme, IISS.
- Spyros, Demetriou (2002) *Politics from the Barrel of a Gun: Small Arms Proliferation and Conflict in the Republic of Georgia (1998–2001)*. Genève: Small Arms Survey.
- UNODC (2002) *Illicit drugs situation in the regions neighbouring Afghanistan and the response of ODCCP*. Wien: United Nations Office for Drugs Control and Crime Prevention.
- US State Department (2003) *FY 2004 Congressional Budget Justification for Foreign Operations*. Washington, D.C.: US State Department.

«All makt åt regionerna»

Centralism, lokalism och utveckling i rysk politik

Katja Ruutu
doktorand, Alexander-
institutet, Helsingfors
universitet

I början av 1990-talet, då det «nya Ryssland» tog form, blev det ytterst viktigt för Jeltsin att nytolka den ryska grundlagen med avseende på regionbegreppet, som tillmättes en central och väsentlig innebörd. För att kunna förstå den nya ryska federationen är det emellertid viktigt att studera Sovjetunionens konstitutionella debatter och dokument. En genomgång av den sovjetiska grundlagens dualistiska uppbyggnad och dess kontroversiella element hjälper oss förstå radikalismen i Jeltsins reformer på 1990-talet och de betydelsenyanser som ingick i hans uppfattning av regionbegreppet.

Jeltsin var en aktör som till en början i sin egenskap av ordförande för Högsta Sovjet och sedan som president sökte stöd på separatistiskt håll, först mot anhängarna av Sovjetunionen och senare mot förespråkarna av sovjetsystemet. Detta stöd fanns i regionerna. Samtidigt ville Jeltsin inte betona identitet utan region inom ramen för sin egen tolkning av den gamla sovjetiska grundlagens dualistiska struktur. Jeltsins program var inriktat på att upplösa sovjetsystemet som han i den nya situationen såg som en ideologisk anakronism. Inom ramen för den sovjetiska modellen var sovjetbegreppet nyckeln till demokrati, både inom respektive delrepublik och på federationsnivå. Jeltsins politik var att utveckla en federal modell i vilken sovjeten inte hade någon som helst roll.

Denna artikel behandlar Jeltsins politiska reformer och sätter dem i relation till tidigare sovjetledares (Lenin, Stalin, Chrusjtjov, Breznev och Gorbatsjov) viktigaste konstitutionella och ideologiska nydaningar vad gäller centralism och lokalism. Jeltsin ville i korthet överge både Lenins uppfattning av staten som byggde på en enpartiregim och Stalins absoluta stat. Han ville ytterligare göra sig

av med Chrusjtjovs, Brezjnevs och till och med Gorbatjovs reformistiska uppfattningar om staten. Samtidigt anknöt Jeltsins reformsträvanden till tidigare projekterade konstitutionella förändringar.

Frågan om lokalism togs för första gången upp i Ryssland under Jeltsineran. När en diskussion om rysk lokalism tog fart på 1990-talet formulerades den vanligen i samband med tal om Rysslands potentiella upplösning. Demokrati var inte den främsta frågan. I detta sammanhang finner jag det intressant att undersöka hur tidigare sovjetledare grep sig an frågan om lokalism. Vidare ämnar jag analysera rysk lokalism och den centrala roll som innehas av den ryska *regionen* och så kallade sub-kollektiv som är engagerade i den konstitutionella debatten (se Ruutu 2002).

Centralmakt i stället för lokalt styre

Slagordet «all makt åt sovjeterna» lanserades i bolsjevikpartiets aprilteser 1917 och var avsett att utgöra en direkt utmaning mot interimregeringens auktoritet. Lenins stridsskrift *Staten och revolutionen* i februari 1917 hade fört fram idealet om det socialistiska samhället som ett vidsträckt antibyråkratiskt, självförsörjande samhälle baserat på sovjeternas makt (Lenin 1965). Lenin angav emellertid inte i detalj hur detta skulle fungera i praktiken. Polan (1984: 25) påstår att Lenins godkännande av sovjeterna bara sträckte sig så långt som till deras roll i den revolutionära rörelsen och att han inte beviljade dem en organisation lämplig för revolutionärt självstyre. På landsbygden var bönderna redan organiserade i kommuner. I städerna motsvarades kommunerna av sovjeterna som inte fanns färdiga utan måste byggas upp från början. Lenin kopplade ihop sovjeterna med kommunerna: De representerade inte enbart ett förverkligande av den «revolutionär-demokratiska diktaturen», de var på samma sätt som kommunerna en försmak av den marxistiska proletariatsdiktaturen.

Marx talade om «proletariatets diktatur» som ett nödvändigt skede i övergången till ett klasslöst samhälle. Lenin däremot gjorde diktaturen till en veritabel hörnsten i sin teori och kommunistpartiet till proletariatets enda sanna representant. Enligt Pipes (1954: 49) «talade Lenin inte om 'proletariatets diktatur' i den sedvanliga marxistiska bemärkelsen av den en gång exploaterade massans hegemoni över sina tidigare exploatörer, utan av ett 'revolutionärt' segments myndighet över det 'småborgerliga' segmentet». I viss mening övergav Lenin uppfattningen av proletariatet som politisk aktör och införde en revolutionär förtrupp, partiet, vilket bättre pas-

sade in i rörelsens koncept. Lenins idéer hade statsbyggande räckvidd.

Stalin använde inte lokalpolitik för att legitimera sin makt. Typiskt för honom var en absolut uppfattning av staten definierad genom centralmakten. Detta innebar en förändring i den marxistiska ideologiska traditionen som hade sett staten som ett undertryckande maskineri i kriget mellan klasserna om politisk makt och som «enbart den organiserade makten hos en klass för att förtrycka en annan» (Hill 1987: 51). Stalin påvisade att staten inte enbart återspeglade samhällets ekonomiska grundval utan staten kunde djupt påverka densamma. Femårsplanen för industrialisering och kampanjen för att kollektivisera jordbruket skapade tillsammans en ny social struktur. Grundlagen av december 1936 deklarerade att Sovjetunionen var «arbetarnas och böndernas socialistiska stat». Detta var ett steg längre än den fundamentala proletariatsdiktatur Lenin hade infört. Stalin gjorde anspråk på att ha avskaffat klassmotsättningarna. Medan 1918 års grundlag hade definierat som sitt ändamål grundandet av socialismen under vilken det inte skulle finnas någon uppdelning i klasser och ingen statlig makt (artikel 9) (Unger 1981: 276–77), proklamerade Stalin grundandet av en socialism som omfattade både klasser och statlig makt. Staten var inte längre ett klassundertryckande organ utan blev ett viktigt instrument för att befrämja klassämja.

De konstitutionella begrepp som rörde den lokala och regionala nivån togs åter upp till diskussion under Chrusjtjovs styre. Vid SUKP:s 20:e kongress 1957 som inledde avstaliniseringsprocessen, utfärdade centralkommittén sin deklARATION «Åtgärder för förbättring av arbetarsovjeterernas verksamhet och stärkande av kontakterna med massorna». Detta har setts som början till organiserade försök att reformera lokalförvaltningen och att återuppliva deltagandet i denna. Chrusjtjovs avsikt var att utveckla den representativa sidan som sovjetererna redan hade. Han avskaffade de centrala ekonomiministerierna och ersatte dem med ett hundratal regionala råd (*sovnarchozy*) (Hill 1987: 48–49).

Sovjeternas utvidgade roll betonades också på den 22:a partikongressen i oktober 1961 då SUKP förde fram ett nytt partiprogram. I det deklarerades att «proletariatets diktatur har fullgjort sin historiska uppgift och har upphört att vara nödvändig för SSSR:s interna utveckling. Staten som växte fram i tecknet av proletariatets diktatur har blivit omformad till en ny, hela folkets stat». Denna formulering följdes omedelbart av ett avsnitt ägnat «sovjetererna och utvecklandet av demokratiska principer i statsförvaltningen» som

reflekterar den nya betoningen av representativa organ i förvaltningen. Chrusjtjov, som ville öka medborgarnas engagemang i statens angelägenheter, förklarade att «varje sovjetmänniska måste bli en aktiv deltagare i samhällsförvaltningen» (Friedgut 1979: 56).

I april 1962 framlade Chrusjtjov ett förslag till grundlagsreform för Högsta Sovjet. I sitt tal sade han att grundlagen i första hand borde återspegla den socialistiska demokratins vidare utveckling till en högre nivå, från proletär demokrati till en demokrati för hela folket som slutligen leder till kommunistiskt självstyre (Unger 1981: 175). Chrusjtjovs uppfattning om staten i den marxistiska traditionen var filosofisk. Han talade om en återgång till den marxistiska idealmodellen av samhället, statens borttynande och en total kommunistisk uppbyggnad. Han använde ofta så kallad utvecklingsterminologi, «övergång till total kommunism», «övergång från proletariats diktatur till hela folkets stat» etc.

Brezjnevperioden avspeglade återgången till det normala. Både på lokal och regional nivå hade den representativa sidan av statsorganen ingen viktig roll, snarare tvärtom. År 1965 beslutade Högsta Sovjet om en förändring i Chrusjtjovs administrativa reformer. Alla regionala råd (*sovnarchozy*) avvecklades; i deras ställe trädde centraliserade ministerier av både allunionistisk och unionsrepublikansk typ (Hazard 1982: 111). Distriktpartikommittén (*rajkom*) återupprättades på landsbygden för att ersätta de separata partikommittéerna för jordbruksförvaltning och industri på distriktsnivå. På samma sätt återförenades de regionala partikommittéerna (*obkom*) och de regionala sovjeterna (Hough & Fainshod 1979: 253).

Det på den 22:a partikongressen år 1961 framlagda partiprogrammet, som utlovade de första synliga stegen mot en övergång till full kommunism senast på 1980-talet, försvann helt ur officiella handlingar under Brezjneveran. De deklARATIONER i programmet som behandlade uppkomsten av en så kallad hela folkets stat, en mera framträdande roll för allmänna organisationer och massorganisationer och förändringar inom SUKP försvann likaså (Kelley 1980: 183). Det nya ledarskapet tog bestämt avstånd från Chrusjtjovs utopiska diskussion om «statens borttynande». I motsats till Chrusjtjov och hans anhängare ville Brezjnevregimen formulera en säker och gradvis tillväxtprocess mot högre former av socialism och slutligen kommunism och tillhandahålla en motivering för en utvidgning av stats- och partimekanismernas roll. Därför representerar termen «utvecklad socialism» (*razvityj sotsializm*) av politisk nödvändighet ett utvecklingsstadium som i synnerhet kännetecknas av sin egen inneboende stabilitet och av det långsamma och icke-trau-

matiska framskridandet mot allt högre framtida socioekonomiska former. Termen innehöll de rationaliseringar och motiveringar som behövdes för att rättfärdiga regimens intresse av att modernisera ekonomin och statsförvaltningen (Kelley 1980: 187). Stor vikt fästes vid ett «vetenskapligt tillvägagångssätt» i beslutsfattandet (Hough & Fainshod 1979: 255) och Chrusjtjovs ideologiskt betingade tidtabell för kommande förändringar försvann: Begreppet utvecklad socialism innefattade ingen bestämd definition av när kommunismen skulle inträffa.

Jeltsins revolution: «All makt åt regionerna»

I sitt tal till den första ryska Folkdeputeradekongressen i maj 1990 tillmätte Jeltsin ordet «suveränitet» avgörande betydelse. Han påstod att «många år av imperialistisk centralledd politik hade försatt unionsrepublikerna i en oklar situation beträffande deras rättigheter, förpliktelser och ansvar». Jeltsin lovade att beskydda det ryska folkets verkliga makt. För att uppnå detta mål måste Rysslands sanna suveränitet bevaras bland de jämställda unionsrepublikerna. «Republikernas problem kan inte lösas om de inte ges full politisk suveränitet. Endast detta skapar harmoni i relationerna mellan Ryssland och Sovjetunionen liksom också mellan de ryska autonoma territorierna (Jeltsin & Chasbulatov 1997: 25). För Gorbatsjev betydde suveränitet «republikernas organiska engagemang i fördelningen av statligt arbete» (Gorbatshev 1989: 227). Jeltsin gav ordet «suveränitet» politisk innebörd. För honom var frigörelse från makt detsamma som Rysslands frigörelse från Sovjetunionen och han använde ordet «suveränitet» i betydelsen «decentralisering». Det var typiskt för Jeltsin att tala om Rysslands nya historia som en frigörelse från sovjetisk historia. Sådana yttranden är betecknande för kritiska perioder när gammal makt omdefinieras och den nya skiljs från den. Jeltsin ville avskaffa all gammal auktoritet och gjorde klart att det var omöjligt att komma fram till en uppgörelse med det gamla.

Den första ryska Folkdeputeradekongressen i maj 1990 beslöt att det ryska federala systemet skulle förnyas. Deklarationen om statlig suveränitet i juni 1990 erkände «behovet av utvidgade rättigheter för de autonoma republikerna och regionerna inom RSFSR». Högsta Sovjets presidium föreslog en tidtabell för ett federalt avtal. Centralregeringen svarade välvilligt på republikernas och regionernas krav (Sakwa 1996:183). Ett gott exempel utgör den begäran som uttrycktes av den Nationella Fronten i Karelska republiken på dess första kongress i mars 1990: att republikens lagar skulle ha

företråde framom centralregeringens lagar (Tsygankov 2000: 12). Från juni till oktober 1990 antog 11 av Rysslands 16 autonoma republiker sina egna deklamationer för suveränitet och sommaren 1991 hade alla 16 autonoma republiker deklarerat sin suveränitet. Ehuru dessa deklamationers rättsliga status förblev oklar, visade de hur ivriga republikerna var att bestämma över sina egna angelägenheter, särskilt i fråga om naturtillgångar. Efter att ha fått provsmaka statsstatus var de etnofederala territorierna inte beredda att avstå från den, särskilt som Jeltsin och hans bundsförvanter hade utnyttjat suveränitetsfrågan i sin egen kamp mot kommunistregimen (Sakwa 1996: 186).

Jeltsin och hans allierade förstod regionernas betydelse i den politiska debatten mot de gamla auktoriteterna och uppmuntrade republikerna i deras kamp för utvidgad autonomi. Om det unionsfördrag Gorbatjov och hans grupp hade utarbetat sade Jeltsin att «vi [unionsrepublikerna i SSSR] ser ut som marionetter, inte som suveräna stater. Den nya unionen måste börja skapas nerifrån» (*Moskovskie novosti* 2 december 1990: 2). För att få de autonoma republikerna på sin sida mot Jeltsin vände president Gorbatjov upp och ned på dispyten och förklarade att de borde frigöra sig från Ryssland och ingå i unionen. Både Gorbatjovs och Jeltsins grupperingar hade senare stora svårigheter att försvara republikernas ideal för suveränitet.

Sovjeter, regioner och centralregeringen

För att förstå den federala regeringens roll på de regionala och lokala nivåerna är det bäst att gå tillbaka till år 1990 då de första demokratiska, regionala och lokala valen hölls i andan av Gorbatjovs reformpolitik. Valresultaten innebar att anhängare av perestrojkareformerna kom in i flera regionala och lokala sovjeter. Det var i Gorbatjovs och hans grupps intresse att röja undan motståndare till de ekonomiska reformerna från nyckelposter i regional- och lokalförvaltningen för att förbättra landets ekonomiska läge. Det var emellertid inte fråga om en politik som skulle skaka kommunistpartiets ledarställning och Sovjetunionens makt (Linz & Stepan 1996: 378).

Då de konservativa kommunistpartimedlemmarnas kupp försök i augusti 1991 misslyckades befäste den nyvalde presidenten Boris Jeltsin sin ställning. Han llerade sig med regionerna. Särskilt i oblasterna fann han stöd för sin politik. I augusti 1991 återupprättades genom ett beslut av Högsta Sovjet guvernörsbefattningen som

ersatte ordförandeposten i sovjeternas exekutivkommittéer (*ispol-komy*) i oblasterna, krajerna och de autonoma regionerna. Sovjeterna blev nu hänvisade till att formulera politik och representera väljarna, inte till att leda den exekutiva sidan. Denna lag försvagade det gamla kommunistpartiets förmåga att kontrollera regionerna och belönade reformisterna och Jeltsins anhängare (Hahn 1994: 211). Enligt tsaristisk och sovjetisk kutym, som sålunda fortsatte, utnämndes guvernörerna av överhuvudet för kejsardömet/unionen/federationen. Guvernörerna fick också rätt att utnämna chefer för den lokala förvaltningen i städer och distrikt, upplösa den lagstiftande församlingen och beordra nya val.

Guvernörsinstitutionen blev mycket viktig för president Jeltsin. Samtidigt är den ett gott exempel på det oklara förhållande som rådde mellan centralmakten och regionerna. Fram till mitten av 1990-talet utnämnde Jeltsin de flesta oblast- och krajguvernörerna fastän Högsta Sovjetet i oktober 1991 godkände en lag om guvernörsväl. Jeltsin lyckades dock uppskjuta guvernörsvalet och förlänga sin utnämningbefogenhet med hjälp av olika motiveringar, som t.ex. privatiseringsprogrammets behov. De av Jeltsin utnämnda guvernörerna råkade ofta i konflikt med regionsovjeterna. Konflikter uppstod särskilt på grund av att guvernörerna representerade president Jeltsins politiska «maskineri» och sovjeterna representerade oppositionen.

Debatten om regionernas roll

Debatten om Gorbatjovs och Jeltsins politik betonade regionens betydelse som politiskt begrepp. Grupperingarna kring Gorbatjov och Jeltsin använde liknande strategier: först tillämpade de valdemokrati för att mobilisera massunderstöd i valen 1989 och 1990 som en motvikt till kommunistpartiets apparat, sedan stödde de tanken på starka regioner. Fastän båda senare hade svårigheter att försvara vad de först hade understött var det maktkampen mellan dessa grupper som mest befrämjade den regionala självstyrelsen. Gorbatjovs och Jeltsins rätt framgångsrika politik i fråga om regionalism stammade från deras erfarenhet av regional politik under sovjettiden. Båda hade varit förste sekreterare i regionala partier, Gorbatjov i Stravopol kraj och Jeltsin i Sverdlovsk oblast.

John Morrison (1991: 189) konstaterar att «ett av skälen till Sovjetunionens fall var dess ledares ovilja att acceptera unionsrepublikernas suveränitet. Gorbatjov ville upprätthålla Sovjetunionen som en enda stat men som en förnyad federation. Han gick tillbaka

till den ursprungliga leninistiska tanken att en sann federation kunde byggas upp som en symbios mellan 'stark centralmakt' och 'starka republiker'. Denna idé var i sista hand avsedd att jämna vägen för en enhetsstat». För Gorbatjov var glasnost öppenhetens retorik som körde ut det gamla systemet, men samtidigt var den en «maktflyktens retorik» som öppnade upp gamla skiljelinjer i auktoritetsfördelningen genom att belysa maktstrukturens dimensioner. Gorbatjov var den nya erans förelöpare som oundvikligen blev ett exempel på konservatism enligt Jeltsins tolkning. Under glasnost ersattes det gamla systemets undermåliga metoder med bättre men samtidigt bevarades de gamla metoder som ansågs nödvändiga. I detta sammanhang kan det hävdas att Gorbatjov var en reformist och Jeltsin en revolutionär. Jeltsin ville avskaffa den gamla makten och gjorde klart att kompromisser var omöjliga. Han störtade det gamla systemet men var samtidigt en uppbyggare av ett nytt. Jeltsin var emot sovjeterna, men oundvikligen och sannolikt mot sina egna avsikter blev han också motståndare till kommunismen.

Syftet med de administrativa dekret som utfärdades i Ryssland i slutet av 1980-talet och i början av 1990-talet var att lösa den horisontala konflikten. Gorbatjov försökte «demokratisera» sovjeterna genom att göra den verkställande sektorn ansvarig inför den lagstiftande sektorn. Han utnyttjade sovjeterna till att rättfärdiga centralmakten. Jeltsin använde däremot regionerna som en legitim källa till central makt. Han och hans grupp såg sovjeterna som motståndare till sin politik och ville bli kvitt dem med guvernörernas hjälp. Tanken var att stärka de demokratiska organens verkställande makt och besätta de exekutiva nyckelposterna (guvernörsposterna) med lokala funktionärer som stödde presidenten. «Jeltsinisterna» hade som mål att skrota den tidigare sovjetiska förvaltningen men resultatet blev ofta närmast motsatsen. T.ex. verkade det exekutiva maskineriet, särskilt på regionnivå, bemannas av funktionärer från sovjeterna.

Jeltsin fientliga inställning till kommunismen inträffade inte plötsligt eller av ideologiska skäl utan som ett resultat av det maktpolitiska spelet på 1990-talet och som en reaktion på det. Gorbatjovs strategi var att stärka sovjeterna och den lagstiftande sektorns roll i förhållande till den exekutiva sektorn. Jeltsins taktik var att stärka den exekutiva sektorn i förhållande till den legislativa. Den röda tråden i båda dessa taktiska planer var att skapa en reformstrategi byggd på de tillfällen som erbjöds av de åter aktualiserade problemen med regionerna och sub-kollektiven.

Regionerna eller sovjeterna, vilka bestämmer grundlagen?

Efter Sovjetunionens upplösning nådde regionernas roll sin höjdpunkt i debatten om Rysslands nya grundlag. Ordföranden för Högsta Sovjet, Ruslan Chasbulatov, avlade en rad besök till regionerna för att få dem på sin sida mot president Jeltsins politik. Han deklarerade i april 1993 att han hade återbördat sovjeternas makt åt regionerna som snart skulle lämna den tillbaka åt centralmakten. Chasbulatov föreslog upprättandet av en parlamentarisk republik och återupprättandet av sovjeternas makt på regional och lokal nivå. Han föredrog ett återupprättande av sovjeternas makt, med de lokala verkställande myndigheterna underordnade de lokala sovjeterna, som i sin tur skulle vara underordnade Högsta Sovjets presidium (Sakwa 1996: 125). Medan Jeltsin ville lösgöra folkets makt från sovjeternas med hjälp av regionerna, framställde Chasbulatov folkets makt som en kombination av «sovjet-region-union» och sammanförde sålunda sovjeterna och regionerna. Proletariatet hade försvunnit ur parollen «all makt åt sovjeterna».

Jeltsin försökte också få regionerna på sin sida i den konstitutionella debatten och lockade med en federal modell. I motsats till Chasbulatov som hade erbjudit regionerna den «ursprungliga» sovjetmodellen, ville Jeltsin göra sig av med sovjeterna. Jeltsin och Chasbulatov framlade sålunda två olika sätt att etablera folkets makt. Jeltsin strök sovjeterna ur formeln «federal-sovjet-union». Med «all makt åt regionerna» ersatte regionerna sovjeterna. Sålunda återvände folkets makt till den federala modellen och sovjetbegreppet avskaffades.

Federalism som en sovjetisk och rysk kompromissmodell

Uppfattningen av federalismen som nyckeln till enhet var en kompromiss i bolsjevikernas politik. Federalismen framträdde som styrelseform då bolsjevikerna övertog det ryska kejsardömet. Federationen var inte ett sovjetiskt paradigm men accepterades som regeringsform och nyckeln till enighet mellan sovjeterna och staten. Sovjeternas roll i 1918 års grundlag var mångtydig. Artikel 10 deklarerar att all makt tillhör arbetarna som hade organiserat sig i sovjeter. Artikel 12 bestämde att den högsta makten låg hos den allryska deputeradekongressen och den exekutiva centralförsamlingen, medan artikel 5 definierade staten som en «federation», vilket inte närmare preciserades.

Den tredje allryska sovjetkongressen, som hölls i januari 1918 efter att Konstituerande församlingen hade upplösts, antog en «Deklaration gällande det arbetande och exploaterade folkets rättigheter». Stalin som utnämndes till folkkommissarie för nationalitetsfrågor avgav en resolution rubricerad «Den ryska republikens federala institutioner». Första paragrafen deklarerade att «den ryska socialistiska sovjetrepubliken är skapad på basen av en frivillig union mellan de ryska folken i form av en förbundsstat bestående av deras sovjetrepubliker». Den absoluta rätten att utträda ur unionen var, enligt Aryeh L. Unger (1981: 54), den enda punkt som radikalt tog avstånd från centralismens generella innebörd. Den kan spåras tillbaka till bolsjevikernas lära om rätten att utträda och den bidrog till att kamouflera de centralistiska elementen i grundlagen, eller åtminstone till att försona eventuella motståndare till dessa klausuler.

Femårsplanerna, som befäste centralmakten i unionsrepublikerna och de autonoma områdena, introducerades under Stalin (1928). När ekonomin väl hade centraliserats följde den politiska makten efter och kulturen likriktades. Detta skapade en sovjetisk nationalism och en sovjetisk identitet. De nationella republikerna och autonoma områdena upphörde att vara krafter i folkens assimilation. Kampen mot lokal nationalism hade börjat. Stalins federala begrepp, vilkas mest omdiskuterade beståndsdelar byggde på användning av nationell identitet, förklarar varför så få autonomisträvanden förekom. Stalin utvecklade de mytologiska, både heroiska och banala, sovjetmedborgartyperna längre än någon annan sovjetledare.

Grundlagen av år 1936 fastslog att de socialistiska nationerna stod förenade i en samstämmig broderlig union på frivillig basis. Det fanns inga nationella stridigheter dem emellan lika lite som någon klasskamp mellan de nya socialistiska klasserna (det fanns nämligen ännu klasser: arbetare och bönder). Unionsrepublikerna tillerkändes rätten att utträda ur unionen vilket förväntades kunna tillfredsställa den nationalistiska andan. Nationaliteterna skulle känna att de ingått en överenskommelse av kontraktsnatur som erbjöd ett rättfärdigande av det välde som innerst inne finns i den sovjetiska nationalitetspolitiken (Hazard 1968: 92).

De nationella egenskapernas blomstring (*rastsvet*) och sammanmältningen av nationaliteter (*slijanie*) förordades samtidigt under Chrusjtjov-perioden. Enligt SUKP:s program för år 1961 «leder den nationella medvetenhetens och kulturens blomstring under socialismen till ett närmande mellan nationer i riktning mot fullständig enhet». Chrusjtjov insåg emellertid att «utplånandet av nationella

skillnader är en betydligt längre process än att utjämna klassdistinktioner» (Rutland 1984: 159).

Föreställningen om «en ny historisk mänsklig gemenskap, sovjetfolket» nämndes som ett integrerande element i det «utvecklade socialistiska samhället». Den formulerades för första gången av Chrusjtjov i hans tal om 1961 års partiprogram, togs upp av Brezjnevs på SUKP:s 24:e partikongress 1971 och har sedermera vunnit indesteg i den sovjetiska nationalitetsdoktrinen som ett ytterligare mellanstadium på vägen mot kommunism. «Sovjetfolket» förekom också i inledningen till 1977 års grundlag. Unger (1981: 183–84) hävdar att det betecknar regimens avsikt att legitimera den process genom vilken minoritetsfolken i den sovjetiska «nationsfamiljen» förväntas bli assimilerade med sin ryske «storebror». Detsamma kan sägas om textens hänvisningar till «sovjetisk patriotism» och «socialistisk internationalism».

Ett nytt partiprogram antogs år 1986 av den 27:e kongressen, den första som hölls under Gorbatjovs tid. I nationella frågor skiljde sig det nya programmet bara obetydligt från de föregående. Den största nyheten var bruket av begreppet «det förenade sovjetfolket» (*edinyj sovjetskij narod*). Gorbatjov deklarerade att «sovjetfolket representerar en ny typ av socialt och internationellt samfund i vilket förtryck och ojämlikhet har avskaffats och ersatts av vänskap mellan folken, respekt för nationella kulturer och nationell värdighet för alla». Gorbatjov hänvisade till Lenin – folkens integration i en stat som gav högsta prioritet åt denna integration. Enligt Héléne Carrère d'Encausse (1992: 5–8) presenterade Gorbatjov en idyllisk bild av nationalitetsfrågan, som för honom verkade representera den enda verkliga framgången i hela den sovjetiska historien.

Gorbatjov satte igång en diskussion om de nationella frågorna i september 1989. Vid centralkommitténs plenarsession sade han att «sann demokratisk centralism måste ge partierna i unionsrepublikerna större frihet. Detta har förverkligats inom den allmänna ramen för SUKP (...) samtidigt måste vi stå emot all federalisering av SUKP eftersom den skulle innebära slutet för det parti Lenin grundade och också förorsaka perestrojkan och hela socialismen irreparabla skador» (Neuvostoliiton kansallisuusohjelma 1989: 49). Ett par månader före Gorbatjovs tal hade det litauiska kommunistpartiet antagit ett nytt program som fastslog att partiet kämpade för «den litauiska statens självständighet». Partiet offentliggjorde ytterligare sin avsikt att hålla en kongress för att besluta om sin egen oavhängighet. Kongressen ägde rum i december 1989 och det litauiska kommu-

nistpartiet röstade för att bryta med SUKP. Paradoxalt nog var det följaktligen kommunistpartiet som deklarerade det första utträdet någonsin i Sovjetunionen. Gorbatjov försökte få Litauen att stanna kvar i federationen med motiveringen att unionen skulle bli en verklig federation vilket han medgav att den aldrig varit; nya lagar skulle reglera rätten till utträde vilket skulle göra det möjligt för litauerne att utträda lagligt om de alltjämt ville göra det (Carrère d'Encausse 1992: 153–56).

I oktober 1990 antog Sovjetunionens Högsta Sovjet en lag som bekräftade att de federala lagarna går före republikernas lagar. Vid denna tidpunkt hade alla femton sovjetrepubliker proklamerat sin suveränitet, och några månader senare förklarade sig Litauen, Estland, Lettland och Armenien självständiga. De autonoma republikerna inom RSFSR började också förklara sin suveränitet. I detta läge föreslog Gorbatjov ett nytt unionsfördrag i november 1990 (Carrère d'Encausse 1992: 241–44).

Två gånger försökte Gorbatjov rädda Sovjetunionen. Gorbatjovs avtal kallades först «De suveräna sovjetstaternas union» och sedan «De suveräna staternas union». I mars 1990 varnade han för att krav på kommunistpartiets upplösning skulle innebära «rubbningar i alla element av vår status som egen stat». I juli 1991 varnade han representanter för republikerna för konfrontationer som kunde leda till «ett sönderfall av Sovjetunionens statliga existens». Då Gorbatjov avgick från sin post i december 1991 talade han till nationen om sina största farhågor: «Det värsta med denna kris var den statliga existensens sammanbrott. Jag är orolig över vårt folks förlust av medborgarskap i ett framstående land – följderna av detta kan bli allvarliga för alla» (Breslauer 2002: 95–96). Statlig existens betydde för Gorbatjov framför allt sovjetisk nationalitet, partiet och sovjetisk federal struktur.

Då det ryska federativa avtalet undertecknades 31 mars 1992 sade Jeltsin att «den ryska staten av idag ska baseras på fria republiker och regioner, på deras realistiska makt och myndighet. (...) Det federala avtalet skyddar Ryssland mot kaos, ett makttomrum och otyglad klickbildning. Grundvalen för avtalet är en förnuftig avvägning av intressen och sträng differentiering mellan federations-subjektens och centralregeringens befogenheter och makt» (Jeltsin & Chasbulatov 1994: 129–30).

Förutom Tatarstan och republiken Tjetjenien, undertecknade alla de andra 89 federationssubjekten fördraget. Tatarstan hade tidigare röstat för självstyre och republiken Tjetjenien hade förklarat sin

självständighet från Ryssland i november 1991 (Sakwa 1996: 187). Jeltsin hade vädjat till Tatarstans folk att underteckna fördraget. I mars 1992 sade Jeltsin att

I det moderna demokratiska Ryssland finns det ingen plats för en imperialistisk inställning gentemot republikerna. Vi understöder ett stärkande av republikernas suveränitet. Ryska Federationen stöder Tatarstans strävanden att höja sin statliga och konstitutionella status. Det finns ingenting som inte kan klaras upp genom civiliserade underhandlingar. Det finns emellertid vissa angelägenheter som inte får kränkas under några som helst omständigheter. De är Rysslands enhet och dess statliga och territoriella integritet (*Rossijskaja gazeta* 21 mars 1992: 7).

Tatarstan drog tillbaka sin självständighetsförklaring men antog en författning som bekräftade att det var en stat «associerad med Ryssland» (Sakwa 1996: 188). Efter att det tjetjenska presidentparlamentet slutligen hade intagits av de federala styrkorna i januari 1995, gjorde Jeltsin ett uttalande enligt vilket «det militära skedet av den ryska grundlagens återupprättande i det närmaste är avslutat».

Avslutning

Begreppet «federation» har en mytologisk klang i rysk politik. Dess centrala budskap gäller de ömsesidiga relationerna mellan de olika politiska sfärerna. Det är på en gång lokalistiskt i förhållande till centralmakten och centralistiskt på den lokala nivån. Då den Ryska Sovjetiska Federationen grundades år 1918 utgjorde termen «federation» ett band mellan regionerna och centralmakten vid utarbetandet av grundlagen. Detta betyder att begreppet kan anpassas till mycket olika modeller. I detta sammanhang är det ingen överraskning att motsättningen mellan region och sovjet blev konkret i federala sammanhang.

I allmänhet kan «federation» i den konstitutionella retoriken referera till stabilitet och harmoniska relationer mellan region och

centralmakt. Icke desto mindre omfattar begreppet de två immanenta och ständigt rivaliserande elementen decentralisering och centralisering. Det kan därför lika väl användas till att underbygga krav på decentralisering som på centralisering.

Litteratur

- Breslauer, George W. (2002) *Gorbachev and Yeltsin as Leaders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carrère d'Encausse, Hélène (1992) *The End of the Soviet Empire*. New York, NY: Basic Books.
- Gorbatshev, Mihail (1989) *Ei vaihtoehdot. Puheita vuosilta 1987–1989*. Helsinki: WSOY.
- Friedgut, Theodore H. (1979) *Political Participation in the USSR*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hahn, Jeffrey W. (1994) «Reforming Post-Soviet Russia: The Attitudes of Local Politicians» i T.H. Friedgut & J.W. Hahn (red.) *Local Power and Post-Soviet Politics*. New York, NY: M.E. Sharpe.
- Hazard, John N. (1968) *The Soviet System of Government*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Hill, Ronald J. (1987) «State and Ideology» i Martin McCauley (red.) *Khrushchev and Khrushchevism*. Indianapolis, IN: Indiana University Press.
- Hough, Jerry F. & Merle Fainsod (1979) *How the Soviet Union is Governed*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jeltsin, Boris & Ruslan Chasbulatov (1994) *Edinstvo, kompromis, borba*. Moskva: Terra.
- Kelley, Donald R. (1980) «Developments in Ideology» i Donald R. Kelley (red.) *Soviet Politics in the Brezhnev Period*. New York, NY: Praeger Publishers.
- Lenin, Vladimir I. (1965) *The State and Revolution*. Beijing: Foreign Language Press.
- Linz, Juan & Stepan Alfred (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Morrison, John (1991) *Boris Yeltsin. From Bolshevik to Democrat*. London: Penguin Books.
- Neuvostoliiton kansallisuusohjelma* (1989) Tampere: Kirjapaino Sanan Tie OY.
- Pipes, Richard (1954) *The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism 1917–1923*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Polan, A.J. (1984) *Lenin and the End of Politics*. London: Methuen & Co.
- Rutland, Peter (1984) «The Nationality Problem and the Soviet State» i Neil Harding (red.) *The State in Socialist Society*. Oxford: St. Antony's College.
- Ruutu, Katja (2002) «Regions as Subcollectives in the Russian Politics» i Markku Kivinen & Katri Pynnöniemi (red.) *Beyond the Garden Ring. Dimensions of Russian Regionalism*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Sakwa, Richard (1996) *Russian Politics and Society*. London: Routledge.
- Tsygankov, Anatoli (2000) *Evolution of Political System in Karelia during 1989–1998*. Discussion Paper.
- Unger, Aryeh L. (1981) *Constitutional Development in the USSR*. London: Methuen & Co.

«Det er søtt og vakkert å dø for Stalin!»

Jardar Østbø
studentstipendiat ved
Avdeling for Russlands-
studier, NUPI

Dette er ikke et slagord fra 2. verdenskrig. Påstanden er derimot den kjente skribenten Aleksandr Dugins ord, og representerer i et nøtteskall hans syn på Stalin, slik det kommer til uttrykk i en artikkel fra 2001. Med unntak av Khrusjtsjovs destalinisering har det i Russland vært manglende vilje til å ta et oppgjør med Stalin på samme måte som Tyskland tok et oppgjør med Hitler. De mange mørke sidene ved personen og epoken har fått liten oppmerksomhet. Dugin er imidlertid ikke redd for å snakke om Stalin. Han ønsker å revidere grunnlaget Stalin tradisjonelt blir vurdert på, og forsvarer blant annet Stalins utrenskninger med utgangspunkt i ekstrem kollektivism. Enkeltmennesket har ingen rettigheter. Kollektivet er alt, individet er intet. Døden, fedrelandet og Stalin er ifølge Dugin alle sider av samme sak. De som ble drept under Stalins utrenskninger, døde derfor filosofisk sett for fedrelandet. Dessuten foredler vold mennesket, hevder Dugin. For Dugin er fascisme og kommunisme to svært nærliggende ideologier, og han bekjenner seg til begge. Eurasiat, fascist, kommunist, mystiker, «konspirolog» og reaksjonær: Dugin er en original, men også skremmende tenker. Denne artikkelen presenterer Dugin med utgangspunkt i hans syn på Stalin.

Aleksandr Dugin

Aleksandr Geljevitsj Dugin (f. 1962) er filosof, skribent, redaktør og politiker. Han har ingen formell utdanning, men har siden tenårene pleid omgang med mystisistiske tenkere som Jevgenij Golovin, Jurij Mamlejev og Gejdar Dzejmal (Shenfield 2001: 190–94). I en

periode var Dugin medlem av Pamjat'-bevegelsen, men forlot den, blant annet fordi den ikke var «tilbakeskuende nok». I 1993 stiftet han og den beryktede forfatteren Eduard Limonov Det nasjonalbolsjevikiske parti (NBP), hvor Dugin ble den ledende ideologen. Fem år etter stiftelsen forlot han partiet, og i 2001 var han med på å starte bevegelsen Jevrazija (Eurasia). En stund stod han Gennadij Ziuganov nær, og skal ha spilt en betydelig rolle i utviklingen av dennes ideologi (*ibid.*: 192). Dugin har siden 1998 vært offisiell rådgiver for parlamentspresident Gennadij Seleznev.

Dugin driver sitt eget forlag, Arktogeja, hvor han har publisert alle sine elleve bøker. Gjennom Arktogeja har han startet flere tidskrifter, for eksempel *Giperboreets* (Hyperboreeren), *Milyj Angel* (Kjære engel) og *Jevrazijskoe vtorzjenie* (Eurasiatisk innmarsj), og han publiserer jevnlig i *Nezavisimaja gazeta*. Hovedmediet er imidlertid Internett. Fra startsidene <http://www.arctogaia.com/> kan man blant annet klikke seg inn på alle Dugins bøker. Deler av dem er også oversatt til andre språk.¹ Dugin skriver om svært forskjellige temaer, fra aktuelle politiske emner via ortodoksiens metafysikk og Aleister Crowley til punkmusikeren Johnny Rotten og popduoen Tatu.

Karthago må ødelegges!

En av hovedbestanddelene i Dugins univers er geopolittikk. Hans verdensoppfatning er særlig inspirert av den britiske geografen sir Halford Mackinder og den tyske geografen og offiseren Karl Haushofer.² Ifølge den er hovedlinjen i historien så vel som i moderne internasjonal politikk kampen mellom kontinentene, en konfrontasjon mellom sjø- og landmakter (Dugin 1997b). Dugin gjør utførlig rede for sine oppfatninger i boken *Geopolittikkens grunnlag* (Dugin 1997a). De største sjømaktene er Storbritannia og USA, som representerer det såkalte «åpne samfunn», det vil si demokrati, handel, kremmeridealet og modernitet. Således er de arvta-kerne til Karthago.

De har forrådt Rom til fordel for Karthago og dens gullkalv. De som nå tilber Molok kalles «den frie verden», «siviliserte land» eller «det åpne samfunn». Etter å ha revet seg løs fra Bysants gikk Vesten mot ett mål: Kapitalens kongerike, absoluttering av «pengesystemet» (...) Senere

1 Dugin hevder selv å snakke ni språk.

2 Grunnleggeren av teorien om *Lebensraum*.

dannet det seg en ny sivilisasjon under dette rent karthagiske idealets fane, «den amerikanske drøm», rensert for historie, for det antikke Roms siste spor som Europa ennå ikke hadde utslettet – et kunstig, laboratorieskapt ideal etter karthagisk verdensordning – Amerikas forente stater (Dugin 1997b).³

Landmaktene er Tyskland og Russland, som representerer «det lukkede samfunn», ideokrati, sosialisme, krigeridealet og tradisjon. Russland er Romerrikets arvtaker, Moskva er Det tredje Rom:

Vesten faller fra ortodoksien (...). Bysants faller fordi hun inngikk kompromiss med Vesten (...). Men i det nordlige Eurasia står en ny sol opp. Det siste Rom. Moskva. Rus' påtar seg Roms misjon, både det Rom som utslettet den forhatte byen fra jordens overflate og det som lyste opp jordens områder med Kristi sanne tro. Russland er en akse i historien, fastlandets høyborg. De siste tiders nye Rom (Dugin 1997b).

Kampen mellom sivilisasjonene skjer ikke bare på det åpne plan, gjennom offisiell politikk, men også i det skjulte. Dugin hevder at selv om det ikke alltid virker like åpenbart, er det alltid to hemmelige eliter, den atlantistiske og den eurasiatiske, som står mot hverandre. Denne motsetningen er den egentlige og strukturelle, og ligger til grunn for historiens gang. I Sovjetunionens tilfelle vil det for eksempel si at den viktigste konfliktlinjen under borgerkrigen ikke nødvendigvis gikk mellom de røde og de hvite, men mellom atlantistene og eurasiatene (Dugin 1993a).

Vi ser et klart bipolart tenkesett hos Dugin: «Virkelighetens verden er bygd på en lov om dualitet» (Dugin 2000). Kampen mellom de to sidene gjelder for ham på alle områder og er en allmenngyldig naturlov.

To uforenlige posisjoner, to altomfattende verdensoppfatninger, to fremtidsprosjekter for menneskeheten. De utelukker hverandre gjensidig. Mellom dem finnes kun fiendskap, hat, en ytterst grusom kamp om tilintetgjørelse etter reglene og uten regler, til siste blodstråpe (*ibid.*).

Dette henleder tanken på hvordan russiske tankemønstre fremstilles av Jurij Lotman og Boris Uspenskij (Lotman & Uspenskij 1984). Alan Ingram (2001: 1035) setter opp følgende dikotomier slik han mener de kommer til uttrykk hos Dugin:

3 Molok var en gud man i antikkens Midtøsten ofret barn til.

Earth	Water
Land	Sea
Continent	Island
Tellurocracy	Thalassocracy
Heartland	World Island
Rome	Carthage
Russia, USSR	England, USA
Eurasianism	Atlanticism
Space	Time
East, North	West, South
Hero	Trader
Ideocracy	Democracy
Warrior, Socialist	Capitalist
Tradition	Modernity
Traditional religion	Antichrist

Vi legger til et motsetningspar til, anført av Wayne Allensworth (1999: 278):

Chaos Order

I tillegg til at denne «modellen» representerer en forenkling, er Dugins verker fulle av (i hvert fall tilsynelatende) selvmotsigelser. Det klassiske eksemplet er hans forhold til Japan. Som sjømakt burde landet vært blant Eurasias fiender, men Dugin har en forkjærlighet for landets tradisjoner og ser på det som en mulig alliert av Russland (Shenfield 2001: 198). Han er eklektisk og inkorporeerer nye momenter i sin tenkning etter hvert. Dugin vil nok selv være uenig i hva som kan karakteriseres som selvmotsigelser. Likevel er ikke mangelen på logisk sammenheng nødvendigvis noe negativt for Dugin, siden han først og fremst er mystiker og det er det mystiske som for ham er den egentlige virkelighet (*ibid.*: 197f). Denne mystisismen skiller ham fra MacKinder-skolens geopolitikere.

Hvis vi returnerer til Dugins syn på Stalin, havner Stalin utvilsomt i den venstre kolonnen i Ingrams oppsett: «Lenin og Stalin var 'eurasiater' eller i det minste under sterk innflytelse av den eurasiatiske ordens agenter» (Dugin 1993a). «Den store kampen mellom kontinentene», som Dugin kaller den konstante striden mellom eurasiater og atlantister, drives frem av krefter som er så sterke at en enkeltperson som Stalin vanskelig kan dominere dem. Samtidig er Stalin med på å drive det eurasiatiske prosjekt fremover slik som for eksempel gjennom opprettelsen av Warszawapakten (Dugin 1993b). For Dugin er sosialismen et eurasiatisk system og Stalin både sosialist og eurasiat. For å underbygge dette synet på sosialismen anfører han Karl Poppers teori om «åpne» og «lukkede» samfunn (Dugin 1997e) og forsøker også å vise likhetene mellom sosialisme og fascisme.

Dugins revisjonisme

Mange russiske nasjonalisters hyllest til Stalin går på hans angivelige klarsynthet; at han skal ha sett tingene slik de «virkelig er». Han representerte en motvekt til mer ortodokse marxister slik som Trotskij, hvor sistnevnte blant annet gjennom å insistere på nødvendigheten av en verdensrevolusjon ble et skoleeksempel på en dogmatisk teoretiker som nektet å se harde fakta i øynene.

Dugin er, i hvert fall ved første blick, intet unntak i forhold til andre russiske nasjonalister. Fraser som «Josef Stalin forsto meget godt (...)», «Men Josef Stalin slumrer ikke» og «Josef Stalin forholdt seg til virkeligheten (...)» (Dugin 2001a) er i så måte typiske. Dugin hevder at Stalin hadde forstått mer enn de andre bolsjevik-lederne. Og det han hadde forstått, samsvarer med Dugins verdensbilde: Historien består i en kamp mellom eurasiatene og atlantistene. Riktignok hevder han at Stalin også selv er en del av dette når han sier at Stalin befant seg under «den eurasiatiske ordens» sterke innflytelse (Dugin 1993a). Likevel forstod han å utnytte disse kreftene, og Dugin karakteriserer Stalins prosjekt som eurasiatisk (Dugin 1993b). Samtidig kan pragmatismen hos Stalin virke vanskelig å forene med Dugins ønske om et slags ideokrati. Ett av hans mange ankepunkter mot *Hitler* er nettopp dennes overfladiske og mangelfulle kjennskap til tysk tenkning, som han kun utnyttet til sine egne, snevre formål (Dugin 1997g).

Tilsvarende anklager kunne man objektivt sett kanskje rettet mot Stalin, men Dugin er ikke enig. For ham er Stalin klarsynt, men ikke pragmatiker i ordets negative forstand. Det virker som om Dugin også ønsker å frigjøre Stalin fra det relativt snevre, maktsentrerte synet som andre stalinister representerer. Dugin har et revisjonistisk prosjekt i så måte. Han har en grunnleggende positiv oppfatning av Stalin og prøver å «ideologisere» ham og hans handlinger. Dette kommer særlig til uttrykk i artikkelen «Josef Stalin – det store JA til tilværelsen» (Dugin 2001a), hvor han forsøker å gi Stalin og hans handlinger et metafysisk, filosofisk og mystisistisk grunnlag. Vestlige historikers tradisjonelle forklaringer på hvorfor Stalin handlet som han gjorde, som for eksempel paranoia, sadisme og stormannsgalskap, blir raskt avfeid som banale:

Vi kommer bort i primitive versjoner som er formet av banal tankegang og en spissborgerlig horisont – personlig paranoia, medfødt sadisme, brutalitet, manisk stormannsgalskap, bolsjevismens misantropi osv. Alt banalt er løgn, og følgelig må vi begynne helt på nytt (Dugin 2001a).

Utrenskningene – én «konspirologisk» og én «sosio- logisk» forklaring

Tydeligst er kanskje denne innstillingen i behandlingen av Stalins utrenskninger. Nasjonalister og stalinister har tradisjonelt hatt en tendens til å redusere deres omfang og betydning eller unnlate å ta opp temaet. Dugin har et annet utgangspunkt. I boken *Konspirologi* (Dugin 1993b) karakteriseres Stalins utrenskninger som del av den verdensomspennende konflikten mellom atlantistene og eurasiatene. Boken kan ellers sies å være et forsøk på å vise den sanne, mystiske virkelighet i motsetning til den falske, overfladiske og rasjonalistiske. Her skiller Dugin seg klart fra andre geopolitikere, som ser kampen mellom sjø og land som en empirisk etterprøvable generalisering av historien basert på sosiologiske forklaringer (Shenfield 2001: 196).

I Tyskland, som Dugin anser for å være Sovjetunionens naturlige allierte i kampen mot sjømaktene, kom Hitler til makten og styrket eurasiatenes innflytelse. Dette tiltrakk seg USAs og Storbritannias oppmerksomhet. Stalin bestemte seg derfor for å ta et oppgjør med Sovjetunionens «atlantistiske lobby». Dugin rettferdiggjør alle Stalins utrenskninger ved å vise til at de var solid geopolitisk fundert, det vil si at de var rettet kun mot atlantistene. Dette måtte imidlertid ikke komme ut, ettersom atlantistene kunne komme med kraftige motreaksjoner dersom de forsto at det var dem utrenskningene var rettet mot (Dugin 1993c). Stalin måtte derfor «maskere sine pretensjoner». Han kunne ikke kalle en spade en spade og måtte bruke «hemmelige anklager og allegoriske merkelapper». Motreaksjonene uteble ikke, men Stalin prøvde likevel, lag for lag, å utrydde deler av «det nye Karthago», det vil si atlantistene.

En litt annen tolkning presenteres i «Josef Stalin: Det store JA til tilværelsen» (Dugin 2001a). Denne artikkelen har et kanskje enda klarere revisjonistisk siktemål enn fremstillingen fra *Konspirologi*. Her tar Dugin tyren ved hornene. Dugin setter seg fore å erstatte alle de vanlige forklaringene på utrenskningene. Som så ofte ellers søker han etter det han mener er den underliggende sannhet som bare få er i stand til å se. Kapitlet som dreier seg om utrenskningene, kalt «Sosiologen Stalin», er blottet for konspirasjonsteoriene og mystisismen fra *Konspirologi*. Uventet tyr Dugin til en «sosio-
logisk» utlegning. Stalin var ifølge Dugin kjent med teoriene til den italienske sosiologen Vilfredo Pareto, og var ikke redd for å sette dem ut i livet uten å bekymre seg for om de var i overensstemmelse med ortodoks marxisme eller ikke.

Paretos teori om «elitenes sirkulasjon»⁴ bygger på at samfunnet utvikler seg syklisk. Den legger til grunn at ethvert samfunn, det være seg totalitært eller demokratisk, styres av et mindretall, en elite. Dernest finnes det en opposisjonell, lidenskapelig gruppe som har evnen til å styre, men er fratatt muligheten til det. På et bestemt punkt kaster denne «moteliten» den herskende gruppen, griper makten og blir samfunnets nye elite. Første generasjon av den nye eliten er dynamisk og virker til samfunnets beste, men deretter begynner den å stagnere. Neste generasjon blir mer passiv. Tredje generasjon blir til hinder for samfunnsutviklingen idet den blir korrupt, lat, handlingslammet og kun opptatt av å ta vare på sine privilegier.

Anvendt på Russland vil dette si at tsardømmets hoff ved revolusjonen var den degenererte eliten, mens Lenin og hans bolsjevikker var moteliten som tilrev seg makten. Da Stalin hadde nådd toppen, kjølnet imidlertid etter hvert den revolusjonære gløden. For øynene på Stalin ble de tidligere så idealistiske og handlekraftige bolsjeviklederne forvandlet til «korrupte og egennyttige administratorer». For å unngå stagnasjon i en tid med mange viktige oppgaver å løse, satte Stalin i gang utrenskningene. Alle som representerte andre generasjon måtte ofres for å garantere dynamikk i samfunnsutviklingen.

Dugin innrømmer i denne artikkelen at det kunne forekomme overgrep, men han mener dette ikke er viktig i den store sammenhengen: «Noen ganger dukker det opp ytterligheter. Men det er detaljer.» Han medgir at prisen for å unngå stagnasjon ble høy, men peker på hvordan det gikk etter Stalins død, da sirkulasjonen stoppet opp. Tross hans forbehold later han til å synes at det var verdt det: «Til en høy pris, en altfor høy pris... Men slutten på utrenskningene innebar den uavvendelige 'stagnasjonsprosessen'. I dag vet vi hvor det brakte partiet og staten.»

De to siste sitatene synes å stå i motsetning til hverandre. Det første virker som et forsøk på å bagatellisere «ytterlighetene», mens Dugin med det andre kan sies å innse dimensjonene. Når han likevel forsvarer utrenskningene, forteller det om hans holdning til menneskeliv.

4 Denne teorien berøres også i *Vår vei* (Dugin 1999).

Den konservative revolusjon

Det kan virke paradoksalt at en tenker som ellers omtales som svært reaksjonær, er villig til å betale dyrt for å bevare dynamikken i samfunnsutviklingen. Men svaret kan ligge i det at han nettopp er reaksjonær i bokstavelig forstand. Dugins konservative revolusjon skal gjenopplive en tradisjon hvor hans verdier står sentralt. Han mener å kunne identifisere to grunnleggende tendenser i russisk historie, nemlig konservatisme og revolusjon, som har sitt opphav i samme idé:

Russisk orden og russisk opprør er to vesentlige aspekter ved vår nasjons nasjonale messianisme. Etter Peter [den store] blir de et uatskillelig par. Konservatisme og Revolusjon, som er satt opp mot hverandre og har innledet en kamp på liv og død, har sitt utspring i samme rot, i russisk histories grunnleggende idé – ideen om Det tredje Rom (Dugin 1997d).

Dermed finnes det en skjult forbindelse mellom opprørerne og de konservative, mener Dugin. Stalin er således et like «lovmessig» statsoverhode som tsarene selv om han kom fra «revolusjonens dyp», hevder han (*ibid.*).

Dugin er motstander av modernisering med vestlig fortegn. Men han er ikke fiendtlig innstilt til teknisk utvikling som sådan (Allensworth 1998: 251), så lenge man kan modernisere uten å gjøre det på Vestens premisser (Dugin 2001b). Når det gjelder verdier, vender imidlertid Dugin blikket mot det førmoderne:

Nasjonalbolsjevismens kongerike, Regnum, deres endetidsimperium – det er den fullkomne realiseringen av den kontinentale og universelle historiens revolusjon. Det er englens tilbakekomst, heltens oppstandelse, hjertets oppstand mot fornuftens diktatur. Denne siste revolusjon – målet for akefal,⁵ den hodeløse bærer av kors, sigd og hammer, kronet av solens evige svastika (Dugin 1997f).

Som eurasiat representerer Stalin disse verdiene.

5 Hodeløst vesen.

Antiindividualisme som rettferdigjøring av utrenskningene

Dugin mener at det finnes to forskjellige oppfatninger av individets forhold til fellesskapet, den sosialistiske (eurasiatiske) og den borgerlige (atlantistiske). I kapitlet «Filosofen Stalin» setter han sosialismen i forbindelse med slavofilene og *sobornost'*-ideen (Dugin 2001a). For Dugin ligger sosialismens grunnlag i tanken om at individet kun er sekundært: «Sosialismens filosofi er tuftet på det grunnleggende prinsipp om at individet er sekundært i forhold til en organisk, helhetlig, kollektiv virkelighet. Individet er kun en utstanset detalj. Matrisen er samfunnet. Individet er masseprodusert» (*ibid.*). Det borgerlige synet er diametralt motsatt. Ifølge Thomas Hobbes består samfunnet av en samling individer som har sluttet seg sammen ut fra et interessefellesskap. Dugin setter her likhetstegn mellom Hobbes' kontraktteori og all «borgerlig» samfunnsfilosofi.

Ut fra disse to utgangspunktene mener Dugin å kunne utlede to syn på (stats)terror.⁶ Det borgerlige samfunn ser på «terror» som et tiltak mot det individ som bryter samfunnskontrakten eller som ikke respekterer andre individers rettigheter. Stalins og sosialismens tilnærming er annerledes, siden individet her ifølge Dugin kun er en avledning. Fellesskapet har rett til å benytte terror mot en av sine enkeltdeler dersom denne gjør forsøk på å «melde seg ut», dvs. hevder en virkelig eksistens utenfor fellesskapet:

Terror er den uomtvistelige rett samfunnets hele har overfor ethvert av dets enkelte fragmenter så snart dette fragmentet nekter å anerkjenne at det er noe annet enn helheten og (i ord, gjerninger eller antydninger) proklamerer sin selv-het (*ibid.*).

Når dødsdømte ropte «leve Stalin» foran eksekusjonspelotongen, hevder Dugin det ikke var håp om nåde som drev dem, men en

6 Dugins bruk av ordet «terror» i «Filosofen Stalin» kan være en kilde til forvirring. At han bruker nettopp dette ordet her, og ikke en mer presis term som «utrenskninger», slik han gjør i resten av artikkelen, kan skyldes et ønske om å generalisere. Dugin forsøker å bringe debatten opp på et filosofisk nivå for å vise det han oppfatter som en strukturell forskjell mellom de to samfunnsformene når det gjelder synet på fellesskapets rett til å straffe den enkelte. Således kunne man her oversatt «terror» med «straff». Men poenget er at Dugin ut fra vårt ståsted ikke sammenlikner to kommensurable størrelser i to forskjellige samfunnsformer, det vil si borgerlig terror med sosialistisk terror. I realiteten sammenlikner han sosialistisk «terror» med borgerlig straff. Det vi i Vesten oppfatter som straff, oppfatter han som terror. Dermed ser han her bort fra det faktum at Stalins terror fikk mange uskyldige ofre, uansett hva de var anklaget for, og at «straffene» var strenge.

erkjennelse av at individet er ingenting stilt overfor samfunnet. Stalin hadde dermed etter Dugins mening gjennom terror nådd frem med sitt budskap, sin «filosofiske sannhet»:

Josef Stalin forvandlet det filosofiske prinsippet om at «det er den kollektive væren som er det primære» til pedagogisk (nesten metafysisk) praksis. (...) Gjennom utrenskningene bekreftet Stalin en svært viktig åndelig, soteriologisk sannhet (*ibid.*).

Dette synes å være uavhengig av om de som ble ofre for Stalins utrenskninger filosofisk sett faktisk var skyldige i å sette seg utenfor fellesskapet. Det viktigste for Dugin er ikke skyldspørsmålet, men Stalins «pedagogiske» (!) demonstrasjon av at fellesskapet må komme foran individet.

Dugin innrømmer det grusomme i Stalins terror idet han bruker ord som «fornedrelser», «tortur» og «moralsk sadisme». Han går med på at terror er et «tragisk element», men mener det er nødvendig i samfunnsbyggingen. Dessuten er Dugin også tilbøyelig til å se vold fra utøverens og ikke bare fra offerets synsvinkel.

Relativisme eller absolutisme?

«Filosofen Stalin» (Dugin 2001a) er i det hele tatt et forsøk på å rettfærdiggjøre Stalins terror på et filosofisk grunnlag. Typisk for Dugins etiske argumenter er dobbeltheten mellom en tilsynelatende moralrelativisme og en mer strukturell moralabsolutisme. Det Dugin i geopolitikken kaller de atlantistiske samfunnene, kan likestilles med dem som her benevnes som borgerlige. Atlantistene gjør på det politiske plan krav på universalitet og kjemper derfor for verdensherredømme. På det moralske plan krever de også at deres verdier skal gjelde for alle, uansett samfunnsform. Det er dette Dugin agiterer mot. Han hevder at siden det borgerlige og det sosialistiske samfunn er bygd på radikalt forskjellige grunnlag, kan man ikke bedømme dem ut fra de samme moralnormene: «Det er meningsløst å måle sosialismens juridiske og etiske modell med borgerlige normer og kriterier» (*ibid.*). Imidlertid er dette først og fremst å betrakte som et utfall mot atlantistenes krav på universalitet i den moralske sfære, og ikke et uttrykk for en generell moralrelativisme.

Dugins manglende sympati for borgerlig moral treer enda klare frem i hans vurdering av Stalins måte å gi befolkningen incentiver til å arbeide på («Antropologen Stalin», Dugin 2001a). Utgangspunktet er en påstand om at mennesket har en passiv na-

tur og ikke liker å arbeide. Det må derfor tvinges til aktivitet. Dugin skiller også her mellom den sosialistiske og den kapitalistiske måten å løse dette problemet på. Det som i Vesten gjerne omtales som økonomiske incentiver, blir av Dugin kalt «økonomisk terror». Den som ikke arbeider, kan ikke kjøpe mat og klær og er i ytterste konsekvens dømt til økonomisk undergang. Mennesket blir derfor indirekte truet med døden, hevder han, og blir av den grunn indirekte tvunget til å arbeide.

Siden det i et sosialistisk samfunn ikke er noe samsvar mellom materielle goder og arbeid, må det her gjøres bruk av direkte tvang. Stalin forstod at menneskene må tvinges til å arbeide. Bare på den måten kunne deres passive natur forvandles til å bli aktiv. Stalins metoder er moralsk mer høyverdige enn kapitalistenes, hevder Dugin, siden kapitalistene kynisk utnytter den menneskelige naturs svakhet, mens Stalin derimot prøvde å foredle mennesket: «Derfor tar volden to veier: Kapitalismens myke, men ytterst kyniske vold. Kapitalismen utnytter menneskets svakhet. Sosialismens brutale, men omskapende, frelsende og etisk begrunnede vold. En ikke-økonomisk tvang til å arbeide» (*ibid.*). Igjen ser vi at Dugin har et dobbelt siktemål. På den ene siden relativiserer han verdier i forhold til samfunnsform. På den annen side forsøker han å vise overlegenheten hos Stalins og sosialismens verdier.

Verdiene godt og ondt relateres til henholdsvis land og sjø. For Dugin er ortodokse marxisters moral først og fremst en manifestasjon av deres atlantisme. Likevel unngår han ikke å bruke deres terminologi, idet han snakker om for eksempel «borgerlig etikk». Men for Dugin er «borgerlig» og «atlantistisk» to sider av samme sak.

Den store fedrelandskrigen

Dugins positive forhold til den tyske kulturen er nevnt tidligere. Molotov–Ribbentrop-avtalen var i Dugins øyne kulminasjonen av arbeidet for en tysk-russisk strategisk union, som han ser på som et eurasiatisk prosjekt (Dugin 1993d). Som landmakter mener han Russland og Tyskland hører sammen. Derfor betegner han Hitlers angrep på Sovjetunionen som en katastrofe og sammenlikner krigen med en kamp mellom brødre. Resultatet av krigen var et strategisk nederlag, siden Tyskland historisk sett aldri godtar å tape i en krig. Kimen til en mulig kommende konflikt ble dermed sådd, og Stalin ble nødt til å samarbeide med de atlantistiske allierte istedenfor med sin naturlige samarbeidspartner Tyskland (Dugin 1993b).

Hitler la de lovende utsiktene til et eurasiatisk imperium i grus,

og forholdet mellom Tyskland og Sovjetunionen ble ødelagt: «Hitler ødela alt. Spolerte det storslåtte prosjektet. Forårsaket nederlag og pinefulle tiår med marginal eksistens for de mest interessante, løfterike, enestående utsiktene fra begynnelsen av 1900-tallet» (Dugin 1997g). Ikke engang Stalin klarte å rette opp dette (Dugin 1993b).

Stalin – dødens sendebud

«[Dugin's] real dream is of death, first of all the death of Russia» (Aleksandr Janov, sitert i Shenfield 2001: 197). Uansett om man er uenig i Janovs påstand, finnes det et innslag av dødsmystikk i Dugins verker. Han omtaler døden med andakt: «Det er som om vi går inn i en høytidelig, mørk sal hvor det hersker en opphøyet ro, en myk struktur av ubevegelig, evig, triumferende stivnet væren» (Dugin 2001a), og det var under Dugins ideologiske ledelse Det nasjonalbolsjevikiske parti antok hilsenen «Ja, Døden!» For mystikeren Dugin er døden virkeligere enn livet. Døden er den egentlige eksistens, det høyeste stadium av væren. Livet er sekundært. Når et menneske dør, forsvinner siste rest av «individualitetens bedrag»:

Døden er en realitet som setter en grense for den individuelle eksistens' atskilthet. Her slutter det atskilte, atomære vesens flakking i tid og rom. (...) Døden overviner ikke væren, den overviner bare individualiteten, den individuelle illusjonen av å være til» (*ibid.*).

Dugin binder på denne måten sammen ideen om døden med ideen om fellesskap. Etter døden oppnår man fullstendig enhet med fellesskapet. I tillegg er alt som har med fellesskapet å gjøre, verdt å dø for. Ideen om fedrelandet er forbundet med tidligere generasjoner som har gitt sitt liv for dette fellesskapet.

Dugin innrømmer at millioner av mennesker mistet livet og at generasjoner måtte slite under elendige forhold på grunn av Stalin, men på bakgrunn av det som er sagt, er ikke det entydig negativt. Stalin blir fremstilt som noe mer enn et menneske; Dugin tillegger ham egenskaper som han også har tillagt døden: mørk, mystisk, taus. Han omtales som «dødens tause sendebud» og blir nærmest synonym med døden – hvilket i Dugins øyne er positivt. På denne måten kan Stalin påstås å være en legemliggjørelse av fellesskapet og noe det dermed er verdt å dø for. Med en omskrivning av Horats' kjente «Dulce et decorum est pro patria mori» utbasunerer Dugin: «Dulce et decorum est pro Stalin mori.»⁷ Slik kan man si at Dugin

7 Det er søtt og vakkert å dø for Stalin.

ender opp med triangellet fellesskapet–døden–Stalin, hvor alle de tre elementene er sider av samme sak.

Men den som alltid tenker på døden som sitt endelige mål og gleder seg over den, vil aldri merke (*poznæt*) døden, hevder Dugin. Derav slutter han at Stalin fortsatt er nærværende: «Dette innebærer at Stalin lever, han lever lønnlig i hver av oss» (*ibid.*). Dette har religiøse undertoner og representerer høydepunktet i Dugins eksalterte fremstilling av Stalins mystiske dimensjon. Han opphøyer ham til en guddom i sitt panteistiske univers.

Oppsummering

Karakteristisk for Dugins produksjon er vekslingen mellom forskjellige nivåer, gjerne flere ganger i løpet av en tekst. Dette kan være forvirrende og gjør at han ofte tilsynelatende motsier seg selv. Når man leser ham, må man være oppmerksom på dette. Dugin kan starte på det trivielle nivå, for så å gå opp på et mer filosofisk-generelt plan før han ender opp i mystisistiske tanker, gjerne uttrykt med mytologiske referanser eller mystisistiske slagord.

Artikkelen «Josef Stalin: det store JA til tilværelsen» er et eksempel på en tekst hvor dette kommer klart frem. Den begynner på det som for Dugin er det laveste nivået, nemlig det trivielle, hvor for eksempel vestlige karakteristikk av Stalin befinner seg. Disse kritiserer han som nevnt for å være for enkle. Deretter gir han det han kaller «filosofiske» og «sosiologiske» forklaringer, før han avslutter med det som for ham er den egentlige virkelighet: mystikken. Men iblant hopper han mellom nivåene, som i «Filosofen Stalin», som befinner seg på det «filosofisk-generelle» nivået. Når han snakker om «fornedrelser», «tortur» og «moralisk sadisme» har han gått ned på det trivielle plan igjen.

Dugins mer eller mindre bevisste sjonglering med dagligdagse, «vitenskapelige» og mystisistiske tolkninger av Stalin gjør ham original i forhold til andre nasjonalister og stalinister, som har en tendens til å befatte seg med færre, mer snevre problemstillinger. Dugin favner derimot svært vidt, samtidig som han er tro mot det han oppfatter som nasjonalbolsjevismens vesen. Generelt blir Dugins vurdering av Stalin mer fordelaktig jo høyere nivået er. De mest negative konnotasjonene finner man på det laveste nivået. På det midterste er Stalin en aktiv deltaker i historien, samtidig som han må underordne seg de geopolitiske lovene. På det mystiske nivå er han ett med den høyeste sannhet.

Litteratur⁸

- Allensworth, Wayne (1998) *The Russian Question*. Lanham, MD.: Rowman & Littlefield.
- Dugin, Aleksandr (1993a) «Belye jevrazijtsy, krasnye jevrazijtsy» i *Konspirologija* (<http://www.arctogaia.com/public/consp/11>).
- Dugin, Aleksandr (1993b) «Posle 'pobedy'» i *Konspirologija* (<http://www.arctogaia.com/public/consp/consp1.htm#16>).
- Dugin, Aleksandr (1993c) «Vspysjki i eklipsy jevrazijskogo solntsa» i *Konspirologija* (<http://www.arctogaia.com/public/consp/consp1.htm#15>).
- Dugin, Aleksandr (1993d) «Pakt Ribbentrop–Molotov i posledujusjtsjij revansj atlantistov» i *Konspirologija* (<http://www.arctogaia.com/public/consp/consp1.htm#12>).
- Dugin, Aleksandr (1997a) *Osnovy geopolitiki* (<http://www.arctogaia.com/public/osnovygeo>).
- Dugin, Aleksandr (1997b) «Karfagen dolzjen byt' razrusjen» i *Osnovy geopolitiki* (<http://www.arctogaia.com/public/carthago.htm>).
- Dugin, Aleksandr (1997c) *Tamplijery proletariata* (<http://arctogaia.com/public/templars/>).
- Dugin, Aleksandr (1997d) «Raskol kak natsional'naja paradigma» i *Tamplijery proletariata* (<http://www.arctogaia.com/public/templars/kateh.htm#2>).
- Dugin, Aleksandr (1997e) «Neotsenimaja pomosjtsj' Karla Poppera» i *Tamplijery proletariata* (<http://www.arctogaia.com/public/templars/teor.htm#2>).
- Dugin, Aleksandr (1997f) «Tretij Rim – Tretij Rajkh – Tretij internatsional» i *Tamplijery proletariata*, <http://www.arctogaia.com/public/templars/teor.htm#7>
- Dugin, Aleksandr (1997g) Karl Haushofer – kontinental'nyj blok. *Finis Mundi* nr. 16 (<http://www.arctogaia.com/public/fm/finis16.htm>).
- Dugin, Aleksandr (1999) «Sotsial'naja identitsjnost' russkogo obsjtsjestva» i *Nasj put'* (<http://www.arctogaia.com/public/pr-part1.htm>).
- Dugin, Aleksandr (2000) Ruka tak i tjanetsjka k kobure... *Elementy* nr 6 (<http://elem2000.virtualave.net/7edito.htm>).
- Dugin, Aleksandr (2001a) «Josif Stalin: Velikoe DA bytija» i *Russkaja vesjtsj'* (<http://www.arctogaia.com/public/rv/42.shtml>).
- Dugin, Aleksandr (2001b) «Modernizatsija bez vesternizatsii» i *Russkaja vesjtsj'* (<http://www.arctogaia.com/public/rv/9.shtml>).
- Ingram, Alan (2001) Geopolitics and Neo-Fascism in Post-Soviet Russia. *Political Geography* 20 (8): 1029–51.
- Lotman, Jurij & Boris Uspenskij (1984) «The role of dual models in the dynamics of Russian culture (up to the end of the eighteenth century)» i Ann Shukman (red.) *The Semiotics of Russian Culture*. Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Contributions (3–35).
- Shenfield, Stephen (2001) *Russian Fascism*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.

8 Det kan være vanskelig å orientere seg i Dugins publikasjoner. Bøkene inneholder ofte flere tidligere publiserte artikler og/eller regnes som del av et samleverk. Jeg har valgt å behandle avsnittene som kapitler i redigerte verk slik at det skal være lettere å finne frem.

Velkommen til Internett

Russisk økonomi på nettet

Jakub M. Godzimirski
Internettmedarbeider

Siden den dype økonomiske krisen som rammet Russland i august 1998, har landet opplevd syv år med sterk økonomisk vekst. Mens Russlands BNP i 1998 utgjorde 55,7 prosent av nivået i 1989, hadde det i 2003 vokst til 77 prosent av 1989-nivået. Det betyr at Russlands økonomi er på bedringens vei, men at det samtidig gjenstår mye før økonomien kan bli fullstendig friskmeldt. I 2003 formulerte Vladimir Putin et strategisk mål for landets økonomi – en fordobling av BNP i løpet av de neste 10 årene.

Vi vil spesielt trekke frem tre årsaker til de seneste årenes økonomiske vekst. Den første er devalueringen av den russiske valutaen, rubelen, som fant sted i august 1998; den andre – og direkte knyttet til devalueringen – er den økte etterspørsel etter russiskproduserte varer på hjemmemarkedet; og den tredje er gode vilkår for russiske varer – først og fremst olje og gass – på det internasjonale markedet. Også Vladimir Putins inntreden på den politiske arena og hans politikk har spilt en positiv rolle i «gjenreisningen» av Russlands økonomi.

Til tross for disse positive trendene kan det likevel settes mange spørsmålstegn ved Russlands økonomiske fremtid. Mange eksperter påstår at den økonomiske veksten skyldes faktorer som den russiske makeliten ikke rår over, og at veksten har lurt mange til å tro at strukturelle økonomiske reformer ikke lenger er nødvendige. I tillegg har den siste tids utvikling i forholdet mellom den økonomiske og politiske eliten bidratt til å gjøre det økonomiske landskapet mindre oversiktlig. Det er stilt spørsmål ved Putins håndtering av Yukos-saken, en håndtering som har ført til minskende tillit både til russiske myndigheter og til russisk økonomi. Ifølge siste data har kapitalflukten fra Russland økt betydelig, og man frykter at den kan nå 16 milliarder dollar i 2004. Også utenlandske investeringer har gått ned i 2003 sammenliknet med tidligere år. Ifølge en ny OECD-rapport klarte Russland bare å tiltrekke seg 1 milliard dollar i direkte investeringer i 2003, mens det til sammenlikning ble investert 53 ganger mer i Kina i samme periode.

De økonomiske veivalgene Putin-administrasjonen tar, vil være avgjørende for Russlands fremtid. For å gi våre lesere en bedre forståelse av russisk økonomi har vi denne gangen valgt å presentere webressurser som dekker dette området. Presentasjonen er todelte: I den første delen presenterer vi russiske kilder, i den andre henviser vi til kilder som gir et overblikk over russisk økonomi slik den ses utenfra.

Russisk økonomi sett innenfra

Russlands nasjonalbank har en velorganisert internettside som inneholder mange data om landets økonomiske utvikling, samt lenker til andre sider med mer analytisk innhold. Den russiske versjonen av siden finner vi på denne adressen:

<http://www.cbr.ru/main.asp>

En engelske versjon er å finne her:

<http://www.cbr.ru/eng/>

En annen viktig institusjon som tilbyr informasjon om økonomisk utvikling, er det russiske finansdepartementet. Departementets webside har adressen <http://www.minfin.ru/home.htm>

En av de viktigste aktørene i utformingen av russisk økonomisk politikk er departementet for økonomisk utvikling og handel under ledelse av reformpolitikeren German Gref. Her planlegges blant annet de økonomiske reformene. Mer informasjon om både departementet og russisk økonomi finner vi på adressen

<http://www.economy.gov.ru/>

En annen viktig institusjon som jobber med utvikling av Russlands langsiktige økonomiske og politiske strategi, er det statlige Senter for strategiske studier. Mer informasjon om sentrets virksomhet og dets bidrag til debatten finner vi på dets hjemmeside på adressen <http://www.csr.ru/>

Blant mange russiske forskningsinstitutter med økonomi som hovedtema er det viktigste kanskje Institutt for transisjonsøkonomi, ledet av den tidligere reformpolitikeren Jegor Gaidar. Mer informasjon om instituttet, dets virksomhet og publikasjoner finner vi på <http://www.iet.ru/>

Blant andre viktige forskningsentra som fokuserer på russisk økonomi, vil vi i tillegg nevne ytterligere tre. For det første, Senter for makroøkonomisk analyse og kortsiktige økonomiske prognoser. Instituttet gir en god oversikt over kortsiktige og mer langsiktige trender i russisk økonomi. Adressen er <http://www.forecast.ru/>

Et annet interessant institutt er Institutt for økonomiske prognoser. Dette har ambisjoner om å gi en bedre innsikt i hvordan russisk økonomi kommer til å utvikle seg i fremtiden. Instituttet publiserer sine analyser i tidsskriftet *Problemy prognozirovaniya* som er tilgjengelig på følgende webadresse: <http://www.ecfor.ru/index.html>

Og til slutt vil vi nevne Senter for økonomi og finansforskning. Dette er nok et uavhengig russisk forskningscenter for økonomiske analyser. Adressen er <http://www.cefir.ru/>

For en mer popularisert fremstilling kan vi anbefale *Vedomosti*, som gis ut i samarbeid med *The Wall Street Journal* og *Financial Times* og som gir en løpende dekning av utviklingen i russisk økonomi:

<http://www.vedomosti.ru/>

og magasinet *Ekspert*, som er å finne på denne adressen:

<http://www.expert.ru/>

Russisk økonomi sett utenfra

For å kunne forstå hvilke økonomiske utfordringer Russland står overfor, er det viktig å plassere russisk økonomi i en større regional og europeisk kontekst. En av de beste og mest pålitelige kildene man kan bruke i så måte, er en oversikt over utviklingen i europeisk økonomi laget av United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Sidene til UNECE gir en god oversikt over både den historiske (fra 1989) og nyere utvikling i hele regionen (den siste tilgjengelige rapporten er fra 2004). Russisk økonomi er i disse analysene plassert i en geografisk sammenheng som gjør det enklere å forstå de viktigste langsiktige utviklingstrekkene. Mer informasjon om UNECE, kommisjonens virksomhet og publikasjoner finner vi på

http://www.unece.org/ead/ead_h.htm

og

<http://www.unece.org/ead/>

[ead_ese_new.htm](http://www.unece.org/ead/ead_ese_new.htm)

Institute for Economies in Transition ved Bank of Finland (BOFIT), ledet av Pekka Sutela, er et av de ledende inter-

nasjonale forskningssentra for analyser av utviklingen i russisk økonomi. BOFIT publiserer månedlige og årlige oversikter. Informasjon om BOFITs virksomhet og direkte adgang til instituttets analyser finner vi på adressen

<http://www.bof.fi/bofit/>

Amerikanske myndigheter presenterer informasjon om økonomisk utvikling i Russland på *Business Information Service of the Newly Independent States* (BISNIS). En detaljert oversikt over russisk økonomi og andre viktige forhold for dem som vil etablere seg i Russland finner vi på adressen

<http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/rusfed.htm>

Russland og internasjonale økonomiske organisasjoner

Det er mange internasjonale økonomiske institusjoner som vier mye av sin oppmerksomhet til den økonomiske utviklingen i Russland. Blant annet har European Bank of Reconstruction and Development (EBRD) en egen side viet samarbeid med Russland. Adressen er

<http://www.ebrd.com/country/country/russia/index.htm>

Også Organisasjon for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD) har samlet informasjon om Russland på sine web-sider. Man finner denne informasjon ved å besøke

<http://www.oecd.org/>

for deretter å klikke på «By country» og velge «Russia» fra listen.

Verdens handelsorganisasjon (WTO) har mye informasjon både om egne og potensielle medlemmer på sine sider. Russland fører for tiden forhandlinger om medlemskap med WTO og håper på å bli opptatt som medlem i nær fremtid. Mer informasjon om WTO finner vi her:

<http://www.wto.org/>

WTO har også kontorer i Russland, og har tilrettelagt russlandsrelatert informasjon på russisk. Kontorets webadresse er

www.wto.ru

Også det Internasjonale pengefondet (IMF) og Verdensbanken har egne sider viet samarbeidet med Russland. For IMF er adressen

<http://www.imf.org/external/country/rus/index.htm>

og for Verdensbanken:

<http://www.worldbank.org.ru/>

En av de største symbolske suksessene Russland har oppnådd under Putin, var anerkjennelsen som fullverdig medlem av G 8-gruppen. Mer informasjon om denne økonomiske «klubben» og Russlands plass i den finner man på adressen

<http://www.g7.utoronto.ca/>

Bokomtaler

The Russian Market Economy

Pekka Sutela

Helsinki: Kikimora Publications 2003

268 s., ISBN 19521014679

Omtalt av **Bjørn Brunstad** [forsker, ECON analyse AS]

Pekka Sutelas siste bok, *The Russian Market Economy*, tar for seg historikk, status og fremtidsutsikter for russisk økonomi med utgangspunkt i teorier om overgangsøkonomier (*economies in transition*) og den såkalte «Washington-konsensusens» anbefalinger. Resultatet er en spennende bok – for dem som har tilstrekkelig bakgrunn i økonomifaget til å henge med i resonnementene.

De første to kapitlene i boken er en gjennomgang av sovjetøkonomien og perestrojka-perioden. Her oppsummeres de viktigste trekkene ved kommandoøkonomien og hvor ekstremt forskjellig fra en markedsøkonomi den var. Sovjetunionen levde med planøkonomien lenger enn de øvrige østeuropeiske landene. I tillegg var rollen til det militær-industrielle kompleks ekstremt sterk, tungindustrien var prioritert på bekostning av forbrukernes velferd, den økonomiske geografien ble formet helt uten hensyn til transport- og klimakostnader, utenrikshandelen var råvarebasert og isolert fra resten av økonomien og ingen meningsfylte reformforsøk hadde funnet sted før perestrojka. Alt i alt representerte sovjetøkonomien en enorm sløsing og feilallokering av både råvarer og menneskelige ressurser, der innbyggernes faktiske velferd i praksis stod stille eller kanskje til og med ble redusert fra 1955 til 1989. Likevel overlevde systemet såpass lenge takket være uformelle mekanismer som skapte fleksibilitet i systemet, og takket være Sovjetunionens enorme naturressurser og menneskelige kapital.

Så kom perestrojka. Sutela får frem hvordan politikken og makt-

kampen i disse årene på mange måter gjorde vondt verre fordi man aldri klarte å enes om én plan og i stedet endte opp med svært uheldige kompromisser. Eksisterende institusjoner ble fjernet uten at nye kom på plass. Statsfinansene kollapset under kombinasjonen av fortsatte subsidier og synkende skatteinntang, mens befolkningens økende etterspørsel ikke skapte noe oppsving fordi det ikke fantes attraktive varer å bruke pengene på. Industriproduksjonen raste og utenlandsgjelden skjøt i været. Et kraftig fall i oljeprisene i perioden forverret situasjonen ytterligere. Resultatet var ikke bare økonomisk krise, men folkelig mistillit til gradvise reformer.

Etter den engasjerende opptakten om sovjetperioden serverer Sutela et langt kapittel om overgangsøkonomi. Han presenterer «Washington-konsensusen», IMF's samling av anbefalinger for u-land og overgangsøkonomier som et utgangspunkt for diskusjonen. Sutela bruker mye plass på å forsvare denne reformmodellen og gjennomgår grundig hovedingrediensene (liberalisering, stabilisering, privatisering og strukturreformer). Kapittelet er i og for seg en nyttig ballast for den videre lesningen, men virker for omfattende og ufokusert. Det er også litt pussig at Sutela bruker såpass mye energi på å forsvare Washington-konsensusen – innimellom i dette kapitlet kan det virke som akkurat dét er viktigere enn å forstå den russiske økonomien.

Den siste halvparten av boken er viet en analyse av de russiske markedsreformene fra 1991 til i dag, fremtidsutsiktene og implikasjoner for forholdet mellom Russland og EU. Innimellom drøfter Sutela hvorvidt politikken i virkeligheten fulgte anbefalingene fra Washington-konsensusen, og om utfallene stemmer overens med økonomisk teori.

Reformperioden fra 1991 til i dag deler Sutela i tre: kaosperioden (1991–94), stabiliseringssvikt og krise (1995–98) og post-kriseprosessen (1999–). Kaosperioden var preget av høy inflasjon, radikale reformplaner og mangelfull gjennomføring. Offisielt russisk BNP falt med omkring 10 prosent i året. Den politiske situasjonen var ustabil, og det hersket langt fra konsensus om veien fremover. I den neste fasen så det på overflaten ut til å gå noe bedre, til tross for Tsjetsjenia-krigen og regimets raskt dalende popularitet. Fallet i BNP bremsset noe opp i kjølvannet av stimuleringspolitikken, men budsjettbalansen var kraftig negativ, skatteinntangen sviktet og IMF måtte trå til med redningspakke etter redningspakke. Så kom Asia-krisen, oljeprisen falt og rubelkrisen i 1998 var et faktum. Vel et år med mer kaos fulgte, med fire statsministere, to valg og ny krig i Tsjetsjenia. Men rubelen fikk samtidig falle til et

nivå som la grunnlaget for vekst i innenlandsk produksjon som erstatning for import. Post-kriseperioden startet med Jeltsins siste år ved makten, der økonomien begynte å vokse igjen, hjulpet av den devaluerte rubelen, stigende oljepriser og stabilisering i den politiske situasjonen etter at Putin fikk jobben som statsminister og senere president.

Det historiske overblikket Sutela gir, er iblandet sporadiske økonomiske analyser, men sistnevnte kommer mer i detalj i de to påfølgende kapitlene, om den makroøkonomiske politikken og privatiseringene. For ikke-økonomer blir nok det førstnevnte litt tungt, mettet som det er med fagtermer. Det er imidlertid opplysende lesning hvis man tar seg bryet med å sette seg inn i russiske statsobligasjoner, lånepakker fra IMF, ikke-fungerende konkurslovgivning, fiskal føderalisme og et umodent banksystem, for å nevne noe.

Også kapitlet om privatiseringene tar utgangspunkt i økonomisk teori, og Sutela er spesielt opptatt av å sammenholde utfallet av privatiseringene med det såkalte Coase-teoremet, som sier at uansett hvordan eiendomsrettigheter opprinnelig fordeles, vil et fungerende marked gradvis sørge for en effektiv fordeling. Hvis dette teoremet holder i det russiske tilfellet, vil man kunne hevde at det ikke var så alvorlig at de opprinnelige privatiseringene var dypt urettferdige og korruperte. Sutela konkluderer ikke, men gir en grei oversikt over de ulike privatiseringsprogrammene og deres tilblivelse. Her ser man imidlertid begrensningene ved en fremstilling som er såpass sterkt forankret i økonomisk teori. I tilfellet med de russiske privatiseringene er det kanskje først og fremst forklaringsfaktorer innen maktsosiologi, politikk og kultur som er spennende å forsøke å forstå, og Sutela gir oss bare små glimt inn i spillet bak de ulike transaksjonene.

For denne leseren var det de to siste kapitlene som var mest interessante. Hvordan er egentlig utsiktene til videre vekst i den russiske økonomien? Og hva vil den økonomiske utviklingen ha å si for forholdet til Europa? Veksten de siste fire årene har være sterk og stabil. Men hvor mye av det skyldes høy oljepris? Er Russland i ferd med å bli en klassisk ensidig oljeøkonomi? Hvor mye av veksten skyldes den gunstige valutaeffekten etter 1998-krisen, og hvor lenge kan den vare ved? Hva er de kritiske faktorer som må på plass for at veksten skal bli varig? Her oppsummerer Sutela en bred debatt, og viser til at de fleste velbegrunnede langsiktige anslag ligger innenfor 2–5 prosent årlig vekst. Dette er i og for seg sterke tall, men langt fra sterke nok til å oppfylle Putins visjon om doubling av BNP på ti år.

I sluttkapittelet om forholdet mellom Russland og Europa viser Sutela til den sterkt asymmetriske relasjonen mellom de to. På alle felter i økonomien, unntatt energi, er Russland langt mer avhengig av Europa enn omvendt. Russland har en tredel av sin handel med EU, mens Russland handelsmessig for EU har omtrent samme vekt som Norge.

Sutelas bok har ikke noe eget konklusjonskapittel. Det er synd, for boken dekker et bredt spekter av ulike tema, og det hadde vært fint å få samlet trådene til slutt med forfatterens hjelp. Et hovedbudskap som denne leser sitter igjen med, er likevel at Russland er en overgangsökonomi som enten kan være på vei mot markedsøkonomi av vestlig modell, eller som også kanskje allerede har funnet sin egen helt spesielle form.

Alt i alt er boken en nyttig og informasjonsmettet fremstilling av russiske reformer og overgangsökonomi sett fra et økonomisk-teoretisk ståsted. Forankringen i økonomisk teori er både en styrke og en svakhet. For den som er interessert i fagfeltet overgangskononomier, er det mange interessante drøftinger, og det er også godt å få en faglig fundert fremstilling av et fenomen som er såpass nytt at presentasjoner ellers ofte blir mer journalistiske i formen. Samtidig virker det sterke fokuset på økonomisk teori også litt begrensende for en bredere forståelse av de endringsprosessene som faktisk har vært i sving. Det handler jo om en russisk økonomi som også Sutela medgir følger sin spesielle logikk forankret i russiske politiske, sosiale og kulturelle forhold – og ikke minst geopolitikk. Dette gjelder kanskje spesielt i forståelsen av privatiseringene, som jo er høyaktuelle i disse dager. For den som ønsker å forstå mer av dette, er Sutelas bok bare et delbidrag.

Russian Military Reform and Russia's Security Environment

Yuri Fedorov & Bertil Nygren (red.)

Stockholm: Swedish National Defence College 2003

196 s., ISBN 9189683501

Omtalt af **Ib Faurby** [chefkonsulent ved Forsvarsakademiet, København]

Dette er en bog, hvis titel lover godt. Ikke blot er emnet i sig selv væsentligt og interessant; som flere af forfatterne påpeger, er militære reformer i Rusland et centralt element i landets overordnede

udvikling. Med den pensionerede generaloberst Viktor Jesins ord, så har militære reformer samme betydning for Ruslands demokratiske udvikling som omstillingen af landets politiske og økonomiske system – og omvendt.

Ud over en introduktion består bogen af 10 kapitler. Alle forfatterne beskæftiger sig med forsvarets forfald og de manglende eller mislykkede militære reformer i 1990erne. Omstillingen fra den sovjetiske til den russiske hær samt tilbagetrækningen af styrkerne fra Østeuropa og de tidligere sovjetrepublikker var en gigantisk opgave, der under alle omstændigheder ville medføre store problemer. Men dertil kom politisk og økonomisk krise, inkonsekvent politisk ledelse, konservatisme og bureaukrati i forsvarets top samt krigene i Tjetjenien.

Jakub Godzimirski analyserer den intellektuelle arv fra sovjettiden og viser, hvordan den ikke blot er irrelevant i forhold til løsningen af nutidens problemer, men i høj grad er en del af problemet. Han mener, at det er nødvendigt at skabe en helt ny militær identitet, men det er – som han selv og flere andre bidragydere påpeger – en næsten uoverstigelig opgave netop pga. den intellektuelle arv, der stadig hviler tungt over den øverste militære ledelse.

Pavel Baevs to kapitler om henholdsvis «Reforming the Russian Military: History and Trajectory» og «The Impact of ‘Small Wars’ on the Trajectory of the Russian Military» hører – ikke overraskende – til bogens analytisk klareste og mest velformulerede. Baevs tese om de «små» kriges betydning er, at de russiske væbnede styrker ikke for alvor har draget den relevante lære af disse krige, men samtidig, at krigene har haft langt større indflydelse på udviklingen i de væbnede styrker, end det normalt antages af såvel vestlige som russiske analytikere. Erfaringerne fra Afghanistan til Tjetjenien har ikke sat sig afgørende spor i de militære doktriner. Sådanne «små krige» kræver et tæt og koordineret samarbejde mellem alle «magtministerierne», men deres indbyrdes forhold plaget fortsat af en bureaukratisk magtkamp, som forsvaret ikke ser ud til at kunne vinde. Samtidig viser Baev, hvordan de to krige i Tjetjenien har krævet så megen energi og så mange ressourcer, at de har udgjort en afgørende hindring for gennemgribende reformer i et system præget af «stor respekt for papirarbejde og ringe respekt for menneskeliv».

Efter Jeltsin-årenes kaos var der forventninger om, at Vladimir Putin ville sætte sig igennem og sikre gennemgribende militære reformer. Men Putin var og er så optaget af at neutralisere eventuelle rivaler, at han fortsat spiller «magtministerier» og generaler ud

mod hinanden i stedet for at gennemtvinge en reform, der nødvendigvis må begynde ovenfra med en helt ny ledelse til erstatning for den overdimensionerede generalstab. Putins erklæring fra oktober 2003 om, at kernen i de militære reformer er blevet gennemført, tager Baev som udtryk for Putins manglende vilje eller evne til at gennemtvinge forandringer i den militære ledelse.

Gustav Brunius diskuterer det, han betegner som «organisatorisk legitimitet», og skelner mellem denne og teknisk effektivitet. Efter en detaljeret gennemgang af organisatoriske ændringer i det russiske forsvar i 1990erne når han til den overraskende konklusion, at «although the Military Reform in the 1990ies (from a technical perspective) can be considered as a failure, the boldness with which the RF Armed Forces have engaged with the fight against terrorism must be counted as a major success from the legitimacy perspective». Stephen Webber og Alina Zilberman giver i deres kapitel om «Military Aspects of Citizenship in Russia» en noget mere nuanceret vurdering af befolkningens holdning til forsvaret uden at komme til en entydig konklusion.

Viktor Jesin slutter også sin ret formelle gennemgang af reformforsøgene i 1990erne i en forholdsvis optimistisk tone, men understreger, at succes forudsætter, at præsidentadministrationen og sikkerhedsrådets stab har vedvarende og fast kontrol med «magtministerierne». Men det er jo, som påpeget af flere af de øvrige bidragsydere, netop ikke tilfældet. Jesin lægger – lige som Brunius – stor vægt på formelle beslutninger og dokumenter, men undlader en detaljeret analyse af, i hvilket omfang disse rent faktisk er blevet implementeret. Det gør til gengæld de forfattere, hvis konklusioner er mindre optimistiske.

Jurij Fedorov giver i kapitlet «Strategic Thinking in Putin's Russia» en udmærket redegørelse for grundlæggende tendenser i russisk strategisk tænkning, herunder forskellen mellem Jevgenij Primakovs forestillinger om multipolaritet og Putins ønske om en strategisk alliance med USA. Interessant er også hans referat af den russiske diskussion om Irak-krigen, om end de konservative officerers forudsigelser af, hvad der ville ske, ikke var helt så fejlagtige, som Fedorov mente, da han skrev sit bidrag. Men at de russiske generaler ser med bekymring på Ruslands evne til at følge med i den militærteknologiske udvikling, fremgår tydeligt af flere kapitler. Vladimir Dvorkins kapitel om «Russia's Strategic Nuclear Forces after the USSR: Reforming & Prospects» giver en nyttig oversigt over et væsentligt emne.

Bertil Nygrens kapitel om «Russia's Immediate Security Environ-

ment under Putin before and after September 11th» behandler spørgsmålet om, hvordan terrorangrebet den 11. september 2001 har påvirket Putins politik i forhold til SNG i almindelighed og til Centralasien og Kaukasus i særdeleshed. Ikke mindst Nygrens analyse af den russiske politik over for Georgien er grundig og perspektivrig.

Bogens største mangel fremgår allerede af indholdsfortegnelsen, hvor der ikke er sidetal på de enkelte kapitler. Det er et forvarsel om mangelfuld redigering og korrekturlæsning. De enkelte bidrag er, som det ofte er tilfældet med antologier, af varierende faglig kvalitet. Man spekulerer på, hvad det vil sige, at bogen er blevet redigeret. Specielt problematisk er den stærkt varierende sproglige fremstillingsform. Ud over de to redaktører har der ifølge kolofonen også været en ansvarlig for «language editing». Det har ikke sat sig iagttagelige spor. Nogle forfattere skriver klart og analytisk; andre et «engelsk» præg af konkrete fejl og sætningskonstruktioner, der gør teksten næsten ulæselig. Eksemplerne er legio, så her følger blot et par smagsprøver:

From an organizational perspective the Chechen campaign of 1994–96 presented clear enough evidence that neither RF Armed Forces nor the Other Troops could perform to the demands on efficiency that were directed against them (s. 69).

The liberal flank suggested the draft of the law presupposing, declaratory and not attesting system of ACS [«alternative civil service», sic!]; territorial principle of service; the terms, not too long, though exceeding the time of regular service (s. 94).

Man kunne vel også af en bog som denne forvente en vis professionalisme i anvendelsen af militær terminologi, så læserne slip for udtryk som: «beforehand training», «fire strikes» og «prophylactics» (formentlig i betydningen «maintenance»). Den manglende sproglige redigering er en hån mod såvel læserne som mod de forfattere, der har leveret analytisk interessante og sprogligt velformulerede bidrag til bogen. Forsvarshögskolan, der er en nationalt og internationalt velrenommeret institution, kan næppe heller være tjent med udsendelsen af et så ufærdigt produkt.

The Handbook of Political Change in Eastern Europe, Second Edition

Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank H. Aarebrot (red.)

Cheltenham: Edward Elgar 2004

626 s., ISBN 1840648546

Recenserad av **Mats Öhlén** [doktorand i statskunskap vid Örebro universitet]

Sex år efter utgivningen av antologin *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (1998) har nu upplaga nummer två kommit. Det nya i denna upplaga är att tre nya länder tillkommit; Kroatien, Serbien och Moldavien. Annars är utgångspunkten densamma som i den första upplagan dvs. partisystemen i de nya demokratierna i Central- och Östeuropa utifrån Seymour Martin Lipset och Stein Rokkans klassiska analysram med konfliktlinjer (eng. *cleavages*). Frank Aarebrot (Bergen) och Sten Berglund (Örebro) var redaktörer även för den första upplagan. Ny i gruppen är Joakim Ekman (Örebro).

Redaktörerna står som i första upplagan för introduktion, historisk bakgrund samt avslutande reflektioner. I bokens kapitel 3–15 avhandlas varje specifikt land. Först de nya EU-medlemmarna Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tjeckien, Slovakien, Ungern och Slovenien, därefter Rumänien och Bulgarien, som enligt tidsplanen skall bli EU-medlemmar 2007 och sist Kroatien, Serbien och Moldova. Länderkapitlen levererar korta men träffsäkra analyser av partiernas och partisystemens karaktär och dess relation till olika konfliktlinjer. De är också, som i första upplagan, försedda med värdefulla appendix över valresultat och regeringssammansättningar men också korta sammanfattningar av valsystem och konstitutionella villkor. Såväl analys som fakta är framställda på ett enkelt och rättframt sätt vilket ger boken den handboks-karaktär som titeln indikerar.

Målet med boken är att presentera 13 postkommunistiska länders partisystem utifrån «cleavages-traditionen». Lipset och Rokkans klassiska verk *Party Systems and Voter Alignments* (1967) går i stort ut på att Västeuropas partisystem i princip ser ut som de gjorde vid demokratiseringen efter första världskriget. Denna frysning skulle bero på att partierna representerade samhällseliga konfliktlinjer som var djupt förankrade i de sociala strukturerna. Lipset och Rokkan såg framförallt fyra konfliktlinjer som viktiga: stat–kyrka, centrum–periferi, lantbruk–industri och arbetare–arbetsgivare.

Dessa härstammade från historiskt kritiska processer såsom reformationen, konsolideringen av nationalstaten och den industriella revolutionen. Redaktörerna för denna bok hävdar att detta resonemang även är applicerbart på de nya partisystemen i Central- och Östeuropa men att det inte behöver handla om samma konfliktlinjer.

Ett annat mål med boken, om än outtalat, verkar vara att utifrån resonemanget om partier och konfliktlinjer diskutera konsolideringen av demokrati. Utgångspunkten är att en «frysning» av partisystemen med stabila väljarpreferenser indikerar en sådan konsolidering. Redaktörerna är nogna med att markera att fokus ligger på *konsolidering* av demokratin eftersom staterna i denna region förväntas ha kommit förbi de problem som är direkt knutna till demokratisering. Denna utgångspunkt rimmar dock något illa med valet att inkludera Kroatien, Serbien och Moldova. I synnerhet Serbien och Moldova kommer förmodligen att dras med typiska transitionsproblem i några år till, vilket redaktörerna själva medger i avslutningskapitlet.

Den historiska bakgrunden inleds med avstamp i arvet från imperiernas tid. Det handlar om en mycket intressant region som ligger mellan den västliga traditionen av maktdelning och rättsstat och den östliga traditionen av maktkoncentration och klientelism. Redaktörerna konstaterar kvickt att de länder som härstammar från det tyska och det habsburgska riket har större förutsättningar för demokrati än de länder som härstammar från det ryska och ottomanska riket. Kapitlet summeras med att redaktörerna ser tre historiska spår som haft en strukturerande influens på det politiska livet i Öst- och Centraleuropa efter 1989: etnicitet, modernisering och klientelism. Dessa mönster speglar sig inte direkt i dagens partisystem men kan ses utifrån konfliktdimensioner som nationell–kosmopolitisk, «postkommunistisk» socialism–liberalism och partiauktoritet–civila forum.

Den riktigt intressanta historiska analysen ligger dock i jämförelsen mellan demokratiexperimentet under mellankrigstiden och det som pågår sedan 1989. Under mellankrigstiden var statens överlevnad och etnicitet den överskuggande frågan vilket ledde till «fåsaddemokratier» där ett stort parti styrde i praktiken. Partisystemen under mellankrigstiden kan annars beskrivas som «parallella», vilket innebar att varje etnisk grupp hade egna interna partisystem. Redaktörerna menar att 1989 års demokratiexperiment har klart bättre förutsättningar än det tidigare på grund av faktorer som internationell stabilitet, modernare och etniskt mer homogena sam-

hällen och kloka valsystem kombinerat med inkluderandet av de gamla kommunistpartierna i det politiska systemet.

Boken är en antologi vilket förstås är på gott och ont. Det goda är naturligtvis att varje landanalys presenteras av författare som är väl insatta i såväl kontexten som aktörerna i respektive land. De allra flesta landkapitlen är också skrivna av inhemska författare, något som inger förtroende. Nackdelen är att bidragen skiftar något i inriktning vilket kan störa graden av enkelhet och överblick. Till exempel lägger Kevin Deegan-Krause och Georgi Karasimeonov fram egna versioner av hur vi skall se på konfliktlinjer och hur de skall tillämpas medan de övriga författarna antingen har inspirerats av olika omtolkningar av Lipset och Rokkan eller knappt diskuterar detta alls.

I det summerande kapitlet menar redaktörerna precis som i den första upplagan att etnicitet har haft en förvånande svag inverkan på partisystemen. Inte ens i Lettland med sin stora ryskspråkiga minoritet har den haft en dominerande funktion. I princip kan alla partisystem i regionen delas in i höger, vänster och center. Det är dock inte socioekonomiska utan sociokulturella faktorer som strukturerar partisystemen. Redaktörernas försök att dela in länderna efter de som har enkel respektive komplex konfliktstruktur känns inte särskilt relevant eftersom det inte korrelerar alls med hur långt landet har kommit i demokratisk konsolidering. Det konstateras att Bulgarien, Rumänien och speciellt Slovakien har gjort avsevärda framsteg mot demokratisk konsolidering sedan den första upplagan skrevs. Kroatien och i synnerhet Serbien och Moldova är dock fortfarande starkt präglade av konsolideringen av nationalstaten och dess form. Alla övriga länder i antologin räknas i princip som konsoliderade demokratier. Detta blir desto mer intressant när man samtidigt konstaterar att inget land i regionen har nedfrusna partisystem och förutsägbart väljarbeteende. Detta visar oss att en konsolidering har blivit möjlig utan stabila partisystem och väljarpreferenser. Det går rakt emot etablerad teori och bokens utgångspunkt precis som redaktörerna själva medger. Samtidigt hävdar de att en konsolidering har varit möjlig tack vare de faktorer som nämndes i den historiska bakgrunden.

Dessa faktorer är i och för sig viktiga men frågan är om inte statens konsolidering borde ha införts som en viktig faktor. Det var framförallt bristen på denna som gjorde situationen så problematisk under efterkrigstiden. Statens konsolidering är förvisso beroende av det internationella klimatet och grad av etnisk homogenitet men bör ändå ses som en viktig faktor för konsolideringen av de-

mokratin i regionen. De länder som får sämst betyg i denna antologi, Serbien och Moldova är två länder som ännu inte har lämnat statens utformning bakom sig. I Serbien är Montenegros status fortfarande en öppen fråga och Kosovos framtid är ännu oviss. I Moldova är Dnestr-republikens ställning osäker. Statens konsolidering bör nog inte bara ses som en gynnande faktor utan som ett villkor för konsolidering av demokratin.

Man kan också ställa sig frågan hur viktig en kristallisering av konfliktlinjer *egentligen* är för demokratisk konsolidering. Redaktörerna nöjer sig med att konstatera att konsolidering av demokratin har skett utan frysta konfliktlinjer och hänvisar till de «särskilda faktorer» som gynnat demokratisk konsolidering. Jag saknar en diskussion där man ställer sig frågan om det finns ett egenvärde i nedfrusna konfliktlinjer. Visst kan dessa skapa stabilitet och förutsägbarhet men å andra sidan bör en vital demokrati kanske ha ständiga inslag av nykomlingar. Man kan ana en nästan deterministisk syn på utvecklingen där man utgår ifrån att en konsolidering av demokratin *per definition* leder till stabila partier och förutsägbart väljarbeteende. Vi skall komma ihåg att dessa nya partier skapades i en tid helt annorlunda än den period då masspartierna mobiliserade i Västeuropa kring 1900. De nya partierna växte fram i en miljö av goda kommunikationer, väl utvecklade massmedia och dessutom framväxande digitala media. Denna kontext skapar förutsättningar för partier som är mer oberoende av medlemsorganisationer eller intresseorganisationer.

Sammantaget är detta en välkomponerad och framförallt informativ antologi. Om det finns någon svaghet så ligger den i en viss ambivalens mellan ambitionen av handbok och analytisk utvärdering. Varken utvärderingen av konsolideringen av demokratin i länderna eller analysen av konfliktlinjernas betydelse för dagens partisystem är särskilt djuplodande. Demokratiutvärderingen verkar vara huvudsakligen grundad i den utvärdering Freedom House gjorde 2002–03 och det är inga revolutionerande svar man kommer fram till. När det gäller konfliktlinjernas relevans för partier och väljare saknas en djupare diskussion om huruvida detta verkligen påverkar demokratisk konsolidering. Däremot måste en eloge ges till den historiska bakgrunden. Den är en genomtänkt analys som är väl grundad i historiska data. Den tillför en form av Lipset–Rokkan á la Östeuropa som visar på stor insikt såväl empiriskt som teoretiskt. Tillsammans med de välbalanserade och informativa länderkapitlen gör den historiska bakgrunden detta till en både intressant och nyttig bok för oss alla som forskar om politik i Östeuropa.

Därför rekommenderar jag att du bereder plats i bokhyllan för *Handbook of Political Change in Eastern Europe, Second Edition*.

Fascism, Liberalism, and Social Democracy in Central Europe: Past and Present

Leslie C. Eliason & Lene Bøgh Sørensen (red.)

Aarhus: Aarhus University Press 2002

364 s., ISBN 8772887192

Recenserad av **Björn Badersten** [universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet]

Vid sidan av den formalistiskt orienterade «transitologins» ofta ahistoriska angreppssätt har två tankefigurer varit framträdande i studiet av 1990-talets omvandlingsprocesser i Öst- och Centraleuropa. Dels idén om Centraleuropa som en region präglad av stor mångfald och variation, där den traditionella synen på «öststaterna» som ett homogent ekonomisk-politiskt block fått träda tillbaka till förmån för en mer diversifierad bild av samhällsutvecklingen i området. Dels, och mer principiellt, idén om en historiens återkomst, med den analytiska innebörden att 1990-talets samhällsutveckling inte kan förstås i frånvaro av ett historiskt perspektiv – framförallt med avseende på hur arvet från ett mer avlägset förflutet ånyo tränger upp till ytan och gör sig påmint.

I den av Leslie C. Eliason och Lene Bøgh Sørensen redigerade antologin *Fascism, Liberalism, and Social Democracy in Central Europe* förenas dessa båda tankefigurer i en intressant och innehållsrik analys av centraleuropeisk politik i spänningsfältet mellan tre av 1900-talets stora ideologier: fascism, liberalism och socialdemokrati. Anslaget är delvis originellt. Inte endast i ljuset av det idéanalytiska perspektiv som utgör bokens fundament, utan också för att den politiska utvecklingen i Österrike genomgående bildar resonansbotten och ses som en viktig referenspunkt. Historiskt sett, mot bakgrund av det habsburgska rikets långvariga dominans i regionen, är detta knappast särskilt märkligt. Men sett ur ett modernt transitionsperspektiv är angreppssättet ovanligt.

Den övergripande tes som framförs i antologin är att en förståelse för de tre ideologierna och deras historia i Öst- och Centraleuropa är väsentlig för att få analytiskt grepp om den politiska

utvecklingen i regionen, såväl under mellankrigstiden som tiden efter murens fall. Det sätt på vilket ideologierna genom historien mottagits, formulerats och vävts samman i delvis åtskilda stats- och nationsbyggnadsprocesser har kommit att påverka det politiska klimatet. Detta trots att skepsisen överlag varit stor mot sådana utifrån kommande politiska idéer och ideal; en skepsis som knappast förvånar i ljuset av ländernas historiska erfarenheter. Framförallt har liberalismens ställning i området varit svag och den politiska utvecklingen under 1900-talet skall ses mot denna bakgrund snarare än mot bakgrund av fascismens eller socialismens styrka.

Denna utbredda ideologiska skepsis i kombination med liberalismens marginalisering bidrar, enligt författarna, till att förklara varför det varit så svårt att införa och konsolidera demokratiska och marknadsekonomiska system efter västerländsk förebild i Öst- och Centraleuropa. Att i en region med svaga liberala traditioner etablera en främmande ekonomisk och politisk ordning med starka liberala förtecken framstår minst sagt som besvärligt. Symptomatiskt nog ser vi hur den mångfacetterade liberala idéen mycket snabbt reducerades till en rent instrumentell version av marknadsliberal ekonomism när den blev vägledande för reformarbetet under 1990-talet. Parallellt ser vi hur den genomgripande samhällsomvandlingens oundvikliga sociala konsekvenser lett till ett utbrett missnöje, något som väckt både fascistiska kvarlevor från mellankrigstiden och nostalgiska idéer om socialism till liv.

Att i en kort recension göra antologins innehåll rättvisa är emellertid svårt. Härvidlag spänner den över ett alltför brett fält, ämnesmässigt såväl som geografiskt. Med Österrike i fokus möter vi bidrag om extremhögerens respektive austromarxismens historiska rötter (båda av Curt Sørensen), en analys av det österrikiska frihetspartiets framgångar under 1990-talet (Reinhold Gärtner) samt en kartläggning och analys av socialdemokratins utveckling under de två senaste decennierna med särskilt fokus mot dess roll som koalitionsbyggare (Leslie C. Eliason). Från tjeckisk horisont får vi en inblick i radikalhögerens framväxt som en respons på en alleuropeisk postmodern utveckling (Vladimíra Dvoráková), vi möter en analys av historiska konflikters betydelse för den tjeckiska socialdemokratins politik under 1990-talet (Jirí Kunc), och vi får insikter i det liberala perspektivets svårigheter att slå rot i det mellankrigstida Europa och vilka effekter detta fått på modern tjeckisk politik (Václav Zák).

Med Ungern som utgångspunkt skriver bl a György Borsányi om socialdemokratins roll under 1900-talet och hur dess idéer och ideal

fått genomslag trots att partiet haft ett mycket begränsat politiskt inflytande, Lene Bøgh Sørensen om fascistiska tendenser i ungersk politik från sent 1800-tal fram till andra världskrigets slutskede, László Kürti om politiskt våld och racism, inte bara bland marginaliserade ungdomsgrupper utan som ett markerande drag för den politiska utvecklingen i landet som helhet, samt Bill Lomax om extremhögerens framväxt, där det politiska etablissemangets anti-högerpolitik till stor del varit kontraproduktiv och i praktiken bidragit till att stärka ultrahögerens ställning. Slutligen möter vi också en idéhistorisk analys av det polariserade slovakiska partisystemet, karaktäriserat som en komplicerad ideologisk mix på basis av historiska traditioner och dagsaktuella etniska skiljelinjer (Grigorij Meseznikov).

Genomgående pekar bidragen i antologin mot en betydande historisk kontinuitet i öst- och centraleuropeisk politik, där historiska traditioner, skiljelinjer och konflikter har fått förnyad aktualitet under 1990-talet. Analyserna blottlägger också en stor inbördes variation mellan länderna i regionen, såväl vad gäller politikens ideologiska innehåll som dess mer konkreta organisering. Inte minst mellankrigstidens starkt diversifierade politiska förhållanden gör fortfarande avtryck i dagspolitiken. Samtliga bidrag avspeglar därtill det ideologiska spänningsfält som utgör bokens samanhållande tema, även om flertalet av artiklarna är strikt empiriskt orienterade och av intresse främst kanske för en länderspecialist.

Antologin innehåller dock inslag även av mer principiell karaktär som är av generell samhällsvetenskapligt intresse, däribland redaktörernas inledningskapitel, som på ett fint sätt placerar innehållet i ett större sammanhang. Vad som särskilt förtjänar att framhållas är emellertid András Bozókis mycket intressanta och teoretiskt informerade analys av modernisering och nationalism som ideologiska grundsatser i nutida politik i Öst- och Centraleuropa.

I fokus för Bozókis bidrag står frågan om hur vi ska förstå exkommunisternas återkomst till makten i regionen under tidigt 1990-tal. Utvecklingen i Ungern bildar visserligen primär referensram, men perspektivet är brett och analysen lyfts genomgående upp på ett mer abstrakt plan och mynnar ut i teoretiska funderingar med principiell räckvidd. I ett analytiskt välfungerande grepp ställs generella «transitologiska» föreställningar om demokratiseringsprocessens dynamik mot mer kontextuellt och historiskt bundna förklaringsansatser. Det senaste halvseklets politiska utveckling i Öst- och Centraleuropa kan, menar Bozóki, förstås som en pendelrörelse mellan å ena sidan symboliska och ideologiska uttrycksformer,

inte sällan med nationalistiska förtecken, och å andra sidan materialistiska, närmast apolitiska idéer med ett starkt moderniseringsorienterat budskap. Man drar också slutsatsen att vägen mot en fördjupning av demokratin i regionen är betydligt mer problematisk i de länder där ex-kommunisterna – genom att spela på människors missnöje och ideologiska frustration – kommit att cementera sitt maktinnehav.

Fascism, Liberalism, and Social Democracy in Central Europe ger en intressant, informativ och tankeväckande inblick i Öst- och Centraleuropas moderna politiska historia. Det långa tidsperspektivet i kombination med en geografisk variation ger analysen en kontextuell förankring samtidigt som den österrikiska referensramen förmedlar en intressant färgsättning. Den empiriska och emellanåt rent deskriptiva karaktär som präglar flera av bidragen torde kanske, som sagt, i första hand tilltala en länderspecialist eller den med särskilt intresse för högerextrema grupperingar i europeisk politik. För den mer principiellt orienterade läsaren är det istället helheten, sedd i ljuset av den övergripande tematiken, som gör antologin läsvärd. Och som kontrast till den ahistoriska transitologins universella förklaringsperspektiv lämnar boken, med sin kombination av historisk-kontextuell förankring och regional variation, ett viktigt bidrag till studiet av omvandlingsprocesserna i Öst- och Centraleuropa.

Rusland i stykker

Vibeke Sperling & Pernille Kløvedal Helweg

København: Gyldendal 2003

203 s., ISBN 8702021684

Omtalt av **Marit Christensen** [journalist, tidligere NRK-korrespondent i Moskva]

Rusland i stykker er en genial tittel på en bok som viser stykker av et Russland som er gått i stykker. Eller kanskje egentlig ikke? Kanskje er Russland bare Russland delt og frustrert over seg selv det sanne Russland? Jeg heller til det siste. Boka er blitt en vakker og karakteristisk bok om landet Vibeke Sperling stadig har vendt tilbake til. Som hun sier det selv: «Journalister i det utenlandske pressekorps flyktet enten skrikende bort etter en kort periode, eller de ble lenge og er siden vendt tilbake gang på gang.»

Sperling har i sannhet fått med seg en god del vesentlige karaktertrekk ved Russland i denne boka. Det kanskje mest imponerende er allikevel måten illustratøren Pernille Kløvedal Helweg har fått med seg det karakteristisk russiske på. Nå er det først og fremst det som ser annerledes ut enn det vi er vant til som faller en utlending i øyet. Men det krever også en evne til å erkjenne det som er annerledes og formidle det til oss. Utvalget av temaer for illustrasjonene er så russiske, så russiske. Og bokas designer har gitt det god plass og luft, slik at helhetsinntrykket er blitt meget estetisk. Den illustrasjonen som sier aller mest er en tosidens illustrasjon av en vegg med akk, så russiske lysbrytere. Litt skitne, litt slitte – og så noen avskallinger på veggen der de sitter. Veggen i seg selv har sprekker, som er dekket over av ny maling i blått, som løkkuplene. Ja, det er Russland!

Den verbale analysen av Russland, den som går under overflaten, er langt vanskeligere. Alt i alt er Vibeke Sperling på god vei ned gjennom lagene. Imidlertid avslører hun sine vestlige øyne – og noe annet er for så vidt ikke å forvente. Det blir særlig tydelig i bokas konklusjon, der hun snakker om Vestens og sitt eget ønske om demokrati i Russland. «Det er livsnødvendig for demokratiets muligheter at omverdenen bidrar til å vekke de konflikttrette russerne til aktiv deltakelse i framtidens utforming», skriver hun. Det tror jeg hun kan gi opp å håpe på. For det er jo nettopp det som er noe av den russiske sjel.

I bokas små sitater innimellom kapitlene, siterer Sperling blant andre Anton Tsjechov, denne eminente karakteristiker av Russlands folkesjel. Men hun tar ikke med hans framstilling av den russiske overklassen, som sitter på verandaen på sine gods mens taket nesten faller ned over hodene på dem og gresset gror dem opp til halsen. Likevel sukker de oppgitt at det er, akk, slik en lede å leve på denne jord! For her ligger trolig en av de viktigste russiske hundene begravet, russerne ser snarere innover i seg selv enn på det materielle rundt seg. De ser lengtende mot den ortodokse ikonostasen, som gir en flik av herligheten i livet etter dette, der alt blir bra. Dermed er det ingen nødvendighet i å gjøre så mye her på jorden. Og demokrati kan jo ikke spises, langt mindre drikkes! For det er viktig for russere, slik Vibeke Sperling ganske riktig har bemerket.

Rusland i stykker gir et utmerket bilde av nok en «smutnoje vremja» – rotetid – i russisk historie. Russland er fortsatt inne i en overgangstid mellom den russifiserte kommunismen og landets vanlige struktur. President Putin er i ferd med å putte landet tilbake i sin «riktige» fold. Forfatteren er inne på det i kapittelet om Putins

mange ansikter og hans idé om en sterk stat uten annen form for ideologisk innhold. Russernes oppfatning av begrepet «gosudarstvennost» ligger utenfor vår fatteevne. Vi har ikke noe språklig begrep som dekker russernes tankegang omkring en såkalt sterk stat. Og så lenge russerne er tildelt russisk som sitt middel til å tenke med, vil vi neppe noen gang oppleve at de oppfatter verden og sitt land slik som vi, som benytter germanske, romanske og angelsaksiske språkstrukturer i vår tankegang. Nettopp av denne sosiolingvistiske grunn vil Russland alltid forbli et annet sted enn Vesten.

I det hele tatt er de ovennevnte små sitatene mellom kapitlene til å bli klok av. «Rasputin slumrer i alle russeres hjerter. Og av og til slumrer han ikke bare» er et av dem. Kapittelet om den «privilegerte generasjon» gir etter min mening en utmerket analyse av russernes problemer med å «tilpasse» seg den vestlige verden. Den gir også en pekepinn om hvorfor russerne stadig blir tvunget til å vende tilbake til sin ortodokse konservatisme – det som passer de aller fleste aller best. «De bedre bemidlede kommer hjem fra utenlandsreiser og snakker om hvor vennlige folk er overfor hverandre i de landene de har besøkt. Men allerede på Sjeremetevo-flyplassen begynner de å mase og skubbe og skjelle hverandre ut», sier et av Sperlings intervjuobjekter. Men ingen svarer på spørsmålet hvorfor? Jo, fordi det å snakke russisk innebærer en oppførsel, som blir betinget av språket selv, spør du meg. Jeg er et annet og mye råere menneske på russisk enn jeg er på norsk – rett og slett diktert av språket!

Mange av stykkene i boka gir oss godt inntrykk av livets elendighet og grusomhet i dagens Russland. Historien om Tsjetsjenia-krigene og deres lidelser er en historie for seg. Jeg tenker ofte at vi ikke hadde kunnet leve med en slik situasjon uten å gjøre noe for å få løst konflikten. Men russerne har denne evnen til å fortrenge og pynte på sannheten. Sperling beskriver utmerket hvordan myndigheter, militære og religiøse grupper lyver for seg selv og andre for å kunne leve videre uten å gå til bunns i saken. Putin har kastet seg på den amerikanske «krigen mot terrorismen» i Tsjetsjenia, og de muslimske lederne i Russland forsøker å dekke seg bak en russisk islam for å holde den økende oppslutningen om islam under kontroll. Hennes beskrivelse av hvordan den monopolistiske ortodokse kirken har gjort katolisismen til hovedfiende er også forbilledlig.

Og så får vi bilder av fordums tiders helter, særlig kvinner, som er forblitt i elendighet i dagens Russland. Det er disse hverdagsmenneskene som har det vanskeligst. Det var de som skulle få det bedre i det sosialistiske Sovjetunionen, og det fikk de nok også del-

vis. Men nå er Russland tilbake i folden, der enkeltmennesket ikke betyr så mye opp mot den sterke staten. Her ligger den evige forskjellen i menneskesyn og på menneskerettigheter mellom Vesten og Russland, en konflikt som neppe går over, til tross for såkalt demokratisering.

Det er også interessant å få et innblikk i Russlands naboskap med Kina, slik Sperling gir i kapittelet om «når kineserne kommer». Da blir vi minnet om at Russland også ligger i Asia, noe vi har en tendens til å glemme. Riktignok beskriver forfatteren og illustratøren den store forskjellen mellom det hardt arbeidende kinesiske folk og de mer drikkende, avventende russerne, men det går klart fram at Russland er avhengig av at noen andre skaper materiell velstand for dem og at de ikke kan stå imot mongolske bølger innover landet. Har vi hørt den før? Er det historien som gjentar seg? Sannsynligvis. Vibeke Sperling er forsiktig med å slå fast en utvikling i Russland, og det gjør hun lurt i. Det er jo nettopp dette som er det fascinerende ved Russland, alle motsetningene, bestandigheten og de raske tilsynelatende skiftningene på overflaten. Hvis jeg skal tippe, er det vel nettopp slik Russland er – et land i stykker.

Boka er vel verd å lese og se. Den er neppe noe varig verk om dette store og forunderlige landet, men det gir den heller ikke inntrykk av å være. Den er en god beskrivelse og fin illustrasjon av et lite stykke Russland på et punkt i landets lange historie. Formatet er litt vanskelig å håndtere, men hvis illustrasjonene skulle komme til sin rett, hadde bokas utformere neppe noe valg.

Reise udi Rusland. Første udgave fra 1743 med forord af Ludvig Holberg

Peder von Haven. *Genudgivet og kommenteret af Peter Ulf Møller og Jesper Overgaard Nielsen*

Århus: Aarhus Universitetsforlag 2003

347 s., ISBN 8772889446

Omtalt af **Michael Harbsmeier** [dr.phil., lektor, Institut for Historie og Samfundsforhold, Roskilde Universitetscenter]

Stud. theol. Peder von Haven, tiende barn af sognepræsten ved Frue Kirke i Odense, var kun tyve år gammel, da et rejsestipendium gav ham mulighed for at indskrive sig ved det heller ikke dengang syn-derlig berømte universitet i den nordtyske by Helmstedt. Meningen

var, at han skulle fortsætte sine teologiske studier, men noget tyder på, at han også interesserede sig for andre discipliner, for da en af universitetets lærere i botanik tiltrådte stillingen som leder af den nyoprettede «apotekerhave» i Skt. Petersborg, gik der ikke ret lang tid, før Peder von Haven sammen med en anden dansk studerende, der var blevet bortvist fra universitetet, fulgte efter for at søge lykken i Rusland. Peder von Haven havde heldet med sig, blev ansat forskellige steder og nåede at få set sig grundigt omkring i det ekspanderende imperium, inden han vendte hjem til Danmark fire år senere, i 1739. Og så hjalp ingen ringere end Ludvig Holberg med til, at beretningen om hans rejser blev trykt og offentliggjort.

Den første udgave fra 1743 udkom året efter også på tysk, mens von Haven selv i mellemtiden igen befandt sig i Rusland for en treårig periode, denne gang som præst for den danske legation i hovedstaden. Efter hjemkomsten udgav von Haven endnu et tobindsværk om Rusland, der givetvis også har været medvirkende til, at han derefter blev ansat i den nyoprettede dobbeltstilling som sognepræst og teologiprofessor i Sorø, som han bestred indtil sin tidlige død i 1757, ganske kort tid før en revideret anden udgave af hans rejseberetning udkom i Sorø.

Von Havens *Reise udi Rusland* bærer tydeligt præg af en tidstypisk kombination af naturhistoriske, etnografiske og teologiske interesser. I grove træk følger teksten rejsens forløb kronologisk, men det er de mange ophold undervejs med deres ekskursioner om de forhold, von Haven gerne vil informere læserne om, der fylder mest. Når det kommer til stykket udgør selve rejseberetningen kun rammen om en serie af naturhistoriske, historiske, geografiske og især det som eftertiden ville kalde etnografiske afhandlinger, der tilsammen tegner et ganske nuanceret og differentieret billede af de landskaber, landsbyer, byer og erhvervs- og befolkningsgrupper, der tilsammen udgør en slags mosaik over et imperium i hastig forandring.

Allerede inden ankomsten til Skt. Petersborg anslås et gennemgående hovedtema i bogen: de mange forskellige nationaliteter, sprog og religioner, der lever side om side. Det fremgår af en af udgivernes overordentlig nyttige fodnoter, at historien om den svenske præst i Kronstadt, der yder tjeneste for hele tre forskellige sekter eller religioner på skift (s. 8), stammer fra en tidligere rejsende, men antallet af især lutherske, men også reformerte og katolske menigheder og kirker i de russiske byer har tydeligvis gjort indtryk på Peder von Haven, der da også hæfter sig ved, at kun jesuitterne og jøderne er underlagt overordentlig strenge forbud og restriktioner.

Men som sagt: ikke mindst den nutidige læser vil især have glæde af de mange etnografiske nærbilleder der kendetegner beskrivelsen af Skt. Petersborg, militærforlægningen og byen Azov samt Moskva for nu at nævne de tre vigtigste af rejsens destinationer, hvor von Haven har opholdt sig i lidt længere tid. For hver af disse byer tegner von Haven et anskueligt billede af beliggenheden, bygningerne, erhvervsforholdene, befolkningsgrupperne, de årligt tilbagevendende foreteelser som fasten og karnevalet, og mange andre civile, militære og/eller religiøse ceremonier og ritualer. Endnu større charme har dog måske de mindre etnografiske indskud om bønderne på landet og deres livsform og livsvilkår på vejen fra Skt. Petersborg til Azov (s. 81–90), det kærligt komparative dobbeltportræt af «calmukkerne» og kosakkerne (s. 93–109), den historiske redegørelse for de gammeltroende (153–56), eller skildringen af armenierne, som udgiverne har været betænksomme nok til at gengive i et tillæg (s. 263–65).

Ved siden af disse etnografiske skildringer rummer teksten også en lang række mere eller mindre nærgående portrætter af enkeltpersoner, som von Haven har været i særlig tæt kontakt med samt – og det er netop kombinationen, der er det tidstypiske – en mindre række naturhistoriske ekskursioner. Der optræder f.eks. en afhandling, om hvordan bække, floder, og søer i det nordøstlige Rusland danner system på samme måde som blodcirkulationen i menneskekroppen (s. 189–93) eller, for nu at nævne det måske mest tidstypiske eksempel, den meget omstændelige redegørelse for de helt igennem naturlige årsager til, at helgenkroppene i Treenighedsklosteret i modsætning til så mange af papisternes relikvier er så velbevarede (s. 178–84).

Peter Ulf Møller og Jesper Overgaard Nielsen har på forbilledlig vis gjort teksten fra 1743 tilgængelig for både almindeligt interesserede og for forskningen ud fra princippet om at være trofast mod denne første udgave for til gengæld i fodnoterne og kommentarerne at gøre rede for de ændringer, som von Haven selv nåede at foretage til den anden udgave, der udkom posthumt i 1757. Registrene, ordforklaringerne, realkommentarerne og de bibliografiske oplysninger yder al den hjælp, man overhovedet kan ønske sig for, uden selv at skulle slå op hele tiden, at få det fulde udbytte af von Havens tekst som kilde for både Ruslands historie, dansk og europæisk mentalitets- og videnskabshistorie og altså de dansk-russiske og russisk-europæiske relationers historie. At der er tale om en sand guldmine, går jo ligesom nemmere op for folk, når de får den fornødne hjælp som i dette tilfælde.

Udgiverne har haft deres gode grunde til at nøjes med at placere von Havens bog i forhold til de øvrige tidlige danske Ruslandsbeskrivelser (Jacob Ulfeldt, Just Juel og Rasmus Æreboe) og til de europæiske Ruslandsrejsende, som von Haven selv nævner og indimellem skriver af efter (John Perry og Friedrich Christian Weber). Hvis man udvider sammenligningsgrundlaget til også at omfatte europæiske Ruslandsrejsende mere generelt sådan som Francine-Dominique Liechtenhahn fornyligt har gjort det i afhandlingen *Les trois christianismes et la Russie. Les voyageurs occidentaux face à l'Église orthodoxe russe XVe–XVIIIe siècle* (2002, om von Haven s. 144–49) viser det sig, at von Havens originalitet ligger i netop det, som Peter Ulf Møller og Jesper Overgaard Nielsen lidt overbærende kalder von Havens «yndlingstema inden for nationalkarakterologien», nemlig den systematiske sammenligning af den ortodokse kirke og russerne i Skt. Petersborg og Moskva (men ikke på landet!) med jødedommen og jøderne. Ifølge Liechtenhahn adskiller von Haven sig fra sine forgængere ved ikke længere at nøjes med at måle den ortodokse tro og praksis i forhold til de rejsendes egne katolske eller protestantiske fjendebilleder og dertil hørende selvforståelse, men tværtimod at anlægge en egentlig komparativ vinkel, som det kommer til udtryk i både fremhævelsen af jøderne som sammenligningsmulighed og i for eksempel det allerede nævnte dobbeltportræt af de kristne kosakker og deres hedenske modstykke, «calmukkerne». Og blandt von Havens efterfølgere slår den komparative tilgang hurtigt om til en historiefilosofisk underbygget fundamentalkritik af de petrinske reformer, der hos von Haven endnu helt uanfægtet fremstår som udtryk for religionsfrihed, fremskridt og oplysning.

Hvis man omvendt, hvilket mig bekendt endnu ikke er blevet afprøvet, forsøger at placere Peder von Haven blandt de samtidige danske eller måske nordvesteuropæiske rejseberetninger om også andre destinationer kan man efter min vurdering få bekræftet noget, der ligner et mønster, for hvordan stipendiefinancerede studierejser eller statssubventionerede missions- og embedsrejser i forning med en kombination af teologisk-filologiske og naturhistoriske erkendelsesinteresser i mange tilfælde har givet sig udslag i en forbavsende fordomsfri og åben, ofte formentlig pietistisk inspireret, etnografisk hermeneutik. Den systematiske komparative bestræbelse, der er så karakteristisk for von Haven, går faktisk igen hos for eksempel Hans og Poul Egede og deres beretninger om Grønland, C. G. A. Oldendorps skildringer af de vestafrikanske slaver på De vestindiske Øer, Carsten Niebuhrs arabiske rejser eller, for nu at

nævne endnu en tekst, der er under genudgivelse, Andreas Christian Hviids (1787) *Udtog af en Dagbog holden i Aarene 1777–1780 paa en Reise igennem Tyskland, Italien, Frankrige og Holland.*

Tak til forlaget, til udgiverne og til deres sponsorer for en på mange forskellige måder inspirerende og smuk nyudgivelse af Peder von Havens rejseberetning!

Manoeuvres of National Interest: Internationalism and Nationalism in the Emerging Kadarist Criticism of Romania 1968–1972

Katalin Miklóssy

Helsinki: Kikimora Publications 2003

260 s., ISBN 9521011084

Omtalt af **Steven Sampson** [docent, Avdelningen för Socialantropologi, Sociologiska institutionen, Lunds universitet]

«Foreign policy begins at home.» Denne gamle statsvidenskabelige visdom bekræftes i Katalin Miklóssys analyse af ungarsk-rumænske diplomatiske forhold i årene 1968–72. Forfatteren vil bevise, at der inden for den socialistiske lejr faktisk var stor mulighed for de enkelte lande for at udfolde egen politik. Her var det liberale Ungarn og det stalinistiske Rumænien to modpoler. Forholdet mellem disse to lande har næsten altid været præget af spænding – en spænding der har rødder i Ungarns tab af Transsilvanien efter 1. verdenskrig, det såkaldte Trianon-traume. Under 2. verdenskrig generobrede Ungarn det nordlige Transsilvanien, men måtte afgive det igen efter krigen. Fra 1948 til 1968 var der forholdsvis fredeligt mellem de to lande, da de var underlagt den sovjetiske «socialistiske internationalisme» og Comecon-samarbejdet. Men da Janos Kadar indførte økonomiske reformer i Ungarn, på samme tid som Nikolae Ceausescu påbegyndte en mere uafhængig udenrigspolitisk kurs i Rumænien, begyndte spændingerne mellem de to lande at blusse op igen. De to afvigere kom på kant med hinanden.

Miklóssys historie, baseret på tidligere hemmelige parti- og statsdokumenter fra Ungarn, interview med en ungarsk udsendt i Rumænien og offentligt tilgængelige rumænske kilder, tager sit udgangspunkt i midten af 1960erne. På det tidspunkt forsøgte Kadar at modernisere Ungarns økonomi, forhøje befolkningens leve-

standard og tillade folk mere privat kontrol over deres økonomi og sociale liv. Som undertrykker af 1956-oprøret havde han og partiet ingen legitimitet i befolkningen. For at opnå egne økonomiske fremskridt måtte Kadar derfor agere så loyal som muligt over for Sovjetunionen. Derfor kritiserede Kadar Rumæniens uafhængige kurs i «internationalismens» navn.

I Rumænien havde den stalinistisk-nationalistiske Ceausescu overtaget magten fra den lige så stalinistiske Gheorghe Gheorghiu-Dej. Sovjetiske tropper havde forladt Rumænien, og nu ville Ceausescu opbygge Rumænien til et industriland, i stedet for at forblive leverandør af billige råvarer til de andre Comecon-lande. Ceausescu begyndte derfor at oprette venskabelige og kommercielle forhold til Sovjetunionens fjender: Kina, Jugoslavien, Israel, Vesttyskland og USA. I 1968 nægtede Ceausescu at deltage i invasionen af Tjekkoslovakiet, og han blev dermed Vestens darling. Det land, der kom til at kritisere Ceausescu mest for at afvige fra den socialistiske internationalisme, var ironisk nok en anden afviger – Ungarn. Kadar havde nemlig brug for sovjetisk energi og råvarer. Han var også bange for, at Sovjetunionen ville standse Kadars reformeksperiment. Derfor opførte Kadar sig som klassens gode dreng. Og det uartige Rumænien kritiseredes for sin nationalistiske økonomiske kurs.

I begyndelsen af 1970erne antog den ungarske kritik af Rumænien imidlertid en anden farve, da Ungarn begyndte at vise åben bekymring over det ungarske mindretals skæbne i Rumænien. Forholdet til Rumænien forværredes gradvis, og helt op til 1989 herskede der kold krig mellem disse to lande. Heller ikke i dag er de kommet over disse spændinger, og spørgsmålet om det ungarske mindretals rettigheder og deres særlige forhold til Ungarn er stadigvæk genstand for hidsige diskussioner. Stærke nationalistiske kræfter har fortsat stor indflydelse i begge lande.

Miklóssey peger på det paradoks, at netop de to østlande, der begge ville trodse Sovjetunionen ved at finde deres egen vej til modernisering, kom i konflikt med hinanden. Årene 1968–72 var den afgørende overgangsperiode, hvor et relativt venskabeligt forhold forvandlede til en kold krig mellem dem. Hvorfor? Miklóssey påstår, at Kadar så et modbillede i Rumænien, som han kunne udnytte til egen fordel. Ved at kritisere Rumænien kunne Kadar fremstå som den mest loyale internationalist inden for den socialistiske lejr, selvom Ungarn med sin New Economic Mechanism i virkeligheden var den største afviger af alle østlandene. Der opstod især spændinger omkring fornyelsen af venskabstraktaten mellem Ungarn og Rumænien, da denne var det officielle grundlag for deres

forhold. Bogen fokuserer derfor på forhandlinger omkring denne venskabstraktat.

Miklóssy vil overbevise os om, at de små stater havde større fleksibilitet inden for blokken end som så. Både Ungarn og Rumænien var i stand til at følge deres egen kurs, og de kunne også gå i clinch med hinanden, mens Sovjetunionen blot så til. Miklóssy argumenterer for, at Kadar faktisk ofrede Ungarns udenrigspolitik for at opnå en hjemlig reform. Den ungarske kritik af Rumænien for manglende internationalisme vandt sympati i Sovjetunionen, mens Ungarns bekymring for det ungarske mindretal i Rumænien blot var taktik for at vinde legitimitet hos Ungarns befolkning. At dette strategi *kunne* udnyttes effektivt, var fordi Trianon-traumet aldrig er blevet løst for størstedelen af den ungarske befolkning.

Striden om det ungarske mindretal i Transsilvanien hviler ifølge forfatteren på de to landes forskellige forståelse af nationalitetsbegrebet. Ungarn benyttede et mere tyskorienteret kultur-nationsbegreb, som stod i modsætning til det rumænske nationsbegreb, der var baseret på en mere moderne (fransk) borgerskabsforståelse. Den afgørende faktor var dog efter min opfattelse Rumæniens politiske regime, snarere end dets nationsbegreb. Faktisk er de to landes nationsbegreber forbavsende ens i praksis. Rumænsk nationalitetsteori og praksis har meget lidt med den franske variant at gøre, både før, under og efter kommunismen. Spændingerne mellem de to lande lå derfor ikke så meget i forskellige nationsbegreber – man kæmper jo ikke for begrebsopfattelser – men i en rumænsk opfattelse af, at Transsilvanien atter kunne blive taget fra dem. Altså ikke begreb, men territorium.

Bogen har også en del andre svagheder. Forfatteren har svært ved at placere Kadar i en bestemt kategori. Kadar ser ud til at være både stalinist og internationalist, men også reformator og nationalist. Han havde selv været fængslet i Stalin-tiden, men han var også som Sovjetunionens loyale tjener med til at undertrykke 1956-oprøret. Senere indførte han reformer og skabte fred med sine værste fjender. Var han principløs? Nej. Var han pragmatiker? I høj grad. Forfatterens forsøg på at proppe ham ind i en forenklet kategori som enten national eller international, er alt for simplistisk. Og også helt unødvendig. Janos Kadar var, ligesom andre østeuropæiske partiledere, i bund og grund bare opportunist.

Forfatteren arbejder med systemets egen selvforståelse ud fra systemets egen retorik. Og nogle gange bliver hun fanget i den. Jeg er fx ikke overbevist om, at begreber som «socialistisk patriotisme» skal tages alvorligt. Jeg er heller ikke overbevist, når hun påpeger,

at når ordene «varme» og «kammeratlige» er udeladt i en diplomatisk erklæring, viser det, at forholdet netop ikke var varmt og kammeratligt. Man får det indtryk, at forfatteren har slugt retorikken. Miklóssy benytter mest de tidligere hemmelige kilder, især inden for partiet. Det er trist, at hun kun har kun et interview, og næsten ingenting fra den rumænske side ud over officielle deklamationer.

Miklóssys udlægning af begrebet internationalisme er også ekstremt problematisk. Hun ophøjer internationalist-retorikken til doktrin. Men hverken Comecons arbejdsfordeling eller Warszawapagtens invasion af Tjekkoslovakiet havde noget med «internationalisme» eller «solidaritet» at gøre. Der er tale om flokklær, som dækker over sovjetisk undertrykkelse. Internationalismen var ikke en ideologi. Derfor er det misvisende at sidestille internationalisme og nationale interesser. Nationale interesser vinder altid over internationale, og ydermere, har hensynsløse ledere altid ofret nationens interesser for deres egne interesser. Dette er ikke noget særligt for den socialistiske periode. Vi ser det hver dag, også i dag.

Forfatteren vil også vise, hvordan «internationalismen» bliver erstattet af «nationale interesser». Men disse to begreber er ikke i samme størrelsesorden. Forfatteren viser faktisk selv, at det nationale aldrig har været fraværende i disse to lande. Det er fordi stalinismen i sig selv, hvad enten den blev håndhævet af typer som Kadar eller Ceausescu, var tæt forbundet til Stalins eget projekt om «socialisme i ét land». Man opbygger magten ved at bruge de midler, man kan: økonomiske, militære, retoriske, og til tider også internationalistisk – eller menneskerettighetsretorik, som Ungarn benyttede for at gøre opmærksom på det ungarske mindretals situation i Rumænien. Kadar var mere subtil til at konsolidere magten end Ceausescu, og derfor mindre brutal. Rumænerne betaler stadig prisen for Ceausescus brutalitet.

Miklóssys bog viser, at de to lande havde samme nationale uafhængighedsprojekt, og at deres ledere hensynsløst brugte de midler, de kunne til at opbygge magten. Rituelle henvisninger til internationale forpligtelser og bekymring over sine etniske slægtninge over grænsen, er også metoder, der bruges i dag for at gennemføre rene nationale interesser. Udenrigspolitikens underordning til den nationale magt og legitimitetsprojekt er en gedigen lektion, når man vil forstå selv de meste ædle udenrigspolitiske hensigter. Denne lektion burde vi huske nu, da vi i dag i forbindelse med Irak taler så meget om «internationale forpligtelser» og «menneskerettigheder». Udenrigspolitiske argumenter er der for at tjene rene nationale interes-

ser. «Foreign policy begins at home.» Det er det, vi kan lære af de ungarsk-rumænske stridigheder for 30 år siden.

En terrorists memoarer

Boris Savinkov

Översättning Kjell Johansson

Borrby: Bokförlaget Murbräckan 2003

420 s., ISBN 919737170X

Omtalt af **Inge Marie Larsen** [Ph.D., forskningsbibliotekar, Statsbiblioteket, Århus, Danmark]

Den russiske terrorist og forfatter Boris Savinkovs erindringer er for første gang blevet oversat til et skandinavisk sprog. Det er det lille svenske forlag Murbräckan, som har specialiseret sig i at udgive endnu ikke oversatte klassiske russiske værker til svensk, som står bag. Forlagets faste oversætter, Kjell Johansson, modtog i 2003 Det Svenske Akademis oversætterpris. Hans fremragende svenske gengivelse af Savinkovs memoarer rammer med skarp præcision den disciplinerede og kølige tone, der kendetegner den russiske tekst. Den kontrollerede stil fastholder læseren i stærk spænding, men uden at forføre, uden at forhindre læseren i at tænke sit. Køligheden og distancen brydes stilmæssigt kun af Savinkovs (angiveligt) ubearbejdede gengivelse af afskedsbreve til forældre, koner og venner fra døde eller dødsdømte terrorister, skrevet inden attentater eller henrettelser, og af gengivelser af det russiske politis kliniske og detaljerede beskrivelser af gerningssteder for mere eller mindre vellykkede attentater eller for tilvirkning af bomber, der sprang i luften i hænderne på bombemagerne.

I 1881 lykkedes det terrorister fra gruppen Folkeviljen at myrde tsar Aleksandr II. Herefter lå den revolutionære terror underdrejet i nogle år, indtil både enkeltindivider og mere eller mindre organiserede grupper genoptog den omkring århundredeskiftet. Mere end titusind mennesker blev dræbt i terrorangreb mellem 1901 og 1907, herunder mange uskyldige (selvom russiske terrorister som regel forsøgte at undgå tilfældige ofre og kun ramme de bevidst udvalgte). Det russiske nederlag i krigen med Japan, den efterfølgende voldsomme uro i landet, autokratiets manglende evne og vilje til at afgive magt, periodens store økonomiske fremgang, der på grund af

dens kapitalistiske karakter mødte stærk modstand blandt de fleste russiske intellektuelle, mangelen på politisk frihed, systemets vilkårlighed og brutalitet i omgangen med den politiske opposition, de russiske intellektuelles tradition for brug af vold som politisk kampvåben, samt den ofte ekstreme radikalisme og kompromisløshed i intellektuelle kredse kan nævnes som nogle af grundene til terrorismens store udbredelse.

Det socialrevolutionære partis terrororganisation, Kamporganisationen, stod bag hovedparten af denne periodes politiske terror. Organisationen blev fra 1902 til 1908–09 ledet af Boris Savinkov og Evno Azef. Savinkovs og Azefs mest berømte attentater var mordene (som de tilrettelagde og ledede, men ikke udførte) på indenrigsminister Vjatsjeslav Plehve i 1904 og storfyrst Sergej i 1905. Det er disse mord samt Kamporganisationens øvrige aktiviteter mellem 1902 og 1909, Savinkovs erindringer omhandler. Han skrev dem i Paris i 1909 umiddelbart efter, at Evno Azef var blevet afsløret som dobbeltagent. Det viste sig, at Azef løbende havde forsynet det hemmelige politi, Okhranaen, med oplysninger om Kamporganisationens aktiviteter, samtidig med at han ledede organisationen. Udvalgte attentater, som åbenbart passede ind i Azefs helt egen dagsorden, lykkedes, mens andre blev forpurret og en lang række medlemmer af organisationen arresteret og dømt. Både Savinkov og Okhranaen sad derfor tilbage med en særdeles mærkelig smag i munden, da Azef blev afsløret. Det lykkedes i øvrigt Azef at undgå den likvidering, som blev de fleste andre provokatørers skæbne.

Chokket over at have været en brik i Azefs og det hemmelige politis spil fik Savinkov til at tøve, tænke sig om og skrive sine tanker ned. *En terrorists memoarer* er det første af flere værker, hvor de moralske overvejelser over terrorens væsen og terroristernes karakter og motiver tydeligt kan spores: Med hvilken ret satte nogle mennesker sig til doms over andre og gjorde sig til herre over deres liv? Var terrorister ikke bare ganske almindelige mordere og politiske attentater ikke bare ganske gemene, umenneskelige, forbryderiske og gudsfornægtende handlinger? Sonedes mordet virkelig med morderens død, som nogen mente? Savinkov stillede i memoirene kun disse spørgsmål i indirekte form, men ingen opmærksom læser kan undgå at komme netop på disse tanker.

Den bleggule hest, Savinkovs næste værk (eneste skandinaviske oversættelse ved Aage Madelung, 1909), gav anledning til forargelse og fordømmelse blandt mange socialrevolutionære og i andre revolutionære kredse, som beskyldte Savinkov for at latterliggøre

sine tidligere kampfæller, deres heroiske indsats og den revolutionære bevægelse. Men Savinkov havde, ligesom i øvrigt mange medterrorister og andre ikke-terroristiske landsmænd, fået moralske skrupler oven på de foregående års udbredte brug af politisk vold som revolutionært kampvåben. Spørgsmålet var, om terroren ledte til andet end den dybeste moralske og politiske kompromittering af bødlerne og de øvrige medvirkende, af den revolutionære bevægelse og af dens mål.

Savinkov selv omkom i sovjetisk fangenskab i 1924, enten ved selvmord, som det officielt blev hævdet, eller, som andre formoder, myrdet af sovjetmagten, som han desperat og forgæves havde kæmpet imod siden 1917. Hans memoirer er imidlertid et udmærket sted at tage afsæt, hvis man vil vide noget om den revolutionære terrors historie i det kejserlige Rusland. Når man har stiftet bekendtskab med terroristens egen beretning – i øvrigt et sjældent litterært fænomen – kan man fortsætte med nogle af den russiske litteraturs og verdenslitteraturens berømteste værker, som deltager i diskussionen om terrorens væsen og berettigelse eller mangel på samme og terroristernes væsen og motiver. Det drejer sig for eksempel om Nikolaj Leskovs *Nekuda* (1864, på fransk 1998 med titlen *Vers nulle parts*), Fjodor Dostojevskijs *Besy* (1871–72, på dansk senest 1998 med titlen *Onde ånder*), Joseph Conrads *Under Western Eyes* (1911, på dansk, norsk og svensk under forskellige titler), Boris Nikolajevskijs *Istorija odnogo predatelja* (1931, på norsk 1937 med titlen *Aseff. Terroristen og provokatøren*), Albert Camus' *Les justes* (1949, oversat til alle skandinaviske sprog) og Richard Pipes' nye bog om en anden af den tids berømte provokatører *The Degaev Affair* (2003).

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Belmane, Inga

Eco-design in the Baltic States' industry: feasibility study

TemaNord

København: Nordic Council of Ministers 2003

102 s. ISBN 9289309598

Dyssel, Arendse

For fredens skyld: indtryk fra Bosnien

Fotografisk materiale: Søren Malle
Gredstedbro: Adele 2003

148 s. ISBN 8798985205

Eriksen, Jens-Martin & Frederik Stjernfelt

Krigens scenografi: nye rejser i Bosnien og Serbien

København: Lindhardt og Ringhof 2004

397 s. ISBN 8759522704

Jensen, Jens Henrik

Ulven i Banja Luka: roman

2. udgave, 1. oplag

Valby: Borgen 2003

481 s. ISBN 8721022585

Kertész, Imre

De skæbneløse: roman

Oversat af Peter Eszterhás

København: Gyldendals Bogklubber 2003

211 s. ISBN 8700697885

Kyhn, Peter

Turen går til Estland, Letland & Litauen

Politikens rejsebøger

København: Politiken 2004

156 s. ISBN 8756770723

Lund, Karsten

Baltisk mission: roman

København: Gyldendal 2003

290 s. ISBN 8702007819

Pedersen, Peter H. & Ditte Hølse (red.)

The environmental challenges for Northwest Russia

Copenhagen: DANCEE 2003

103 s. ISBN 8779725406

Pedersen, Peter H. & Mikala Klint

Bulgaria's road to accession: the environmental challenges

København: DANCEE 2003

76 s. ISBN 8779725376

Poulsen-Hansen, Lars P.

Europa efter utvidelsen: Ingen har fred længere, end hans nabo vil – EU's nye naboer i øst

København: Institut for Internationale Studier (DIIS) 2004

128 s. ISBN:8776050203

Varmer, Hjørdis

Oprøret i Budapest

København: Forum 2004
198 s. ISBN 8755349730

FINLAND:

Berggren, Birgitta & Anders Olin

**Evaluation of Finland's
development cooperation with
Bosnia and Herzegovina**

Evaluation report 2004:2
Helsinki: Department for
Development Policy, Ministry for
Foreign Affairs of Finland 2004
112 s. ISBN 9517244460

*Hämynen, Tapio, Jukka Partanen &
Yury Shikalov (red.)*

**Family life on the northwestern
margins of imperial Russia**

Studia Carelica Humanistica
Joensuu: Joensuu University
Faculty of Humanities 2004
380 s. ISBN 9524584689

Poe, Marshall

**The Russian elite in the
seventeenth century. Vol. 1: The
consular and ceremonial ranks
of the Russian «Sovereign's
Court» 1613–1713**

Suomalaisen tiedeakatemian
toimituksia. Sarja Humaniora
Helsinki: Academia Scientiarum
Fennica 2004
469 s. ISBN 951410921-X

Tanner, Arno (red.)

**The forgotten minorities of
Eastern Europe: the history and
today of selected ethnic groups
in five countries**

Helsinki: East-West Books 2004
250 s. ISBN 952916808-X

*Temmes, Markku, George Sootla &
Ilmari Larjavaara*

**Models of the administrative
reform units: a comparison of
Finland, Estonia and Russia**

Helsinki: Department of Political
Science, University of Helsinki
2004
85 s. ISBN 9513742458

Tiusanen, Tauno

**Poland, the largest new EU
country**

*Lappeenranta: Lappeenranta
University of Technology 2004*
92 s. ISBN 951764860-X

Vincze, Zsuzsanna

**A grounded theory approach to
foreign market expansion in
newly emerging markets: two
Finnish companies in the
Visegrád countries**

Sarja A
Turku: Turun kauppakorkeakoulun
julkaisuja 2004
361 s. ISBN 951564173-X

Westerlund, Lars (red.)

**Norden och krigen i Finland och
Baltikum 1918–19**

Statsrådets kanslis publikationsserie
Helsingfors: Statsrådets kansli
2004
226 s. ISBN 9525354490

Yemtsov, Ruslan

Quo vadis? Inequality and poverty dynamics across Russian regions

Discussion paper 2003/67
Helsinki: UNU World Institute for Development Economics Research 2003
52 s. ISBN 9291905186

NORGE:

Büchten, Daniela, Tatjana Dzijakson & Jens Petter Nielsen

Norge–Russland: naboer gjennom 1000 år

Oslo: Scandinavian Academic Press 2004
498 s. ISBN 8230400105

Büscher, Wolfgang

Berlin–Moskva: en reise til fots

Oversatt av Sverre Dahl
Oslo: Aschehoug 2004
190 s. ISBN 8203207952

Nistad, Bjørn

Russisk politisk idéhistorie fra opplysningstiden til i dag

Oslo: Solum 2004
325 s. ISBN 8256014466

Treholt, Arne

Gråsoner: selvbiografi

Oslo: Gyldendal 2004
510 s. ISBN 8205323151

Wilhelmsen, Julie

Putin's Russia: Strategic Westernisation?

Oslo: NUPI 2004
142 s. ISBN 8270021040

SVERIGE:

Andrae, Carl Göran

Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944

Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi
Uppsala: Gustav Adolfs Akademi för svensk folkkultur 2004
184 s. ISBN 9185352527

Baiba Metu (red.)

The ethnic dimension in politics and culture in the Baltic countries 1920–1945

Södertörn academic studies
Huddinge: Södertörns högskola 2004
213 s. ISBN 9189315367

Birgergård, Ulla & Irina

Sandomirskaja (red.)

In search of an order: mutual representations in Sweden and Russia during the early Age of Reason

Södertörn academic studies
Huddinge: Södertörns högskola 2004
202 s. ISBN 918931543-X

Green, Peter

Species aid: organizational sense making in a preservation project in Albania

Stockholm studies in social anthropology
Stockholm: Almqvist & Wiksell International 2004
227 s. ISBN 917265841-X

Ilmjärv, Magnus

Silent submission: formation of foreign policy of Estonia, Latvia and Lithuania. Period from mid-1920s to annexation in 1940

Acta Universitatis Stockholm-
iensis, Studia Baltica Stockholm-
iensia

Stockholm: Almqvist & Wicksell
International 2004

592 s. ISBN 9122020861

Isacson, Claes-Göran

Karl X Gustavs krig: fälttågen i Polen, Tyskland, Baltikum, Danmark och Sverige 1655–1660

Militärhistorisk pocket

Lund: Historiska media 2004

286 s. ISBN 9185057258

Kadric, Sevko

Bogumilerna som inspiration = Bogumili kak inspiracija

Översättare: Jasna Kadric och Erna
Tufek

Värnamo: Författare och över-
sättare från Bosnien i Sverige
2004

155 s. ISBN 9197451118

Karlsson, Lars A.

Alfa Sierra: Ba01-Nordbat 2 i Bosnien-Hercegovina

Oskarström: AK-ronym 2004

509 s. ISBN 9163148706

Rockberger, Nicolaus

**Det nya Europa: central-
europeisk och baltisk historia
och politik**

Stockholm: SNS förlag 2004

363 s. ISBN 917150947X

Roland, Carl von

**Flykten från Ryssland:
karolinen Rolands flykt 1709–
1716**

Bearbetning av Tommy Jansson

Stockholm: Bäckström 2004

349 s. ISBN 9189394178

*Schwaag Serger, Sylvia & Emily
Hansson*

**Competing in the single market:
SMEs and innovation in the
Baltic countries and Poland**

Malmö: International Organisation
for Knowledge Economy and
Enterprise Development 2004

122 s. ISBN 9185281026

Torekull, Bertil

**Zojas hus: rapport från en rysk
by**

Stockholm: Wahlström &

Widstrand 2004

212 s. ISBN 9146203605

Forord

Rusland som et almindeligt mellemindkomstland

Martin Paldam

Virkelighed på godt og ondt – styring af det russiske systemskifte

Christina Lund Jakobsen

«Enade vi stod»? Postsovjetiska berättelser om andra världskriget i Vitryssland

Barbara Törnquist-Plewa

Ubegrundet uro: et casestudium av spredning av håndvåpen i Kirgisistan

S. Neil MacFarlane & Stina Torjesen

«All makt åt regionerna». Centralism, lokalism och utveckling i rysk politik

Katja Ruutu

«Det er søtt og vakkert å dø for Stalin!»

Jardar Østbø

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220

9 770801 722005